

izdavač:
slobodan mašić
beograd 11000
vojvode brane 7
marko višić
valjevo 14000
15. septembra 86 a

desing:
slobodan mašić
realizacija:
studio structure, beograd

lektor:
laza lazić

tisk:
prosveta, beograd
tiraž:
3000 primeraka
cena: 800 dinara

primerci stalnih pretplatnika
nezavisnih izdanja
označeni su
brojevima od 001 do 744

knjigu preporučuju za čitanje:
jovan čirilov
slobodan mašić
marko mladenović

studija marka višića »duhovni i vjerski
život naroda drevne mesopotamije« objavljena
je u »forumu«, časopisu jugoslavenske
akademije znanosti i umjetnosti, broj 10—11,
1985.

ova knjiga je složena
linotipom aster 9pt i
permanentom 8pt.
štampanje je završeno
decembra 1985 godine.

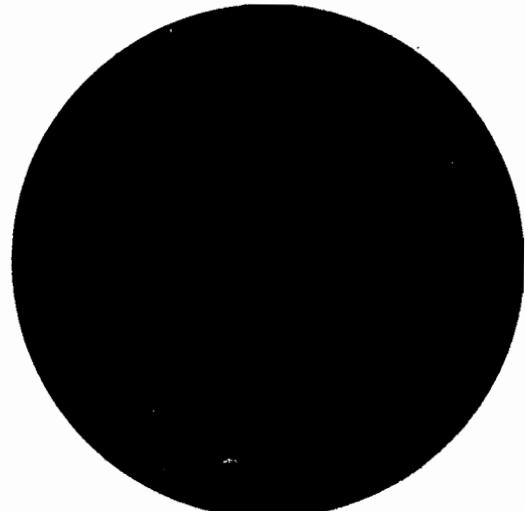
Zakonici drevne Mesopotamije

nezavisna izdanja 38
beograd 1985

zakonike s engleskog preveo,
studiju i komentare sačinio:
marko višić

zakonici drevne
mesopotamije

sa studijom
duhovni i vjerski život naroda
drevne mesopotamije

Sadržaj

Predgovor	007
<i>Duhovni i vjerski život narodâ drevne Mesopotamije</i>	011
(1) Misaoni život starih Mesopotamljana	011
(2) Principi i osobine mitotvorne misli Bliskog istoka	017
(3) Govorna i pisana magija	028
(4) Teogonija i kosmogonija drevnih Mesopotamljana	036
(5) Sumerski panteon in extenso. Metafizički i kosmički Principi	046
(6) Životni nazori drevnih Mesopotamljana	077
(7) Zakonici drevne Mesopotamije	105
<i>Ur-Nammuov Zakonik</i>	111
<i>Bilalamov Zakonik</i>	115
<i>Hamurabijev Zakonik</i>	121
<i>Hamurabijev Zakonik</i> , hebrejska <i>Tora</i> i rimski <i>Zakonik dvanaest ploča</i>	145
Spisak skraćenica češće citiranih djela i izvora	159
Index rerum et nominum	160
Stalni preplatnici Nezavisnih izdanja	170

Predgovor

Istraživanje nazora o postanju i poimanju života vasione, time i ljudskog života, kod drevnih Egipćana, navelo me je da se, uslijed velikih sličnosti u pogledu metafizičkih i drugih vjerskih istina, dublje i svestranije pozabavim još starijom bliskoistočnom civilizacijom, visokom civilizacijom drevnih Sumerana koja, kao i njeni tajanstveni tvorci, u svom sjaju nastupi već početkom trećeg tisućljeća prije Kristova rođenja, šireći svoju oblagorođujuću svjetlost na sve bliskoistočne narode, od Subarejaca do Egipćana, od zagroskih Gutu do maloazijskih Hetita. Kao što svjetlost najbolje obasja one što se ne klone njenih životnih zraka, tako i spekulativna i vjerska misao starodrevnih Sumerana svojom dubinom i širinom najvećma prože susjedne im semitske narode — Akadane, Babilonjane i Asirane koji sua sponte postadoše baštinici i njeni širitelji, prema istoj gajeći neizmjeran pietet, što će ga priznavanjem sumerskog jezika kao prvorazrednog jezika rituala, sačuvati sve do pojave Parćana na historijskoj pozornici.

Drevni su Sumerani, shodno njima Akadani i Babilonjani, svoje temeljne misli o postanju universuma i života u njemu, kao i nazore o svrsi čovjekova dolaska na svijet, njegovom ovozemaljskom i onostranom životu, izložili u epskim djelima, odnosno poemama, kao što su *Ep o postanju svijeta*, *Poema o potopu*, *Poema o silasku boginje Inanne (Istar)* u *Donji svijet* itd. U tim i njima sličnim djelima pisanim himničkim i simboličkim jezikom drevni nam Mesopotamljani ostaviše na vječni spomen i pouku ono što njihov duh tisućama godina zaokupljaše, rastuživaše i ushićavaše, duh što još u ta prastara vremena znaše za tvornu Riječ, Enem, odnosno Amatu, i tvornu Misao, Mê, odnosno Mumu, dva osnovna principa filosofske misli bez kojih nema filosofije duha i njenog napredovanja.

Budući svjestan toga, smatrah opravdanim da u okviru studije *Duhovni i vjerski život naroda drevne Mesopotamije*, pisane sa stajališta prirodne filosofije, pružim temeljan i razložan prikaz duhovnog i vjerskog života drevnih Sumerana, Akađana, Babilonjana i Asirana, po potrebi zalazeći u panteone i vjerske sisteme drugih bliskoistočnih naroda, kao, recimo, Ugarićana i Feničana. Da ovo istraživanje duhovnog i vjerskog života ne bi ličilo na onu *Theoria sine praxi sicut currus sine axi*, teorijska obrazlaganja i određene tvrdnje u cijelosti su potkrijepljene navodima iz književnih djela tih naroda, koje sam preveo što je bilo moguće bliže ritmu originala. To je razlog zašto se u studiji pojavljuju integralni prevodi skoro svih značajnijih djela vjerske književnosti, posebno prevodi desetak himni, odnosno molitava izvanredne ljepote, kao i prevodi slavnih poema *Čovjek i njegov bog i Hvalit ču Gospoda mudrosti*, koje svojim sadržajem prethode biblijskom Jobu, za kojima slijedi

prevod pesimističkog dijaloga *Razgovor gospodara i služe*.

Da su duhu i redu skloni stari Sumerani i Babilonjani bili istinski neimari ne samo duhovnog i vjerskog života, već i ovozemaljskog civiliziranog, na redu i pravdi zasnovanog života, najbolji su nam svjedok njihovi tako stari i današnjem čovjeku tako bliski Zakonici koji ugledaše svjetlo dana prije četrdeset i više stoljeća. Oni su ti koji nam jasno predočavaju što drevni Mesopotamljani predstavljaju u jamačno najranijem osmišljavanju i institucionaliziranju reda i poretka, pravde i pravednosti.

To je razlog zašto sam iz zbornika *Ancient Near Eastern Texts*³, Princeton 1969, sa engleskog preveo *Ur-Nammuov*, u redakciji J. Finkelsteina, *Bilalamov*, u redakciji A. Goetzea i *Hamurabijev Zakonik* u redakciji T. J. Meeka, uz konsultaciju izvornog teksta. Kao što su himne, tako su i Zakonici na naš jezik prevedeni ritmički, što će reći u duhu originala, na taj način odajući poštuj geniju bliskoistočnih naroda, geniju što se besmrtno ovaplotio u ziguratu, svojemu najkarakterističnijem izrazu, koji, kao i egipatske piramide, predstavlja reminiscenciju na kosmičku planinu, taj praiskonski simbol prvobitne, u zoru svijeta nastale, sretne simbioze materijalnog i duhovnog, materije i duha u kosmičkom, tijela i duše u čovjekovom životu s čijim je podvajanjem došlo do rastavljanja neba i zemlje, Tvorca od stvorenog, duha od materije, duše od tijela koja po smrti odlazi svojemu Tvorcu, a tijelo zemlji od koje je i postalo. S podvajanjem materijalnog i duhovnog u Universumu došlo je i do iščežnuća kosmičke planine kao primogenetskog objedinitelja materije i duha. Prvi grijeh, neposlušnost prvih ljudi jeste ono što je dovelo do toga podvajanja time i do gubitka povlastice življenja prvih ljudi u svetom prostoru (u zemaljskom raju, Edenu, kao slici od Višnjega stvorenog kosmičkog svijeta) nakon čega se zapućuju u beskrajni prostor i vrijeme gdje će morati da sami svojom glavom stvaraju, to jest, da cijepaju bezgranični prostor i vrijeme i u istima — sjećajući se svetog, od Tvorca sazdanog kosmičkog svijeta, svetoga prostora, na sliku i priliku istoga — grade svoj, ljudski dom i naselje koji, kao grad i država kasnije, u svojim dimenzijama oličavaju ustrojstvo prvobitnog kosmičkog, božanskog svijeta odakle i potječe sva čovjekova ozbiljnost pred činom stvaranja svojega, ljudskoga svijeta.

Nemam čast da se *utut exul patriā*, zahvalim na pomoći ni jednoj instituciji ovoga društva, ali zato dužnu zahvalnost dugujem osobljju Centralne biblioteke Srpske Akademije Nauka i Umetnosti, posebno Jugović Saveti i Grujić Stanki što mi krajnjim marom i savjesnošću presnimiše brojna inostrana djela bez kojih ovaj rad ne bi mogao ugledati svjetlo dana. Zahvalit mi se i kolektivu Matične biblioteke *Ljubomir Nenadović* iz Valjeva koji mi ljubazno pribavi značajna djela, posebno izvorni tekst *Hamurabijeva Zakonika* iz Nacionalne i Sveučilišne biblioteke SR

Hrvatske. Iis etiam Dii Sumerici gratias gratas agunt. Forsan et hoc olim meminisse iuvabit.

Marko Višić

Duhovni i vjerski život narodâ drevne Mesopotamije

[1]

Misaoni život starih Mesopotamljana

1. Mitotvorna i simbolička misao naroda stare Mesopotamije

Štogod se dublje i svestranije izučava duhovni, time i vjerski život najstarijih historijski nam potvrđenih naroda drevne Mesopotamije — Sumerana, Akadana, amorićanskih Babilonjana i Asirana — to se više stiče dojam da se kod tih naroda filosofski, odnosno umni poticaj ka spoznaji suštine stvari i proishodišta svega postojećega u vasioni javlja prije logičkog razmatranja pojavnog svijeta u cijelom universumu. Tome su valjan dokaz njihovi, s razumom i prirodnim poretkom stvari usklađeni kosmogonijski i teogonijski sustavi koji u sebi sadrže bitne i funkcionalne elemente neophodne u procesu stvaranja, te nam se mit i simbolika, odnosno slikovitost, koji u tim sustavima obavijaju sve faze kosmičkog postanja pokazuju kao osmišljena i ljudskom duhu sukladna tvorevina[1]. Mit je taj koji na slikovit način u drevnim kosmogonijama i teogonijama nastoji dati odgovor na prastara čovjekova pitanja: otkuda i kako, zašto i kamo?

Kad mit iz svekolike amorfne građe o postanju i bivstvovanju svega postojećega u kosmosu, te iz bezbroj tvornih sila, što ih drevne civilizacije Bliskog istoka oličiše u božanskim bićima, stane izdvajati istinski prirodne tvorne sile što same sobom manifestiraju red i poredek, kako u toku samog stvaranja, tako i u procesu održavanja stvorenog, tada mit prestaje biti naivnom slikom o postanju svijeta, tako prelazeći u osmišljen nazor o postanju i uređenju svekolikog kosmičkog života. Iz rečenog nužno slijedi da na kosmogonijske i teogonijske sisteme — drevnih Akađana, Babilonjana i Asirana koji navedene sisteme gotovo u cijelosti preuzeše od Sumerana, potom na kosmogonijske i teogonijske sisteme tajanstvenih Hurijaca, tih najvećih širitelja sumerske civilizacije, prvenstveno pisma i religije, zatim Hetita (ispravnije Hatta) koji nas i danas zadivljuju svojim etosom iskrenosti

■
[1] Ovamo se, u ovom pogledu, mogu pridružiti i stari Egipćani. O mitskoj i simboličkoj misli drevnih Egipćana, poštovani se čitalac, uz ostalu literaturu, može pobliže obavijestiti i iz moje uvodne studije **Velikoj egipatskoj knjizi mrtvih**, Beograd 1983, str. 9, i d. (U daljem tekstu označenoj kao Knjiga mrtvih).

što duguje njihovom vjerovanju da bogovi sve vide i znaju, kao i na navedene sisteme raspušnih Hanaanaca ili Kanaanaca, kako ih zvahu drevni Egipćani, odnosno Ugaričana i Feničana — valja gledati kao na najstariji vid sustavnog umovanja o postanju, kako Kosmosa, tako i svekolikog života u njemu; umovanja u spekulativnom, s razumskim izlaganjem usklađenom obliku, što predstavlja osnovu najstarije prirodne filozofije. Ovakva, na iskustvu zasnovana, spekulativna misao — što na vidovit, intuitivan način, koji se kad je riječ o mišljenju Bliskog istoka, može smatrati ishodišnom točkom, kako u spoznajnom procesu svega postajućega i bivstvujućega (po tom je mišljenju, međutim, sve u vječnom postanju i bivstvovanju), tako i u racionalnoj analizi, odnosno sintezi postojećih pojava u Prirodi — zaodjenula se, kao što gore rekosmo, u mit i slikovitost, odnosno simboliku.

Ovo nam, dakle, kazuje da su narodi bliskoistočnih civilizacija svoje misli o postanju, razvitku i opstojnosti vaspone i svega u njoj postajećega, iznosili u vidu mitova, priča i slika i, sljedstveno tome, te su pojave jedino tako i razumijevali. Isto tako, prilikom razjašnjavanja nekog događaja ili prirodne pojave, ti su narodi, umjesto analizi i sintezi, pribjegavali mitu, priči, dramskoj priči u kojoj onaj tko kazuje tu dramatsku priču u istoj uzima punog učešća. Ako je, naime, drama prikaz života u akciji, odlikujući se dubokim doživljavanjem i proživljavanjem onoga što prikazuje, pritom imajući u vidu sve sudionike drame, jer u njoj nema pasivnih posmatrača, onda nam je jasno zašto su drevni narodi Bliskog istoka pribjegavali mitu kao dramskoj priči. Dramatsko izlaganje zbivanja u mikrokosmosu i makrokosmosu kod bliskoistočnih naroda biva još shvatljivije i štoviše jedino ono i pristaje njihovu misli, ako se ima na umu da je po njihovom dubokom uvjerenju i osvjeđenju cijeli Kosmos košnica života, stoga što oni naprsto nisu poznavali beživotni svijet. Čovjek kao jedinka i cijela društvo samo je određena manifestacija, točnije, individualizirani oblik sveopćeg kosmičkog života koji se konkretnizira u bilinskom, životinjskom i ljudskom životu, ali i u mineralima, munji i gromu, riječju, u svakom pojavnom obliku. Kako je, dalje, u spekulativnoj misli naroda Bliskog istoka *analogija* bila osnovni princip praktičkog rasudivanja, po kojem su sve pojave i događaji uočavani u životu Kosmosa ocjenjivani pojavama i događajima iz ljudskog života, u kojem iza tih pojava i događaja stoji čovjek sa svojom ličnošću, to jest, svijeću i voljom, to je i u svakoj kosmičkoj manifestaciji i pojavi, ili iza nje, postojalo voljom i razumom obdareno biće kao uzročnik te pojave. Sljedstveno tome, sve prirodne pojave i zbivanja za njih su bili posljedica određene volje, konkretnog *ti* s kojim *ja* treba da stupi u akciju, da na akciju odgovori akcijom, jer se *ti*, kroz akciju se otkrivajući, kroz istu jedino i može spoznati i razumjeti. To, dalje, znači da se Mesopotamljanin, kad u mitsko ruho zaodijeva neki događaj iz života prirode (koja, dakle, za njega nije bila

objekt, *ono*, kao što je to za naučnu misao, već prepuna individualnog života, što će reći subjekt, višestruko *ti*) aktivno sučeljavao s vršiocem te radnje, odnosno uzročnikom određene pojave. On se tako, kazujući mit o dolasku Dobroga orla, Imduguda, što na svojim krilima donosi kišne oblake i u borbi nadjačava Nebeskog bika, uzročnika ljetne žege što sažiže poljske usjeve, sav unosio u tu dramatsku priču, odnosno borbu, a pobjedu Imduguda slavio kao svoju pobjedu. Valja primjetiti da je Mesopotamljanin u zoru ljudskoga duha istim mitom ujedno objašnjavao kako i zašto dolazi do suše, odnosno kiše, tko stoji iza tih pojava. Slično stoji i s recitiranjem *Epa o stvaranju svijeta* o babilonskoj Novoj godini, slavljenoj u trećem mjesecu^[2]. Tada bi stanovnici Babilona, idući u procesiji jednom od najznamenitijih cesta^[3] u Starom svijetu što sezaše od kapije boginje Ištar^[4] kojom se ulazio u Babilon pa do kapije *Ilu*, odnosno *Bab-Ilu*^[5], to jest, do Mardukova hrama uz

■
[2] Novogodišnje svetkovine u starom Babilonu trajuće su desetak dana, a *Epa o stvaranju svijeta*, po prvim riječima nazvan *Enuma Eliš*, recitiran je četvrtoga dana svečanosti. Tada bi narod u procesiji, polazeći od Esagila, *Hram uzdigнуте glave*, to jest, od Mardukova hrama, ulicama Babilona nosio Mardukov pozlaćeni kip, kao i kipove ostalih, manje značajnih bogova, koji su se na nekoliko dana ostavljali u svetišnji Akitu, gdje bi im se narod određeno vrijeme klanjao, nakon čega su nošeni do obala Eufrata, odakle su se poslije tri dana ponovo vraćali u Akitu, a potom u veličanstvenoj povorci bili vraćani u Esagil. Teško da se po sjaju, veličini, raskoši i rustikalnosti s tom vjerskom svečanošću mogla mjeriti ma koja druga svečanost naroda Staroga svijeta. To je bila svečanost u kojoj je Babilonjanin doživljavao puninu svoga bića, svojih misli i osjećanja, jer je za njega, kao i za drevnog Egipćanina, svečana procesija imala **magijsko i nadahnjuće značenje**. On se u njoj, kao moderni Indijanci u plesu *Sunca* stапао s Prirodom i njenim svekolikim životom.

[3] O ovoj cesti prvenstveno namijenjenoj hodočašćima Mardukovu hramu dovoljno je reći da je bila široka oko 23 metra, zaštićena sa sedam metara debelim zidovima,

popločana raznobojnim opekama, a na bočnim zidovima ukrašena sa preko šest stotina svetih životinja u reljefu, među kojima se posebno ističahu lavle figure i babilonski zmaj Siruš, Marduku posvećena životinja, zmljiskog tijela i orlovske glave. To je nedvojbeno na vjernike u procesiji ostavljalo dubok dojam i neizmjerno utjecalo na njihova vjerska osjećanja. O cesti dodajmo toliko da ju je u prvoj polovici šestoga stoljeća obnovio novobabilonski vladar Nabukadnezar (605—562, prije n.e.).

[4] Kapija boginje Ištar, najznamenitije boginje drevnih Babilonjana i Asirana, bila je jedna od najljepših monumentalnih građevina u cijeloj Babiloniji, ukrašena likovima životinja, prvenstveno likovima lava, te svete životinje boginje Ištar, potom zmajevima i rijeđe likovima bika posvećenog bogu Hadadu (tom prednjearijskom bogu planinskih visova, gospodaru kišnih oblaka, oluje i munje) izrađenim na unutarnjim stranama kapije u vidu reljefa od raznobojnih pločica.

[5] Kapija nazvana *Bab-Ilu* nalazila se na suprotnom kraju ceste, pred hramom boga Marduka, po kojem je i dobila ime. Sam naziv kapije po kojoj je nazvan Babilon, najčuveniji grad drevne Mesopotamije, potječe od akadskog *Bab-ili*, *Vrata bogova*,

koji se nalazio zigurat[6], kula sa svetištem na vrhu, i dramskim tonom recitirajući stihove koji govore o Mardukovoj borbi i pobjedi nad boginjom Tiamat i njenim porodom, simbolom ikonских elementarnih još nesređenih sila Prirode, istinski doživljavali sudar tih primogenetskih kosmičkih sila koje su im se tim putem otkrivale, a to je otkrivenje Mesopotamljanima istodobno služilo i kao odgovor na pitanje kako je vaspiona postala i kako opstoji. Ne

a to od **Bab-ilu, Vrata boga**, sc. Marduka, što je zapravo prevod sumerskog naziva **Ka-dingir**, od ranijeg **Ka-Dingir** sa istovjetnim značenjem. Dok u arapskom, odnosno semitskom jeziku Novoga babilonskog carstva (650—539) susrećemo pravilan oblik **Bab-il**, nastao od navedenog akadskog apelativa **bab, vrata, kapija** i pojma za boga i božansko **il**, južnosemitske varijante kojoj kod Asirana i Babilonjana odgovara **ilu**, a kod Ugaricana i Hetita **'el**, dotele hebrejski oblik **Babel** ne potječe od akadsko-asirskog, to jest, semitskog **Bab-II**, odnosno ugaritskog **Bab-El**, već od hebrejskog glagola **balal** sa značenjem **pobrkatiti, smesti**. Ova je, međutim, laička etimologija aittioškog karaktera, kao i legenda o gradnji babilonskog tornja, kule, odnosno zigurata zvanog Etemen-an-ki, **Kuća temeljac neba i zemlje**, nastala iz želje da se objasni odakle toliki jezici na svijetu. Rečeno nam potvrđuje **Biblijka, Geneza 11.1—9**, gdje se govori kako je Bog pobrkao jezike Noinim potomcima kad su htjeli napraviti do neba visoki toranj. Ovo je, međutim, daleko starija tema koja se susreće još u drevnom Sumeru, što nam nedvijbeno potvrđuje nedavno pronađena pločica u Ašmoleanskom muzeju koju su prema sadržaju sumerolozi nazvali **Covjekovo zlatno doba**. Tu se govori kako su ljudi u početku živjeli bez nevolja, u slozi i miru, govoreći jednim jezikom što im ga udjeli doborostivi bog-tvorac En-lil, sve dok im ljudomorni bog En-Ki, zavideći bogovima Anu i En-lilu, u ustima ne pobrka govor: (U njihova usta, izmijeniv govor, prepirku stavi/U jezik ljudski da (odsad) ne bude jedan). Sličnu temu susrećemo i kod

aramejskog historičara Mojsija iz Horene koju navodi povodom Noine barke što se navodno zaustavila na planini Ararat, u blizini jednog drevnog proročišta imenom Metsamor u Armeniji. Zanimljivo je da se i barke ostalih spasitelja čovječanstva, kao što su sumerski Ziusudra, akadski Utnapistiš, helenski Deukalion, zaustavljuju u blizini drevnih proročišta. Samo mjesto zaustavljanja Noine barke ovaj povjesničar naziva Nahidšeuan, **Mjesto prvog izlaska**. Slična tema u vezi postanja jezika susreće se i kod Herodota, **Historiae II 2, i**, daleko kasnije, kod Dantea, zapravo Durantea Alighieria u djelu **De vulgari eloquentia I 3,3**, koji tvrdi da jezik mora biti racionalan i senzualan, ali da i kao takav potječe od boga.

[6] Zigurat, na čijem se vrhu nalazilo svetište nekoga božanstva, jeste vrsta sakralne gradevine koja se sastojala od nekoliko stepenastih terasa što se prema vrhu sužavahu. Ova je kula sa svetištem, koja umnogome podsjeća na egipatsku stepenastu piramidu u Sakkari, što ju je slavni arhitekt i mudrac Imhotep sagradio za svoga gospodara Džosera, faraona treće dinastije, najkarakterističniji proizvod civilizacije što ju stvarahu drevni Sumerani, Akadani i Babilonjani, odnosno njihove umjetnosti što stajaše u službi vlasti i vjere. Možda njena sličnost s egipatskom stepenastom piramidom sagrađenom od kamena ukazuje na zajedničko idejno postanje i izvor, kao što, uostalom, to ukazuje i velika sličnost između sumerske i egipatske kosmogonije i teogonije.

bi bilo na mjestu zaključiti da su stanovnici prastare Mesopotamije u svakoj pojavi u prirodi gledali pojedinačnu volju, lice, odnosno božanstvo, kao, recimo, iza svake žitne stabljike ili vinove loze, odnosno čokota, jer bi se u tom slučaju ustezali iste upotrebljavati. Žitna stabljika i vinova loza u krajnjem su bile vidljiva manifestacija tvorne i zaštitničke moći boginje žita koju Sumerani zvali Ašnan, a Akađeni Sala, odnosno boginje vinove loze Geštinanu. One su te koje su žitu, svakom klasu ponaosob, i vinovoj lozi osiguravale postanje i opstojnost kao i one karakteristike po kojima se te kulture razlikuju od drugih kultura, pri tome same ništa ne gubeći od svoje ličnosti, bića. Žito i vinova loza prožete životnom snagom i generativnim moćima što im udjeliše gore spomenute boginje, na taj način, po magijskom mišljenju kojim se posebno odlikovahu stanovnici Babilonije i Asirije, bijahu, vice versa, dio tih boginja i kao takvi oni su, ma u kakvom se obliku nalazili, živi poput boginja koje stoje iza njih. Žito i vinova loza, slično tim boginjama, posjeduju svoju ličnost, kao što je uostalom imaju sve pojavnje stvari, kao, recimo, kamen, trska, pšenica, brašno itd., kojima se Mesopotamljanin obraćao kao da su živi, obdareni ličnošću, svješću i voljom. Zato nije nikakvo čudo što se, recimo, omagjan čovjek obraćao Soli[7] riječima:

O Soli, čina me magije oslobođi. Ukloni mi čine!
Vradžbinu sa mene skin! Kao svog tvorca
Tebe ču veličat.

Mesopotamljanin se isto tako za pomoć mogao obratiti emeru ili pak pšenici da bi mu pomogli umilostiviti njemu nenaklona božanstva Donjega svijeta zvanog *Arallu* čija je gospodarica bila Ereš-ki-gal.

Kao što vidimo Mesopotamljanin je u svakom pojavnom obliku u Kosmosu video život, odnosno posebno biće obdareno ličnošću koje se otkriva u prirodnim pojavama, bilinskom i životinjskom svijetu, kao i u mineralima, sve prožimajući svojim karakternim svojstvima. Kako su, dakle, sva zbivanja i pojavnji oblici posljedica određene volje, određenoga *ti*, Mesopotamljanin je,

■ [7] Solju se kao sredstvom protiv nečastivih sila služi naše kršćanstvo, prvenstveno protiv Lucifer-a i njegovih slugu, Lucifer-a, toga prastarog simbola borbe protiv despotstva, mračnjaštva i boljega čovjekovog sutra. Sol je i simbol mudrosti na što, osim brojnih kulturnih radnji, podsjeća i ona latinska *Cum grano sali*.

ako je želio da spozna i razumije to *ti* s istim morao stupiti u akciju i na istu odgovoriti akcijom, jer se *ti* samo kroz akciju otkriva i spoznaje. Akcija pak po svojoj suštini poprima oblik mita, priče, dramatskog izlaganja kroz koji se spoznaje sam događaj i njegov uzročnik. Kako, nadalje, onaj tko dramatski doživljava određeni događaj u istom uzima punog učešća, videći pred sobom uzročnik, tok i posljedicu, to je ovako shvaćen mit nerazdvojan od slikovitosti, odnosno simbolike uz čiju pomoć mit takoreći zauvijek otkriva ono *ti* kao uzročnika neke pojave, kao, recimo, Dobroga orla iza kiša, Nebeskoga bika iza sušnog perioda.

Tako nam se simbolika mita pokazuje kao ruhu u kojem se neki kosmički događaj istinski spoznaje, doživljuje i proživljuje. To i jeste upravo ono poradi čega je mit kod drevnih naroda Bliskoga istoka »služio umjesto logičke analize i zaključaka, težeći da u slikovitom, simboličkom, time i poetskom rahu, što je kod drevnih naroda uvijek prožeto određenom mišlju, shvati određeni događaj i objavi istinu o njemu i onom *ti*.«

Mit nam se tako kod naroda drevnog Bliskog istoga pokazuje kao zora duha, to jest, kao polagano ali konstantno svitanje ljudskoga duha; kao zora što nagoviještava svjetlost sunca, odnosno svjetlost logičkog razmatranja mikrokosmosa i makrokosmosa; kao ikonska koljevka čovjekova misaonog svijeta izdignutog iznad čulnog opažanja, gole i ne baš prijazne sadašnjosti. Mit je bio utočište čovjeku i njegovu duhu u časovima surove stvarnosti, uspomena i san na teške događaje i nade da će naići bolji trenuci no što su ovi sada nazočni. Ukratko, narodi drevnih bliskoistočnih civilizacija u mitu su htjeli da uobliče i ovjekovječe svoja trenutačna razmišljanja o smislu, tělosu i vrijednosti svega postojećega u vasioni; htjeli su i uspjeli da njihovi mitovi budu svakome pristupačna knjiga o njihovom starodrevnom umovanju o životu Kosmosa; da budu priča o njihovim patnjama i stradanjima; priča o boljoj tako lijepoj, ushićujućoj i voljom za život nadahnjujućoj sutrašnjici koju će im podariti njihovi bogovi, bogovi koji nikada ne bijahu daleko od njih bar kad je riječ o egipatskim bogovima i sumerskom Ličnom bogu. To i jeste ono što je mitu drevnih naroda Bliskog istoka, kao istinskom otsliku kosmičkog, samim time i ljudskog života, osiguralo neprolaznu vrijednost, ono što nas i danas tako privlači da ih s udivljenjem proučavamo; ono što uloženi trud čini opravdanim. Uostalom, bez razumijevanja mita kao filosofskog pogleda na svijet, pod čime se misli na predstave drevnih naroda o postanju i razvitku kosmosa, potom na njihovo poimanje duhovnog života pojedinaca, zatim na moralne i društvene norme, to jest, življenje u zajednici, kao i na njihove predstave o zagrobnom životu — na vjeru, nema razumijevanja drevnih civilizacija.

[2]

Principi i osobine mitotvorne misli Bliskog istoka

1. Uzrok i posljedica, vrijeme i prostor, konkretizacija apstraktnih pojmljiva

Iz naprijed rečenog dâ se zaključiti da je osobeno, emocionalno doživljavanje — po kojem su sva dešavanja i zbivanja u Kosmosu pojavnii oblici života, odnosno sâm život — osnovni princip, kategorija mitotvorne misli naroda drevne Mesopotamije, što vrijedi i za misao drevnog Egipta, misli koja je u svemu vidjela subjekt, *ti*, a ne objekt, *ono*, volju, a ne neke mehaničke zakone po kojima se odvijaju prirodne pojave. Sljedstveno tome, mitopojetična se misao, koja je iza svakog prirodnog događaja gledala živog uzročnika, nužno pitala: tko je to i zašto je to učinio, čime mu na tu akciju treba odgovoriti — što će reći da su poznavali kategorije *uzroka i posljedice*. Kako je, potom, u svrhu vršenja neke radnje potreban jedan ili više vršilaca, mjesto i vrijeme vršenja određene radnje, nužno slijedi da su drevni Mesopotamljani dogadaje uočene u prirodi objašnjavali pojmovima *broja, vremena i prostora*. Iz toga proistiće da su poznavali i probleme *postanja i cilja*, potom pitanje *kosmičke i ljudske pravde*, kao i pitanje reda, to jest, poretku kosmičkih sila o čemu janski kosmolog *Anaksimandar* (rođen 610/9, umro oko 546/5), budući pod neospornim utjecajem kosmognijskih i teogonijskih naučavanja Bliskog istoka, kaže: *Počelo svega jeste ápeiron (=beskonačno)... gdje je (svemu) postojećem proishodište tu mu je po nužnosti i uhodište, stoga što sve postojeće jedno drugomu, po nužnom vremenskom slijedu događanja, daje zadovoljštinu*[8]. To će reći da je vrijeme ona nevidljiva kosmička sila koja sve antagonizme unutar vječnog kosmičkog zbivanja — nastajanja i prestajanja, izviranja i uviranja — razriješuje u immanentnu Harmoniju koja čini osnovu opstojnosti cijelokupnog života u kosmosu. Jednom riječju, stanovnici obala Eufrata i Tigrisa prema svim zbivanjima i pojavama u mikrokosmosu i makrokosmosu zauzimaju misaoni stav izražavan kategorijama uzroka i posljedice, prostora i vremena. Red je da pitanje kategorija uzročnosti, vremena i prostora osmotrimo u duhu shvatanja istih od strane drevnih Mesopotamljana.

Iz rečenog o principu *uzročnosti* posve je jasno da se Mesopotamljanin, suočen s nekim događajem u Prirodi, nije pitao *zašto* se, *kako* se i po kojem se prirodnom zakonu to dogodilo, već *tko* je to i *zašto* učinio. Ako, na primer Eufrat i Tigris u ustaljeno godišnje doba ne bi naplavili beskrajna polja

[8] Cf. H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker, griechisch und deutsch*, hg. von Walter Kranz, Berlin 1934—1937, Fünfte Auflage 1, fr. 1.

Mesopotamije, narod nije vjerovao da je tome razlog suša u gornjim tokovima rijeka, ili što se nije počeo otapati snijeg na armenskim planinama, već je vjerovao da su rijeke odbile da naplave polja, te se pitao zašto to čine, što ova znači i čime, kojom akcijom na tu akciju valja odgovoriti? Rečeno nam najbolje ilustrira jedna zgoda iz života sumerskog vladara Gudeje, ensija grada-države Lagaša iz druge polovice dvadeset drugog vijeka prije n.e. Kad, naime, rijeka Tigris u stanovito vrijeme nije naplavila polja, ovaj je upsišni obnovitelj sumerske kulture (koju gotovo tri stoljeća ugušivahu rustikalni, ali za sumersku kulturu prijemčivi semitski Akadańi koji Sumerom vladaju od oko 2371, do 2220, i još siroviji zagroski Guti koji harahu Sumerom od 2220, do oko 2120) otišao u Girsu, glavni grad njegove države Lagaša i tu se — u hramu E-ninu, Božje stanište, kao ensi, to jest, kao ovozemaljski namjesnik i zastupnik Ningirsua, boga-zaštitnika državice Lagaša kojemu je sumerski panteon, gledano kroz prizmu narodnog vjerovanja, povjerio ne samo brigu o toj državi (kao što je drugim božanstvima povjerio na brigu druge države i krajeve) već i o rijeci Tigrisu — obratio istoimenom božanstvu da mu kroz s a n kaže uzrok nedolaženja Tigrisa i što mu je činiti da ponovo naide. Gudeja je kroz san, čiji su mu smisao i poruku istumačile sumerska boginja pravde i sna Nan-še i boginja dojenja, time i života, Gutamdag, saznao da bog Ningirsu tim činom od njega kao svoga namjesnika na zemlji traži da mu sagradi dostojan hram sa svim onim što pristaje glavnom božanstvu te državice, središta, jer je to glavni uslov da mu bog-zaštitnik osigura najneophodnije za dobrobit stanovnika njegove kraljevine[9], jer... će na nebu vjetar nagovijestiti kišu (koja će ispuniti Tigris)... kad vjerni pastir Gudeja mojemu veličanstvenomu hramu stane posvećivati svoju pravednu ruku... zemlja će procvasti kad se mojemu hramu postave temelji... Dobivši potpuno objašnjenje sna Gudeja ga izloži svojemu narodu koji bez pogovora prihvati ono što mu je kroz san nalagao njihov bog-zaštitnik, te sagradi jedan od najljepših hramova u drevnom Sumeru.

Iz izloženog o Gudejinom snu spoznaje se da su za drevne Mesopotamljane snovi i prividjenja jednako stvarni kao i dnevno izlaženje Sunca iz planine Mašu. Ovakvo vjerovanje u vitalnost snova susrećemo i u drevnom Egiptu[10], ■

[9] Ovdje usput podsjećam čitaoca da je osnovna svrha življenja sumerskih kraljeva i njihovih podanika bilo služenje i ugađanje bogu-zaštitniku, jer su po sumerskom, duboko pesimističkom uvjerenju, bogovi stvorili čovjeka samo za to da za njih i umjesto njih mukotrpno i bez pogovora radi, to jest, gradi im hramove, brine se za odjeću, hranu i sve ono što im je u

svakodnevnom životu neophodno. O ovome krajnje beživotnom i mračnom nazoru na život čovjeka, nazoru koji je utjecao na sličan pogled o čovjeku kod Akadańa, Babilonjana, Asiraca i drevnih Hebreja, bit će opširnije govora kad budemo govorili o stvaranju čovjeka.

[10] U ovom je pogledu veoma značajan magijski papirus **Chester Beatty** u kojem se,

Asiriji[11], Heladi i Rimu. Treba se podsjetiti da se božanstva-zaštitnici javljaju vladarima, svojim namjesnicima na zemlji — koji odlaze u hram boga-zaštitnika da im kaže što im je u datoj, često odsudnoj situaciji činiti. Tako je novobabilonski vladar Nabukadnezar (605—562, prije n.e.) od boga Marduka kroz san dobijao upute za ratne pohode; Salomon je prema *Bibliji*, *Kraljevi* 3. 4, išao na brdo, zapravo svetište u Gibeonu, moleći Jahvu da mu podari mudrost kako bi mogao što bolje i čestitije vladati, što mu je ovaj uslišio, obdarivši ga mudrošću i bogatstvom. Nemoguće je ne zapitati se koliko ovaj Salomonov gest odudara od ponašanja suvremenih vladara koji umjesto mudrosti i iskrenosti sve više pribjegavaju preprednenjaštvu i perfidnim sredstvima vladanja, kao što su zastrašivanje, tortura i tome slično. No, vratimo se snovima! Herodot nas izvještava kako je persijski vladar Kserkse u snu dobio znamenja koja su ga podstakla da zavojišti na Heladu; u *Ilijadi* II lsq. Zeus Agamemnonu, vrhovnom helenskom vodi, šalje boga sna Hipnosa koji ga u snu nagovara da zarati s Trojancima; čuveni rimski vojskovođa Skipion Afrikanac znao je po više sati snatrati u hramu svoga oca Jupitra i od njega u snu primati ratna uputstva.

Kako stoji princip uzročnosti prema smrti? Da li se smrt kod drevnih Mesopotamljana shvaća kao posljedica poremećenog funkcioniranja vitalnih organa ili kao posljedica nečije volje? Po sebi je jasno da shvaćanje uzroka smrti zavisi od toga kako se prilazi aktu umiranja — racionalno ili emocionalno. Ako se posmatra racionalno, kao što to čini moderni čovjek, onda je smrt sastavni dio svih bića suprotstavljen životu; ako se pak posmatra emocionalno, kao što je slučaj kod bliskoistočnih naroda[12], onda je ona akt nečije volje koja je u stanju izazvati, točnije, dotičnom bicu poslati smrt kao da je nešto živo, konkretno i individualno. Tome je razlog to što su drevni Egipćani i Mesopotamljani vjerovali da osobenost posjeduje ne samo ono što se čulima zamjećuje, već nju posjeduju i apstraktni pojmovi, kao što su pravda, ljubav, hrabrost, rječitost, život i smrt. Tako je, u Egiptu, na primjer, pojam kosmičkog reda i pravde, zvan Ma 'at, bio konkretiziran, to jest, smatran predmetom kojim su se bogovi hranili. Tako u *Knjizi mrtvih*, gl. 125/svršetak, umrli Sesostris govori:

■
pored ostalog, daju snovi i njihova tumačenja.

[11] U knjižnici cara Asurbanipala nađenoj u gradu Ninivi pronadeni su i tekstovi sa tumačenjem snova.

[12] Ovdje bih uzgred podsjetio na egipatski dijalog, star nekih četrdeset i dva stoljeća, **Čovjek umoran od života razgovara sa svojom dušom**, u kojem se kaže:

Smrt je preda mnom danas
Kao kad se iz zatvora izide,
Kao miris izmirne ...
Kao miris lotosova cvijeta
(podvukao M. Višić)

Zdravo da ste (Bozi)vi što od Ma 'at živite, vi što Ma 'at gutate...
Ja živim od Ma 'at, ja Ma 'at svakim danom gutam.

I u Mesopotamiji se pojamo kosmičke harmonije zvane Mē u kojem je, kao i u navedenom egipatskom pojmu[13] otjelovljeno Apsolutna biće, smatrao predmetom kojim su se utvrđivale *sudbine* svemu postojećem u Kosmosu. Mislim da nije naodmet bar pokušati da se objasni što u sumerskoj teološkoj i filosofskoj misli znači utvrđivati *sudbine* svemu živome u Kosmosu? Mišljenja sam da su sumerski mudraci pod tim mislili na određivanje smjera, tijeka i dometa razvoja svakoga bića. To drugim riječima znači da je svemu živome u Kosmosu unaprijed dat pravac, tijek i granica razvića u sveopćem kosmičkom procesu stvaranja nad čim bđiju bogovi *sudbine* i Nan-še, boginja kosmičkog, što će reći skladnog i odmjereno razvića svega živućega u Universumu[14]. Vratimo se pojmu Mē. Bog En-Ki je mogao određivati, utvrđivati *sudbine* svemu postojećem upravo stoga što je posjedovao taj nestvoreni, ali ipak substancializirani i osobeni predmet kojim je prožeto sve u svemiru, materijalne ili duhovne prirode. Sumerolozi i arheolozi nam često priopćuju da tih Mē ima na broju čas sedam čas pedeset pritom ne dajući objašnjenje zašto ih je toliko. Navedena dva broja imaju značajnu ulogu u sumerskoj religijskoj literaturi i vjerskom životu drevnih Mesopotamljana, jer simboliziraju određene, i za život kosmosa najpresudnije kosmičke sile, odnosno božanstva. Sumerski panteon je, naime, poznavao sedam planetarnih božanstava, sedam gore spomenutih bogova *sudbine*[15], sedam gospodara neizrecivih energetskih potencija Majke Zemlje, kao simbola Kosmosa, oličenih u njenim generativnim silama bez kojih nema života u Prirodi[16]. ■

[13] Ove su temeljne kategorije filosofske i teološke misli drevne Mesopotamije i Egipta značenjem i oblikom toliko slične da se po sebi nameće pitanje zajedničkog porjekla njihovih duhovnih tvoraca koje možda treba tražiti u podnožju Kavkaza odakle su Sumerani, većrvatno, stali naseljavati Mesopotamiju. U tim je krajevima i drevni Egipt imao svoje kolonije, kao, na pr. još neistraženu Eju. I neke nam egipatske legende kazuju da su upravo Istočni narodi u Egipt donijeli pismenost i kulturu.

[14] Usp. *Ep o Gilgamešu*, kraj desetog pjevanja, gdje se govori o Anunnakima i boginji Mametum koji zajedno određuju tok života.

[15] Sedam planetarnih božanstava koje sam uslovno identificirao sa onih sedam bogova *sudbine* od kojih zavisi život Kosmosa treba strogo lučiti od **sedam podzemnih bogova sudbine** povezanih s kultom mrtvih, a često se identificiraju kao **sedam Anunnakija podzemlja** o čemu opširno raspravlja Robert K. G. Temple u djelu *Tajna zvijezde Sirius*, Stvarnost, Zagreb 1978, str. 84, i d. (S engleskog preveo Tomislav Odlešić).

[16] Planetarna božanstva su: **Utu** (Sunce) gospodar svjetlosti, Svetila, Etera bez kojega nema kosmičkog života; **Nergal**, gospodar životvornog ognja što se razlaže u životodavnim vodama u utrobi Majke Zemlje, time podstičući sublimaciju i rast sjemena,

Brod pedeset je broj velikih bogova sumerskog panteona, zvanih Anunnaki, točnije Anunna koji, kao i planetarna božanstva, bijahu simbol i oličenje prirodnih procesa neophodnih za održavanje života u vasioni. Vjerujem da se u tome krije razlog što se u Mesopotamiji vjerovalo da Mē, pojam o kojemu ćemo drugom prilikom još raspravljati, ima na broju sedam, odnosno pedeset, kao i to zašto su sedam planetarnih božanstava (o kojima će kao o gospodarima svetoga planetarnog tjedna, nedjelje, biti više govora prilikom raspravljanja o Kultu plodnosti i Velikoj majci bogova) od kojih zavisi opstanak života cijele vasiione, u sumerskom panteonu, uzevši ga u pučkom, antropomorfnom obliku, imali presudnu ulogu, to jest, predsjedavali mu i vodili glavnu riječ uz vrhovnoga boga Ana. Uistinu se čovjek mora zapitati kako su drugojači sumerski mudraci mogli da običnom svijetu predoče hijerarhiju kosmičkih sila ako ne pomoću slike uzete iz ljudskoga života, to jest, iz hijerarhije ovozemaljske vlasti. Po sebi se razumije da tim mudracima ni u snu nije na pamet pala misao da tobože negdje na nebesima postoji nekakva božanska država kojoj na čelu stoji skupština bogova o čemu se slavni istraživač sumerskih književnih tekstova S. N. Kramer[17]. Nakon ovoga ekskursa uslovljenog objašnjenjem pojma *konkretizacije* duhovnih pojmove u bliskoistočnoj misli, posebno konkretizacije glavnih filozofskih i vjerskih kategorija drevnog Egipta i Mesopotamije — Ma 'at i Mē — što nas je odvelo i uzgrednom objašnjenju planetarnih božanstava kao gospodara *sudbine*, red je da se vratimo pitanju konkretizacije pojmove *života i smrti* i da čujemo što o tome kažu sami Mesopotamljani. U desetom pjevanju (zapravo na desetoj pločici) *Epa o Gilgamešu*, Gilgameš, taj sumerski Herakle, se jada čuvarici Božjega vrta, boginji Sabitum Siduri, kako je posvuda išao

substrata novoga života; **Nin-lil**, gospodarica kosmičke ljubavi koja nebesku svjetlost, Eter, sјedinjuje sa životnim ognjem i vodama sadržanim u Zemlji; **En-lil**, gospodar kosmičkog elementa, zraka potrebnog vidljivoj opstojnosti i skladnom održanju cjelokupnog života iznjedrenog iz utrobe Majke Zemlje; **Ninib**, gospodar rata i mira što blagotorno izmiruje prirodi urođene antagonizme što se razriješuju u vremenu uočljivu vječnu Harmoniju; **Nannar ili Nanna** (Mjesec) gospodar životne magije i mudrosti i **Nabu ili Nebu** (bog zvjezdoznanstva) gospodar kosmičke odmjerenošt, omudrenosti svih djelova prirode nad čim bđije i boginja Nan-še kao održavatelj

kosmičke pravde, odnosno poretku među kosmičkim elementima.

[17] Što se tiče raspravljanja T. Jakobsena vidjeti **Od mita do filozofije, Minerva, Subotica—Beograd 1967, str. 158, i dalje, dok sličan, krajnje uprošćen stav, o sumerskoj mitologiji, odnosno vjerovanju, S. N. Kramer, poštovani čitalac može upoznati iz njegovih djela *Historija počinje u Sumeru*, Epoha, Zagreb 1966, str. 92, i d. (S engleskog preveo književnica Vesna Krmpotić) iz djela *Sumerian Mythology*, Philadelphia 1972, p. VII sq.**

ne bi li *našao život* za svoga pobratima Enkidua, biće divljeg izgleda, a plemenitih osjećanja što ga stvori boginja Aruru, odnosno Nin-lil:

Posvuda *tražih život,*
Al ga više ne nadoh,

na što mu boginja, čija je uloga u sumerskom panteonu slična onoj boginje Hebe^[18] u helenskom panteonu, odgovara:

Gilgamešu, naum kuda te vodi?
Život što tražiš ti naći nećeš,
Kad Bozi stvorise ljude,
Smrt im u dio dahu,
Život za sebe zadržase oni^[19]. (podvukao M. Višić)

Slično, konkretizirano, substancialno poimanje smrti susrećemo u *Tekstovima piramide*, u natpisu piramide faraona Pepija II u kojemu se govori o faraonovom rođenju posredstvom njegova oca Atuma. Faraon je rođen:

Prije no što je neba postalo,
Prije no što je zemlja postala
Prije no što je ljudski rod nastao,
Prije no što su Neteri rođeni,
Prije no što je *smrt postala*^[20]. (podvukao M. Višić)

Navedeni nam citati posvjedočuju da se smrt smatrala nečim konkretnim, substancialnim. Isto je mišljenje vladalo i o životu, što će nam, osim navedenih citata, posvjedočiti još jedno mjesto iz *Epa o Gilgamešu*, kao i *Mit*

■
[18] Obje boginje poslužuju pićem bezbrižne bogove. Interesantno je da je u helenskoj mitologiji Heba postala žena najvećega helenskog junaka dorskog porjekla, zlopatnog Herakla koji poslije smrti užide na snježni Olimp, kao i to da Herakle po svojim podvizima umnogome podsjeća na sumerskog junaka Gilgameša (dvije trećine bog, jedna čovjek) što zapravo i nije neko čudo ako se ima na umu da on po predanju u drevnu Heladu stiže sa Orijenta.

[19] Cf. I. M. Djakonov, *Epos o Gil'gameše*, izd. Akademija Nauka SSSR, Moskva —

Lenjingrad 1961. (Preveo s ruskog Marko Višić).

[20] Cf. K. Sethe, *Das altaegyptische Pyramidentexte I—IV*, Leipzig 1900—1922, izreka 1466. Iz navedenoga se citata da zaključiti da je faraon kao kruna kosmičkog stvaranja (što je, uostalom, po dubokom uvjerenju drevnih Egipćana bio i običan čovjek) začet u Apsolutnom biću čiju je vidljivu opstojnost izvelo pomoći metafizičkih i kosmičkih Netera. Počela o čemu je opširno raspravljano u Knjizi mrtvih, str. 14—43.

o *Adapi*, sinu sumerskog boga En-Kija, odnosno Ee.

U jedanaestom pjevanju *Epa o Gilgamešu*, Utnapištim, taj biblijski Noa čije sumersko ime glasi Ziusudra, a babilonsko Atrahasis, odaje Gilgamešu tajnu o *travi života* što se nalazi na dnu slatkovodnog mora. Na to:

Gilgameš teško kamenje za noge sveza,
U dubine koje ga povuče mora ...
Ubere travu i čvrsto je u ruci stegnu.

Gilgameš, međutim nije imao sreće sa biljkom života, kao što sa jabukom ubranom sa Stabla spoznanja dobra i zla neće imati hebrejski Adam koji svojim životom sa Evom podosta podsjeća na život gore spomenutog Enkidua sa boginjom Aruru, jer su obje Stvoriteljice i obje podaraju mudrost svojim miljenicima. Uzrok Gilgamešove u Adamove nesreće je zmija koja Gilgamešu krišom uzima travu života, te mu je, kao i Adamu, jer je po nagovoru zmije odnosno žene, iz hurijskog panteona potekle Eve, sudeno da umre, ali kao razumno biće, čemu se hebrejski vrhovni bog toliko usprotvio, jer je želio da carstvo uma posjeduje samo on, a ne i njegovi ljudski stvorovi koji treba da mu se pokoravaju kao bezumna marva. Koliko li hebrejski Jahve podsjeća na moderne apsolutističke vladare koji toliko zaziru od slobodoumlja svoje uglavnog poslužne pastve!

U *Mitu o Adapi* priča se kako je An, vrhovni bog sumerskog panteona, pozvao na odgovornost Adapu, sina boga mudrosti Ee. Ea sinu Adapi prije odlaska na nebeski Anov sud savjetuje da ništa ne jede što mu se ponudi u Anovom dvoru, jer hrana, po dobrom običaju vladara svih vremena, može biti zatrovana. Kad se Adapa, međutim, pred Anom opravdao, dokazavši da je loveći ribu, sasvim slučajno polomio krila Južnom Vjetru, An svojim pomoćnicima, bogovima Dummužiju i Gizzidi naređuje:

»Kruh života mu dajte i on će ga jesti«. Kad mu Donesu kruh života, ne htje ga jesti; kad mu Donesu vodu života, ne htje ju pitи... [21]

Toliko o uzroku postanja života i smrti i konkretizaciji istih! Kad je pak riječ o uzroku postanja pojedinih prirodnih pojava, kao, na primjer, o nadolasku kiša ili o pojavi suše, i tu se kao uzrok javljaju pojedina bića. Ranije smo vidjeli da je lavoglavi orao Imdugud, inače posvećen bogu Lagaša

■
[21] Cf. James B. Pritchard, *Anthology of the Ancient Near Eastern Texts*, Princeton 1976, I p. 79, 2—5.

Ningirsu, svake Nove godine, u vrijeme novogodišnjih svečanosti o kojima je ranije bilo riječi, vodio tešku borbu s razjarenim Nebeskim bikom, uzrokom suše, i savlađujući ga omogućavao padanje kiše. Ovdje dodajmo da su narodi cijelog Bliskog istoka u novogodišnjim svečanostima gledali ne samo sudar prijateljskih im i neprijateljskih kosmičkih sila, već je za njih Nova godina bila i simbol prvog rođenja, postanja Sunca, time i prve pobjede Sunca nad silama Tame što ono nastavlja da čini svakoga jutra. Sunčeva pobjeda nad silama Tame i Mraka posebno je dolazila do izražaja u jutro Nove godine čime je započinjao novi godišnji ciklus buđenja, sazrijevanja i obamiranja generativnih snaga i života na Majci Zemlji. Stoga je Nova godina bila simbol prvog postanja Sunca, njegove pobjede nad čovjeku neprijateljskim silama, simbol svakodnevnog izlaska pobjedonosnog Sunca, kao i simbol novoga buđenja Majke Zemlje, hraniteljice bogova i ljudi. Kad je pak riječ o uzroku plodnosti nju je po bliskoistočnom vjerovanju prouzrokovala zmija, to htionsko božanstvo sui generis.

Što se tiče mesopotamskog poimanja i doživljavanja *prostora i vremena*, tu se, kao ni kod shvatanja *uzročnosti*, ne mogu očekivati čisto logička razmišljanja o istima, kao što to, recimo, susrećemo kod Imanuela Kanta[22], po kome se spoznaja o vremenu i prostoru ne dobija iz vanjskog iskustva, odnosno doživljavanja istih, jer se, po njemu, vanjsko iskustvo stjeće na osnovu ovih a priori datih, čulima i iskustvu prirodenih općih opežanja. Mesopotamsko i staroegipatsko poimanje vremena i prostora bliže je onome što o vremenu, prema Sekstu Empiriku, kaže dubokoumni misilac Heraklit Efešanin: *Vrijeme je prva substancialna bit*[23], što će reći da je ono, kao i prostor, nešto konkretno, čulima zamjetljiva i razumom spoznatljiva stvarnost s kojom se Mesopotamljanin na svakom koraku susretao, aktivno je doživljavao i s istom stupao u permanentnu akciju. Dosljedno tome, vrijeme i prostor nisu neke zasebne, iz kosmičkog života izdvojene kategorije, nešto mentalno, *idealna bit pojavnog substancialnog svijeta, sredina koja objedinjuje pozitivno i negativno*, kao što kaže Platon[24].

Po osvjedočenom uvjerenju drevnih Mesopotamljana, vrijeme i prostor uistinu nisu neke apstraktne funkcionalne relacije unutar kosmičkog zbivanja, već su utkani u život prirode, predstavljajući dijelove kosmičkog života koje su bliskoistočni narodi jednostavno osjećali, iste doživljavali i proživljavali u skladu s ritmom života u mikrokosmosu i makrokosmosu. To znači da *vrijeme*,

■ [22] Usp. Hegel, **Istorijska filozofija**⁴, BIGZ, Beograd 1983, III 438, i d.

[23] Usp. Sextus Empiricus, **Adversus Mathematicos** IX 360.

[24] Usp. Hegel, op. cit. II 216.

kao i ostala bića, ima svoju mladost, zrelost i starost — proljeće, ljeto i zimu: jedno je vrijeme mladoga, drugo staroga bića; jedno na ovom, drugo u onostranom životu, što je i shvatljivo, jer je sadašnje vrijeme sljed faza u vječnom ponavljanju u kojem se biće pojavljuje u dva osnovna aspekta — mirovanju i kretnji.

Kako bi se čitalac — čitajući neki bliskoistočni zapis u kojem budući događaji dolaze ispred prošlih i sadašnjih, ili se pak prošlost, sadašnjost i budućnost neutraliziraju, miješaju i isprepliću, kao na primjer u onom napisu iz Lagaša gdje se govori kako je ensi Gudeja u jednom hipu blagoslovio hram, udario mu temelje, napravio opeke i sagradio ga, kakve primjere susrećemo i u drevnom Egiptu, zatim kod starih Hebreja i Helena — pri tome vjerovatno zbumio, reći nam je nešto o *relativnom i absolutnom* poimanju vremena kod drevnih naroda. Ranije smo istakli da su drevni narodi Bliskog istoka u svakom kosmičkom događaju ili iza njega gledali aktivnog vršioca radnje s kojim su po nužnosti stupali u aktivni odnos, što će reći da je čovjeka prije nekih pedesetak stoljeća više zanimalo odnos prema događaju, radnji, ili odnos prema njenom vršiocu, nego samo vremensko određenje. Drugim riječima, više ga je interesirao vid, aspekt neke radnje ili događaja, to jest, dužina trajanja i način izvršenja radnje; interesiralo ga je, dakle, što bi se lingvistički reklo, da li je dotična radnja po svojoj naravi trajna, trenutna ili svršena, dok mu je malo, bolje reći, nimalo stalno do iskazivanja vremenskog redosljeda vršenja pojedinih radnji potrebnih u procesu izvršenja nekog pothvata. Ovo je za onaj stadij konkretnе misli sasvim razumljivo, jer se vrijeme izvršenja neke radnje — da li se vrši u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti — određuje isključivo pri *absolutnoj upotrebi*, to jest, u odnosu neke radnje prema momentu govora, što ukazuje da je narav vremena veoma apstraktna, za što konkretna misao bliskoistočnih naroda nije puno marila. Nasuprot vremenu, vidsko se značenje — da li je neka radnja trajna, trenutna ili svršena, prošla — dobija u *relativnoj upotrebi* neke radnje, to jest, izvan odnosa prema momentu govora, što je slučaj u pripovjedanju i bezvremenskim radnjama, kao što je slučaj u onoj uzrečici Manus manum lavat, što ukazuje da je priroda vida konkretna i subjektivna (jer se ta radnja može svakog trenutka vršiti), što je u potpunosti odgovaralo subjektivnoj i konkretnoj misli drevnih Mesopotamljana i Egipćana. Ovdje dodajmo i iz historijske gramatike poznatu činjenicu da su u starim jezicima, kao na primjer u hipotetičnom indoevropskom jeziku, takozvane vremenske osnove više izražavale trajnost nego vrijeme vršenja neke radnje, o čemu ovdje nije mjesto opširnije raspravljati.

Vjerujem da je sada bar donekle jasno zašto drevni narodi nisu mnogo marili za vremenski redosljed pri izlaganju određenih radnji, kao i to zašto je u njihovoj konkretnoj misli sadašnje vrijeme imalo najveći značaj, dok su

prošlost ili budućnost mogle postati normativne i apsolutne, te se kao takve mogu pojaviti u bilo koje vrijeme i bilo kojega časa. Možda nije naodmet dodati da je starohelenski jezik poznavao isključivo apsolutnu upotrebu vremena (parataksu), što će reći da se u njemu vremena realiziraju sama sobom, dok latinski poznaće relativnu upotrebu vremena (hipotaksu), to jest, prioritet jednog vremena nad drugim (consecutio temporum), što je iz latinskog prešlo u romanske jezike potekle iz njega.

Kad je pak riječ o prostoru, treba istaći da po vjerovanju drevnih Mesopotamljana i Egipćana sva mjesta na zemlji za čovjeka nemaju podjednaku vrijednost. Tako za njih istok i zapad nemaju isto značenje. Istok je onaj prostor, mjesto, odakle Sunce, savladavši sile Tame, o čemu smo gore govorili, svakoga jutra kreće na svoj pobjedonosni, i život svemu živome noseći, pohod. Stoga je istok simbol ne samo iskonskog postanja već i dnevног održanja života, za razliku od *zapada*, simbola mraka i smrti, zapada na kojem Bog-sunce ulazi u podzemni svijet i tu se čitavu noć bori sa silama Mraka da bi, pobjedivši ih, sutra ponovo donijelo svjetlost, simbal života, čemu se raduje sve živo na zemlji, što se lijepo razabire iz jedne himne upućene bogu suncu-Rau[25]:

Ti stvori pavijane,
Tebi da pjevaju,
Pred tobom da igraju,
Ime ti da glasno hvale[26],

kao i iz jedne himne pronađene u Ninivi, upućene bogu-suncu Utu, odnosno Šamašu, kako sumerskog Utua zvahu Akadani, Babilonjani i Asirci. Njen početak glasi:

Šamašu Bože!
Ljudstvo tebi se raduje cijelo,
Sve živo na svijetu za tvojom svjetlošću žudi... [27]

Ovdje smo došli do prožimanja, odnosno do uzajamnog djelovanja prostora i vremena. Jutro kad se rađa Sunce, naime, kao što smo vidjeli, istoku daje povoljan i za sve životodavan izgled, dok večer, kad je Sunce na smiraju, zapadu daje neprijateljski, beživotan izgled. U vezi s rečenim стоји istočnjačko astrološko vjerovanje o utjecaju nebeskih tijela na sveopći život na Zemlji,

[25] Ovaj je bog, u skladu s bliskoistočnim shvaćanjem vremena i prostora imao tri imena koji odgovaraju jutru — Khepri, podnevnu — Ra i večeri — Atum.

[26] Usp. *Hieratische Papyri des Museums in Berlin*, II No 3050.

[27] Citirano prema N. K. Sanders, *The Epic of Gilgamesh*, London 1972, p. 25.

na što nas još uvijek podsjeća Zodijak i nezaobilazni horoskop.

U egipatskom poimanju prostora izrazito emocionalnu boju imao je prvobitni sveti prostor, prvobitna humka, otočić sa kojega je Atum, sam izronivši u vidu otočića iz Nu, primogenetskih voda, stao da stvara. Ta se humka, otočić — kao središte generativnih potencija iz kojeg je potekla vidljiva realizacija i substancijalizacija vitalnih počela začetih u Apsolutnom biću — za koju se vjerovalo da se u početku nalazila u hramu boga-tvorca Ra, u gradu Heliopolju, stala smatrati svetinjom nad svetinjama. Kako je, međutim, u Egiptu svaki hram imao svetinju nad svetinjama i budući da je svako božanstvo bilo tvorno poput heliopoljskog Raa, to su svećenici pojedinih hramova svoju svetinju nad svetinjama identificirali s praiskonskom humkom, simbolom prvobitnog izvora života. Susjedno tome, u svakom je hramu postojala prvobitna humka pa je svaki hram smatran svetim mjestom, praizvorom života. To je jedan od razloga zašto su egipatske piramide građene iskonske simbioze materijalnog i duhovnog u kosmičkom životu.

Kad je pak riječ o drevnim Sumeranima, Akadanim i Babilonjanima Hamurabijeva vremena, za njih je slično značenje imala *kosmička planina* izronila iz prvobitnog mora na kojoj je An, vrhovni bog sumerskog panteona u duhu narodnog vjerovanja, u genezi metafizičko Počelo, otpočeо stvaranje velikih bogova zvanih Anunnaki, a preko njih, kao kosmičkih Počela, sav vidljivi svijet, što se lijepo razabire iz početnih stihova mita nazvanog *Lahar i Ašnan*:

Kad na planini Neba i Zemlje
An rodi Anunna-bogove... [28]

Stoga nije nikakvo čudo što se ta planina — kao primogenetska koljevka zajedničkog življenja i prožimanja duha i materije, nepodvojenosti Tvorca i stvorenenog, ali i kao praizvor vidljivog, materijalnog stvaranja — često spominje uz En-lila koji je vremenom postao glavni bog-tvorac i organizator civiliziranog života na Majci Zemlji u sumerskom panteonu. Imajući to na umu razumljivo nam je što se uz njegovo ime često dodaje epitet *Velika planina*[29], čime su sumerski učitelji želili naglasiti da je En-lil[30] onaj

■ [28] Mit će u cijelosti biti naveden kad bude riječi o koncepciji svemira.

[29] Taj se epitet, između ostalog, susreće i u jednom Hvalospjevu koji govori o En-lilovim zaslugama za civilizirani život na Zemlji:

Bez En-lila, Velike Planine,
Ni jedan grad ne bi bio sazidan,
ni jedno naselje osnovano,
Ni jedna staja ne bi bila
sazdana, ni jedan tor
podignut...

nebeski stvoritelj, Kosmokrator, koji posjeduje tvornu moć što je oličavaše kosmička planina odakle je potekla substancializacija vitalnih Počela misaono začetih u Apsolutnom biću o čemu će biti opširnije govora, a sada da se pozabavimo govornom i pisanom magijom drevnih Mesopotamljana.

[3] Govorna i pisana magija

1. Uvod

Drevni su Mesopotamljani, kao uostalom i stari Egipćani, nedvojbeno znali da je magija način da se pomoći *proricanja* i određenih magijskih radnji spozna, što će reći podčini priroda, čovjek, božanstvo i sve ono što prelazi granice neuobičajenog u životu ljudi i Svemira[31]. Mesopotamljani su, naime, još od praskozorja svoga povijesnog bića nastojali da proricanjem — koje se vršilo posebnom glasovnom simbolikom, *nadahnutim govorom*, tumačenjem snova i znamenja na jetri žrtve, posmatranjem zvjezda i leta ptica itd. — i drugim magijskim sredstvima, upoznaju volju, namjeru onoga *ti* koje stajaše iza svake pojave u kosmičkom, time i ličnom životu i, dosljedno tome, da prema onome *ti* zauzmu odgovarajuću akciju. U tome im je, osim proricanja, odnosno predskazivanja, od velike pomoći bila, kako *govorna magija* — moć i značaj *imena*, magijska moć *izgovorenog imena, pjesma i ples, pozitivno i negativno priznanje* — tako i *pisana magija — simbolička i magijska moć pisma i broja, slike i statue*.

2. Ime kao tvorni princip

Nepotrebno je istjecati da je ime kao duhovno-fizičko načelo individualizacije,

[30] Rečeno o En-lilu kao tvornom božanstvu jeste razlog zašto se Velika majka bogova, odnosno Majka Zemlja, na sumerskom zvana Ki, između ostalog, naziva i **Ninhursag**, to jest, **Gospodarica kosmotvorne planine** — epitet kojim su sumerski mudraci nastojali izraziti njenu temeljnu generativnu funkciju što se najbolje očitovala u toj **kosmičkoj planini**, na kojoj je, kao što je rečeno, počelo vidljivo stvaranje u Apsolutu misaono začetog svijeta. Imajući na umu ovu neosporну činjenicu ostaje nam da ono što o tom

epitetu raspreda Robert K. G. Temple, u cit. djelu (str. 88) odbacimo kao plod čiste fantazije. Mjesto u spjevu **Junačka djela I pohvati boga Ninurte**, na što Temple aludira, aitiološkog je karaktera.

[31] Usp. Ričard Kevendiš, **Istorija magije**, Beograd 1978, str. 17, i d. (Preveo s engleskog Petar Čurčića) Kad je riječ o značenju magije kod bliskoistočnih naroda, Kevendišovo je određenje iste krajnje uprošćeno, gotovo svedeno na crnu magiju, jer je magija kod njih imala i uzvišeniju svrhu.

[028]

izdvajanja iz carstva anonimnosti, jedna od najvećih tekovina ljudskoga duha, jer se zaciјelo za nešto što ne posjeduje ime, bar filosofski ne može tvrditi da postoji, da ima svoj identitet kojim se izdvaja iz bezličnog i kao definirani subjekt spoznaje. Stoga nas ne čudi što je skoro kod svih drevnih civilizacija sintagma *imati ime* značilo postojati, a *nemati ime* značilo ne postojati.

Budući da ime nekoj stvari, osobi, pa i božanstvu, izdvajajući ga iz neodređenosti, daje osobine po kojima se razlikuje od ostalog iz roda i vrste, ukazuje nam da se izgovaranjem, davanjem imena, stvar, biće ili božanstvo iz nerazlučenog, amorfognog stanja, dovodi u razlučeno, lično stanje, iz neodređenog u određeno postojanje, što je za drevne narode značilo isto što i dovodenje iz nepostojanja u postojanje.

To je razlog zašto u religijama bliskoistočnih naroda — koji u svoje bogove iskrenje i dublje vjerovahu no što naši kršćani vjeruju u hebrejskog Jahvu i njegova (da li njegova?) pred aktom umiranja ni malo hrabrog sina Isusa Krista — samo kosmokratori, demijurzi, poput sumerskog En-lila, egipatskog Ra, feničkog Ela, ili babilonskog boga-tvorca Marduka imaju povlasticu izgovaranja imena, to jest, dovođenja u vidljivo postanje svega postojećeg u vasioni.

Da je ime po iskrenom osvjeđenju drevnih Mesopotamljana ravno postanju i opstojnosti bića, najbolje će nam posvjedočiti najznačajnije djelo iz sumersko-akadske vjerske književnosti, *Ep o stvaranju svijeta*:

Kad nebo gore,
I kad zemlja dolje *nemaše ime*,
Kad iskonski Apsu[32], sveopći otac,
I trudima uznemirena Tiamat,
sveopća majka
Svoje mješahu vode...
Kad nijedan bog ne bješe stvoren,
Kad *nijedno ime* ne bi dano[33],
Kad nijedna sudbina ne bi određena,
Bogovi bijahu stvoreni...
Lahmu i Lahamu bijahu stvoreni[34]. (podvukao M. Višić)

[32] Budući da će o teogonijsko-kosmogonijskom sistemu u **Epu o stvaranju svijeta**, kao i o ostalim sličnim sistemima naroda Bliskoga istoka biti opširnije govora u uvodnoj studiji uz moj prevod **Enuma Eliša** na naš jezik, za ovu priliku dodajmo toliko da Apsu u ovom epu, simbolizirajući gornje slatke vode, na sumerskom zvane *abzu*,

sjetište znanja, najvjerovatnije predstavlja muško počelo, **principium causativum**, dok Tiamat, simbolizirajući donje, slane vode, na akadskom zvane **tamtu**, na sumerskom **a-ab-ba**, u genezi predstavlja žensko počelo. O babilonskoj Velikoj Majci Tiamat koja je preuzela atribute i funkcije sumerske Velike Majke, odnosno Majke Boginje,

[029]

Kako ime, po uvjerenju naroda Bliskog istoka, odgovara suštini imenovanog, to jest, stvorenog, dosljedno tome, poznavati nečije ime znači poznavati njegovu suštinu, narav, biće. Ovaj je pak nazor sa svoje strane doveo do vjerovanja da je poznavanje nečijeg pravog imena ravno posjedovanju, imanju u vlasti onoga čije se pravo ime, odnosno biće i misli poznaju[35]. Ovo je opet dovelo do stvaranja institucije *dobrog imena*, do motiviranog imena[36], odnosno do toga da su se novorođenoj djeci stala davati takva imena koja im pridaju dobra svojstva. Tko pak ima dobro ime taj, sljedstveno tome, ima i dobru sudbinu, jer osobu cijelog života obdariva srećom. U tome se kod Mesopotamljana krije razlog postanju institucije *dobrog imena*, odnosno *dobre sudbine*, što je imalo za posljedicu da i sami kraljevi u drevnom Sumeru, Asiriji i Babiloniji, kao u Egiptu faraoni, imaju obično, i božansko, teoforsko ime koje im udjeluju bogovi, konkretnije svjetovno,

■
[34] Cf. Dhorme, *Choix de textes religieux assyro-babyloniens*, Paris 1907.

[35] To je razlog zašto duša umrlog u **Egipatskoj knjizi mrtvih**, na putu od smrti do Ozirisova zagrobnog suda (Gl. 99, i 125-svršetak) izgovara imena hipostaziranih predmeta, odnosno djelova vrata ili barke, kao točaka zgušnute magijske moći, u kojima se magijski očituju kosmičke snage s kojima se duša valja sjediniti. U ovome je slučaju poznavanje i Izgovaranje imena jednako imanju u vlasti imenovanog subjekta koji mu više ne može naškoditi.

[36] Nazor o postanju motiviranih imena donosi nam i rimski komediograf Plaut, *Persae* IV 4, 74: *Omen est nomen, a susrel smo ga i u navedenom pasusu iz Odiseje*

u kojem Autolik **ljuteć se mnogo** novorođenčetu nadjeva ime Ljutica, to jest, Odisej, no ovo nije bilo pravilo ni u najstarija vremena, o čemu sam u još neobjavljenoj raspravi **Onomastika u grčkim poveljama srpskih vladara**, u sklopu onomastike, odnosno antroponomije i toponomije, opširno raspravljao.

Običaj davanja motiviranih imena u staroj Heladi izvrgao je poruzi Platon u svojem traktatu **Kratil**, posebno se obarajući na gotovo šarlatski pristup izvođenju imena iz, tobože suštinom odgovarajućih apelativa.

Dingir-mah, ovom prilikom recimo toliko da je, kao tamno, nevidljivo stanište donjih voda iz kojih potječe život, kao obilježje tame, odnosno sama budući Tama, simbol prvobitnog, prije vidljivog stvaranja svijeta, pozitivnog i veoma dugog stanja nevidljivosti, stanja u kojem funkcionalna počela misaona začeta u Apsolutu počinju substancializaciju, težeći vidljivoj opstojnosti što će i postići izlaskom iz utrobe Majke Zemlje, o čemu kasnije.

[33] Skoro identično mišljenje o imenu susrećemo i kod drevnih Indijaca i Helena. Tako se besmrtni Homer, navjestitelj evropske kulture, ponosi institucijom imena kad kaže:

Od. XIX 403:

»A sad odaber, Autoliče, ime
kojim ćeš milog

Od kćerke nazvati sina, jer
premnoga željaše njega«.

Na to joj prozbori Autolik,
govoreći ovo:

»Zete i kćerko, ime mu dajte
kako vam velim:

Ja ljuteć se na mnoge ljudе i
žene

Na mnogohranoj zemlji dolazim
amo te stoga

Nek Ljutica dijete se zove ...«

boginje, kao, recimo, u Sumeru *Nebeska kraljica*, to jest, Inanna, pravilnije Nin-anna (= Gospodarica neba) jer ona, poput Amon-Ra u Egiptu, kruniše sumerske kraljeve, dajući im božansko ime što ga kraljevi uz svjetovno rado izgovaraju. Takvo je, na primjer, ime Sargon, potječući od akadskog Šaruken, *Zakoniti vladar*; Sanherib, od Sin-aherib, *Sin (bog mjeseca) umnožava braću*.

To su u lingvistici dobro znana teoforska imena vrlo česta i u helenskom jeziku: Theófilos — Bogoljub, Theódotos — Božidar, što se susreću i kod ostalih indoевropskih i drugih naroda.

Sumerski, akadski, asirski i babilonski vladari svoja božanska imena često ispisivaju na hramovima s razlogom što bi svaki izgovor toga imena onome tko ga nosi davao novu snagu, novi život.

3. Magijska moć govora i pisma

Ovo nas opet dovodi do pitanja magijske moći glasa, načina izgovaranja istog i pisma, napisanog imena, napisane riječi koja je po vjerovanju drevnih Mesopotamljana ravna izgovorenou riječi.

Glas je kod prvobitnih naroda imao prvorazrednu magijsku moć izražavanja spoznanja, poznavanja i vladanja onim koga upoznajemo. To je razlog zašto se naredbe i zakoni odvajkada *glasno* obznanjuju; zašto se vrhovni bogovi, kao što su kanaanski El, sjeverno-sirijski Hadad, kod Feničana poznat i kao Baal-Hadad, sumerski Adu ili Iškur, helenski Zeus ili pak kršćanski Jahve oglašavaju svojim moćnim glasom, grmljavnom, kako bi, jer tako njihovi namjesnici htjeli, što više naglasili supremaciju nad tako *jadnom kreaturom* kao što je ljudsko biće čiji glas Višnji, kad nemaju pametnijeg posla, oslušnu kao *glas vapijućeg u pustinji*. S ove točke gledano o glasu bi se dala napisati podeblja studija, ali nam se ovom prilikom valja zadovoljiti tvrdnjom da je glas po ubjedjenju bliskoistočnih naroda, uz ime, bio jedno od najznačajnijih sredstava kako spiritualne identifikacije i izdvajanja imenom oslovljene osobe, tako i izražavanja moći koju nam daje poznavanje imena neke osobe, što se postiže izgovaranjem imena te osobe. Dodajmo i to da se magijska snaga i utjecaj glasa prilikom polaska u lov, borbu i tome slično, pojačavala bukom, frenetičnim pokličima i *pjesmom* popraćenom *ritualnim plesom*, što i danas susrećemo kod brojnih domorodaca u Africi.

Budući da je očitovanje spoznaje, time i moći, pomoću glasa ograničeno izgovaranjem, ljudi su pribjegli *pismu*, to jest, ispisivanju imena i svega onoga što su željeli imati na oku ili u vlasti. Tako je pismo, u odnosu na glas koji je očitovao vremenski trenutnu spoznaju i moći, postalo sredstvo izražavanja *trajne* i neograničene spoznaje i moći nad imenovanim. S rečenim se, međutim, moć pisane magije ni izdaleka ne iscrpljuje. Kao što *kultna statua*, oživljena obredom *otvaranja usta* u hramu zamjenjuje boga, tako i *napisani tekst*,

obično himna ili molitva bogu ispisana na statui vladara, istoga zamjenjuje u molitvi bogu, čemu je valjan primjer statua vladara Gudeje od diorita koja se čuva u Luvru. Ako pak pismo, napisana riječ, ima toliku moć u očima običnih ljudi, posebno sveznajućih bogova, onda, istinu govoreći, nije bilo potrebno da se napis, obično molitve posvećene bogu, izlažu na vidljiva mesta gdje su ih mogli pročitati dobromanjerni, ali i zlonamjerni ljudi i zlobni demoni. Upravo je mogućnost negativnog utjecaja na pravo ime, kao i na molitve upućene božanstvu, dovela do toga da su se isti stali ispisivati na skrovitim mjestima ili *criptogramskim pismom* čiji je smisao bio dostupan samo upućenima u njega[37].

Skrivanje pravoga značenja imena postiže se i čestom upotrebom sinonima i homonima, kao i akrofonijom. Jedan od najdjelotvornijih načina skrivanja pravog imena, pravoga značenja dimenzija nekoga hrama, te simboličkog predstavljanja metafizičkih istina i tajni kosmičkog života jeste upotreba brojeva umjesto riječi, što je kod Asirana i Babilonjana bilo izvodljivo jer su oni slovima dali brojčanu vrijednost. Tako su brojevi u Asiriji i Babiloniji bili ono što su u drevnom Egiptu bili hijeroglifi, sveti znaci, sveto pismo, odnosno simboli koji kao sažet sadržaj misli izražavaju eozoterične, običnim jezikom neopisive, spoznate vjerske, odnosno znanstvene tajne o životu kosmosa koje je trebalo sačuvati od zlobnih duhova i ljudi zle volje. Stoga su se te tajne smjele povjeravati samo onima što su bićem i dušom bili neporočni, ispunjeni duhom, jer su se samo takvi smatrali dostojnim da ih spoznaju, da u njih budu upućeni. U tome se išlo dotele daleko da se na tablicama namijenjenim obrazovanju svećenika kao čuvara spoznatih tajni iz oblasti kosmičkog, time i vjerskog života stavljao natpis, kao što je slučaj s onom pločicom iz En-lilova hrama u Nippuru namijenjenoj obuci psalmista na kojoj izrijekom stoji:

Da je upućeni pokaže upućenom,
Da je svjetovno lice ne vidi,
To prijeći En-lil, Igigi (= bogovi zemlje i neba),
Annunaki (= bogovi Apsua, Donjega svijeta),
I božanski čuvari E-Kura (= En-lilova hrama u Nippuru).

■ [37] Osim gornjega, na postanje kriptogramskog pisma utjecalo je i ranije izneseno vjerovanje da se izgovaranjem napisanog imena osobe ili stvari isti oživljuju, da im se udahnuje novi život, što je bliskoistočne narode, želeći da svojim pokonjicima osiguraju vječni život u Donjem

svijetu, ponukalo da na grobovima pokojnika ispisuju imena darova neuobičajenijim, tajanstvenijim pismom koje je prolaznike poticalo da ga odgonetavaju, samim tim više puta pročitaju, što je umrlom osiguravalo produženje onostranog života.

Ovo je sa svoje strane uslovilo da se razvije istinska doktrina o hijerarhiji brojeva kao o koordinatama života u makrokosmosu, time i u mikrokosmosu. Po toj je hijerarhiji uostalom izvršena hijerarhija bogova u kojoj je An (semitski Anu) kao vrhovno božanstvo izražen idealnim brojem šezdeset[38], dok su ostali bogovi označeni brojevima predjela na nebu kojima su vladali[39].

4. Simbolika broja i slike, kultne statue i reljefa

Iz naprijed rečenog o brojevima slijedi da broj kao grafički prikaz nije ono što mu daje magijsku vrijednost, već je to, kako netom rekosmo, *simbolika*, simboličko značenje na koje kao *simbolon*, *signum* upućuje, odnosno sobom magijski izražava, jer je broj, slično hijeroglifu, govoreći jezikom magije, bio istinsko sjedinjenje simbola i onoga što se njime izražava. Tako je simbolika broja daleko vjernije i dublje iskazivala predstavljeni misao no što to čini govor ili pismo. Kako su se pak simbolikom brojeva iskazivale kosmičke tajne, jasno je da svi brojevi nisu imali, niti su mogli imati podjednaku vrijednost u izražavanju spoznatih tajni iz cijelokupnog života svemira. To, dalje, znači da se za odgovarajuću pojavu iz života vaseljene birao odgovarajući broj koji će je najbolje reprezentirati. Ovome je dobar primjer broj sedam kojim se izražava zaokruženost prostora i vremena što se postiže zbrajanjem broja četri kao simbola Zemlje i njene četri strane i broja tri, simbola neba. Njime se izražava i ciklično uobličavanje, odnosno savršenost, odakle njegova kosmička vrijednost u vidu sedam planeta, sedam sfera itd.

Rečeno o simbolici broja dovodi nas do pitanja *simbolike slike* kao najranijeg načina izražavanja i prenošenja misli koja u tom pogledu prethodi piktografiji, odnosno piktogramskom pismu, u kojem jednom znaku odgovara jedan predmet, za kojim slijedi ideogramsko, u kojem jedan znak, kao dio cjeline, pars pro toto, izražava figuru, ideju, pojam, da bi potom uslijedilo leterarno izražavanje i prenošenje misli.

Govor slike i njene simbolike — izražen u *reljefima od kamena i alabastera, na stelama i pločama*, kao plastično sredstvo podsjećanja na prošle važne

■ [38] Sumerani, potom Babilonjani i Asirani imali su seksagezimalan sistem.

[39] Usput dodajmo da su sumerska velika božanstva simbolizirala pojedina sazvježđa iz Zodijaka. Tako je An najvjerovaljnije simbolizirao sazvježđe Raka, Adu ili Iškur sazvježđe Biksa, En-lil sazvježđe Trokut, En-Ki, odnosno Ea, sazvježđe Aquarius, Vodenjak.

događaje iz oblasti religije ili politike, kojima je bila svrha da služe kao pouka za budućnost — bio je bogat ne samo u vremenu koje prethodi pismu, već je to ostao kroz cijelu povijest Babilonije i Asirije. Budući svjesni svoga značaja na svjetskoj pozornici svoga vremena, sumerski kraljevi i dvorski umjetnici zdušno nastojahu da — monumentalnim prikazima, posebno stelama, kao što je slavna *Stela jastrebova Eanatuma*, čuvenog vladara — osvajača iz Lagaša (oko 2550) na kojoj se veliča njegova pobjeda nad stanovnicima susjednog grada Ume, ili pak *Stela akadskog vladara Naram-Sina* (2291—2255) na kojoj se slavi njegova pobjeda nad brdskim *Lulubima* — ostave uspomenu na svoju slavnu prošlost, po onoj Salustijevoj »*Gloria maiorum posteris quasi lumen*«, time ožalošćujući boginju Lethu i posvemašnjeg Epimeteja na sreću njegova brata Prometeja, odnosno sumerskog mu parnjaka En-lila.

U otimanju prošlih događaja od zaborava učestvovanu i *kameni plitki refelji* koji bijahu u upotrebi naročito u vrijeme asirskih kraljeva, u prvom dijelu prvoga mileniuma prije našega računanja vremena. Ti reljefi svojom narativnom i dokaznom snagom gotovo da prevazilaze pisana izvješća o istima.

Kako je poznavanje i grafičko, odnosno slikovno prikazivanje nekoga subjekta ravno imanju vlasti nad njim i, kako slika nije beživotan prikaz neke osobe, životinje ili predmeta, već ona živi životom na njoj prikazanog subjekta, to je slika u Mesopotamiji, kao i u drevnom Egiptu, *dvojnik*, nadomjestak i zamjenik onoga koga prikazuje, što, nadalje, znači da može djelovati kao i na njoj prikazani subjekt i da djelovanje na nju, recimo, uništenje iste, znači i uništenje onoga koga prikazuje. Za ilustraciju rečenog neka nam posluži grobno posude iz Suze koje prikazuje prizore iz lova ptica i divokozu što ih je pokojnik lovio za života, a prikazba istih na vazama bila je garancija da će pokojnik, posjedujući slike istih, iste loviti i u onostranom životu. Ovo, međutim, nije bilo pravilo kod drevnih Sumerana, već čisti izuzetak iz ranog perioda, jer se zna da je onostrani život po njihovom vjerovanju, za razliku od egipatskog, bio odveć turoban. Da su Mesopotamljani vjerovali da se uništenjem slike uništava onaj koga u stvarnosti prikazuje, neka nam za primjer posluži jedna inkantacija u kojoj obajan čovjek moli ognj da uništi slike onih što su ga obajali, time i njih, čije slike predaje ognju da kao sudac, obdaren ličnošću, presudi vještu i vještici:

O Ognju plamni, ratni porode Ana (= neba),
Najsilniji međ' braćom svojom,
Ti što ko Sin (= Mjesec) i Šamaš (= Sunce) sporove vodiš,
U mojem presudi sporu, odluku reci,
O Ognju, čovjeka i ženu što me obajahu sažeži ...

Kultna statua, o kojoj je ranije bilo riječi, bijaše izraziti dvojnik, odnosno

otjelovljenje božanske ličnosti, jedna od mogućih božanskih hipostaza, preobraženja, jer se bog mogao preobraziti, to jest, zadobiti lik ovna, gusana itd., sve ovisno od cilja. Sukladno tome, statua je bila stanište i inkarnacija božanstva koje je u njoj svojom moću bilo prisutno kad god to od njega tražiće vjerski čin. Zar i kršćanski bog nije posvuda prisutan *per essentiam, potentiam ac scientiam*, kakvu formulaciju susrećemo kod kršćanskog Aristotela, Tome Akvinskog.

Ako se bog mogao po volji preobražavati u razne životinje, onda je to magijski mogao i čovjek, jer su njihove prirode, kao dio sveopće kosmičke prirode iste. Razlog čovjekovog identificiranja ili preobraženja jeste zadobijanje nadčovječanske snage potrebne da se odupre zlim silama, kao što pokazuje ova inkantacija:

Ja sam Nebo, dotači ne možeš mene,
Ja sam Zemlja, obajat ne možeš mene,

ili je to pak želja da se čovjek duhovno sjedini s Apsolutnim bićem, što se postiže *inicijacijom*, što će reći simboličnim umiranjem gdje dolazi do borbe duše protiv tjelesnog i ovozemaljskih grijeha (uz pomoć kojih vrhovni kršćanski žreci koji, dodajmo usput, čak i normalne pobude i sitne prestupe proglašavaju grijehom te isповješću i oprostom istih, svoju lakovjernu pastvu vezuju za sebe, kao za one koji imaju božansku moć oprاشtanja i krojenja sudbine) čime se razvijaju duhovne snage. To pak dovodi do sjedinjenja s višim, pozitivnim i *negativnim* kosmičkim silama koje se nalaze u raznim bićima i hipostaziranim, magijskom snagom prožetim predmetima i bićima, što za posljedicu ima novo duhovno rođenje.

Ako je, dakle, inicijacija simboličko umiranje za kojim slijedi duhovno rođenje, onda je očito da je i sama smrt vrsta inicijacije, uvođenja bića u višu, duhovnu razinu u kojoj se umrli osloboda materijalne strane svoga bića. Sam čin simboličkog umiranja i sjedinjenja s kosmičkim silama doživljjava se u hipostazi, u prolaznom odvajaju duše od tijela, odnosno u transcendentnom, duhovnom stanju u kojem duša na putu do zagrobnog suda ili inicijant na zemlji, *pozitivnim priznanjem*, odnosno ispovješću i odbacivanjem ovozemaljskih grijeha i materijalne komponente svoga bića, doživljajući istinsku negaciju grijeha i podvajanje od tjelesnog, pritom se oslobađajući negativnih, jača pozitivne duhovne snage što dušu, odnosno inicijanta dovodi do sveopće kosmičke svijesti i harmonije, do sjedinjenja s Apsolutnim bićem. Tako nam se ne samo simbolička već i stvarna smrt prikazuje kao dio ljudskoga bića, viši, duhovniji oblik života koji čovjeka zbljiže s božanstvom i božanskim.

Dobar primjer hipostaze, time i inicijacije, pružaju nam slijedeći stihovi iz

Pravednika — Patnika, varijante akadskog Joba. Tako na četvrtoj tablici čitamo:

Na »Vratima Divnoga Čuda«, moja su znamenja
zasjala,
Na »Vratima Oslobođenja od Grijeha«, moje je sužanjstvo
prestalo,
Na »Vratima Štovanja«, moja su usta
pitala,
Na »Vratima Prestanka Jadanja«, moje je jadanje
prestalo,
Na »Vratima Čiste Vode«, ja sam poškropljen vodom
očišćenja,
Na »Vratima Blagostanja«, ja stadoh pred Marduka... [40]

[4]

Teogonija i kosmogonija drevnih Mesopotamljana

1. Postanje i osobine sumerskog panteona preteče asirsko-babilonskog panteona
Nadajući se da je govorna i pisana magija naroda stare Mesopotamije makar u bitnim crtama osvijetljena, prijeći nam je na izlaganje slike postanja kosmosa i svijeta bogova, kosmogonije i teogonije drevnih Sumerana, slike koju će pridošli Semiti u trećem milenijumu samo donekle izmjeniti, bolje rečeno zastrti je izmjenom imena bogova sumerskog panteona. Kad je pak riječ o sumerskom panteonu u duhu narodnog vjerovanja, on nam se, za razliku od sumerskih gradova-država koje ljubomorno čuvahu svoju autonomiju, od samih početaka povijesti *crnoglavog naroda* pokazuje kao jedinstvena cjelina, što će reći da u njemu nije bilo podjele na bogove ove ili one države, bar kad je riječ o glavnim bogovima koji su, zastupajući pojedine gradove-države, složno vladali na nebu i na zemlji. Ovo pak upućuje da su Sumerani dolaskom u Južnu Mesopotamiju sa sobom donijeli već izgrađen panteon, izgrađenu vjeru u svoje bogove. Istina je, doduše, da je svaki grad-država imao svoga glavnoga boga zaštitnika u čiju je čast u toj državici podizan najznačajniji hram, ali je istina i to da su i drugi značajniji bogovi sumerskog panteona, posebno Dingir-mah, Velika Boginja, odnosno Velika majka bogova, kod Babilonjana poznata kao Bēlit-ilī *Kraljica bogova*, uz mjesno božanstvo imali svoje hramove ili bar kapele u hramu mjesnoga boga. Dodajmo i to da je mjesno božanstvo grada-države kao osvajača postajalo

■ [40] Cf. Pritchard, *Anthology* II p. 159.

glavno božanstvo pokorenih gradova-država, odnosno država koje su, međutim, i dalje štovale svoje mjesno božanstvo, ali sada kao drugorazredno.

Sumerska nam se teogonija, kao uostalom i većina teogonija Bliskog istoka i drevne Helade, u svojoj biti pokazuje kao kosmogonija, što će reći da pojedina božanstva svojim bićem i imenom personificiraju, otjelovljuju elementarne kosmičke sile kao principe rodnosti i plodnosti, kojima na čelu, po svjedočanstvu likovnih i pisanih spomenika s kraja četvrtog tisućljeća, stoji velika Trijada: An (Nebo), En-Ki, *Gospodar-Zemlja*, En-lil, *Gospodar-zrak*, kojima se svagda pridružuje naprijed spomenuta Dingir-mah, kao ženski princip.

2. Mē kao Počelo-Počela i metafizički, kosmički i htontski Principi

Posljednje nas dovodi do pitanja razdiobe sumerskog, a time i akadskog, odnosno iz njega poteklog asirsko-babilonskog panteona. Mada su Sumerani poznavali gotovo pet hiljada raznorodnih božanstava, njihov je panteon, slično egipatskom, u suštini monoteistički, što znači da mu na čelu stoji Apsolutno biće, iz koga ostala božanstva emaniraju kao metafizički, kosmički i htontski Principi, Ideje, Počela. Mesopotamljani su temeljnu kategoriju svoje teološke i filosofske misli, kao što je rečeno prilikom raspravljanja o konkretizaciji apstraktnih pojmljiva, nazvali Mē, to jest, Počelo-Počela, Prapočelo.

Mē je onaj nestvoren i bezvremenih Apsolut koji se, pokrenut unutarnjom tvornom Mišlju, Logosom, rađanjem ideja, vitalnih počela u svojem srcu, u svojoj duši, rastavlja, tako otpočinjući beskrajnu ketenu života; Mē je ona Tvorna Harmonija što u tom od strane duha iniciranom bezgraničnom procesu stvaranja blagorodno izmiruje kosmičke tvorne sile u vječnom slijedu postanja i mijena sveopćeg života Vasione; Mē je onaj Apeiron u kojem u toku sveopćeg kosmičkog stvaranja svi oblici stvorenog kao i još nestvorenog već nagovijestenog života daju jedan drugom zadovoljštinu u vanprostornoj i bezvremenoj suksesiji u kojoj Mē kao Enem, tvorna Riječ Apsoluta, priziva Mumu, duhovna začeto biće u vidljivo postanje; Mē je, konačno, ona životvorna Voda, Kur, u Egiptu zvana Khemunnu, iz koje se vječno rada i obnavlja život; Mē je isto tako ona kosmička Ljubav, Eros, koja ne samo da pokreće na stvaranje, već stvoreno prožima ljubavlju, svagda mireći antagonizme u silama Vaseljene. Riječju, Mē je nestvoren i bezvremenih Pokretač vječnoga toka izviranja i uviranja kosmičkog života, umotvorna sila koju, in ultima analysi, i nije moguće običnim riječima opisati. Ovome Počelu-Počela po svojem značenju, kao što je ranije naglašeno, oblikom i značenjem odgovara egipatski pojma Ma 'at, dok mu je u indijskoj teološkoj misli ravan Brahman kao Apsolut, a u teološkom naučavanju drevne Kine pojma tao odnosno dao.

Ovaj se Apsolut — čije je višnje biće ispunjeno tvornim silama koje ne samo da su pokrenule na substancializaciju prva misaono začeta Počela, već one osiguravaju čvrst i trajan proces obnavljanja svekolikog života Vasione — postanje i obdržavanje svega živoga u Kosmosu.

3. Postanak kosmosa i svijeta bogova

Slika postanja materijalnog svijeta i svijeta bogova koja nam se podaje iz kosmogonijskih i teogonijskih sustava i predstava drevnih Sumerana, potom Akađana, Babilonjana i Asirana približno izgleda ovako: Apsolutno biće, Akađana, Babilonjana i Asirana približno izgleda ovako: Apsolutno biće, odnosno Počelo-Počela, Prapočelo koje drevni Sumerani oličiše u pojmu Mê, začinjući u sebi misao, što će reći duhovno postanje svih vitalnih počela, time gubeći raniju Jednost, stvara praiskonske, životom i životodavnom toplinom, ognjem zasićene Vode, u drevnoj Mesopotamiji zvane Kuru[41]. Iz tih se voda, odnosno praiskonskog mora koje sumerski teolozi, to jest mudraci smatraju primordijalnim pokretačem i uzročnikom svekolikog života, rada božanstvo imenom Namu[42] koje svojim postanjem negira Jedinstvo Apsolutnog bića, s njime čineći sukladno dvojstvo. Namu nam se tako, slično egipatskom Atumu koji izranja iz primogenetskih Voda u Egiptu zvanih Nu, predstavlja kao prvi, ličnošću, voljom i sviješću obdareni vid života, nastao iz primordijalnih Voda u kojima su se do toga trenutka svi oblici života, vitalne potencije, u njih od Prapočela misaono proicirane, nalazile u neizdiferenciranoj, bezobličnoj, ali nagovještenoj i na substancializaciju potstaknutoj potenciji u kojoj se individualnost istom počinje da nazire[43]. Gonjena živućim ognjem

[41] Istini za volju. Kuru je naziv predjela u Zemljinoj utrobi, gdje su se nalazile te životvorne vode, pramore, praokean. On je, međutim i boravište umrlih i određenog broja podzemnih bogova. Kur je i neman protiv koje se bore bogovi, kao, recimo, En-Ki.

[42] Namu se u nekim kosmogonijskim i teogonijskim predanjima često identificira s tim vodama, kao, uzmimo, u predanju nazvanom **En-Ki i Ninhursag**. U ovom se predanju En-Ki pojavljuje kao sin boginje Namu koja se, kao obdržitelj podzemnih voda može identificirati s boginjom Zemljom, s boginjom Ki koja je vremenom u sumerskom panteonu postala žena boga

svjetlog zračnog prostora, boga En-lila, tako postajući Nin-lil.

[43] S te točke gledano, prvo bitne Vode, u Sumeru zvane Kuru, u Egiptu Nu, u drevnoj Heladi Okeanos, kojima pridružujem i Hesiodov Haos — kao ishodišne točke substancialnog otjelotvorena u Prapočelu začetih vitalnih funkcija nipošto ne označuju nesredeno, životu i redu neprijateljsko stanje, kao što to tvrdi čuveni holandski sumerolog H. and H. A. Frankfort i njemu slični, već je to, kao što rekemo, prva materijalna faza u postupnoj realizaciji u Apsolutnom biću duhovno začetih svih funkcionalnih počela i ideja koje to Počelo-Počela može, ali ne mora

što se zgušnjava u tim životvornim vodama, Namu — metafizičko Počelo bez vlastite moći odlučivanja, sobom izražavajući od Apsoluta označen smjer tvornog djelovanja — težeći vlastitom, unaprijed iniciranom ovapločenju, time i dalnjem ostvarenju vitalnih potencija misaono začetih u Prapočelu, rada Nebo (na sumerskom An) i Zemlju (na sumerskom Ki) — dva osnovna kosmička elementa, sile olicene u istoimenim božanstvima, u bogu Anu i boginji Ki.

Nebo i Zemlja — po dubokom osvjedočenju drevnih Sumerana, Akađana, time i Babilonjana, glavni dijelovi Vasione — predstavljaju osnovni uvjet dalnjeg kosmičkog stvaranja, odnosno postupnog ostvarenja zamisli Apsolutnog bića, funkcionalnih počela u obliku vidljive stvarnosti, pojavnoga svijeta.

Nebo i Zemlja, utjelovljeni u bogu Anu i boginji Ki, tim metafizičkim počelima u sumerskoj teogoniji i kosmogoniji, kao prvo, rađaju temeljni preduslov dalnjeg, vidljivog kosmičkog stvaranja i opstojnosti, rađaju 1 i 1, što će reći zrak, vazduh, svijetli zračni prostor, svjetlost, svjetlo, duh, dah, život, oličen u liku boga En-lila[44]. Pojavom zraka, kao kosmičke Svjetlosti — kosmičke životvorne topline, Svjetla, Etera — sve vitalne potencije nastavljaju svoje razviće, dosegnuti razvoj i opstojnost na svjetlu Dana. Tako će odsada, postanjem kosmičke Svjetlosti, porodu Majke Zemlje biti vječno substancializirati, već ih zadržati u svom carstvu ideja kao potencije. U tom smislu, dakle, ikonske vode i Haos (potičući od grčkog apelativa hásma = dubina, zljev), ponovimo još jednom, predstavljaju prvu etapu u postupnom oživotvorenju vitalnih, organskih potencija koje se u tim Pravodama i Haosu nalaze u mogućem, još uvijek amorfnom, pa ako hoćemo pravo, ni vremenom obuhvaćenom stanju. Nad takvim stanjem caruju bezvremenska kosmička Noć i Tama kao simboli prvo bitne nevidljivosti, zatomljenosti i pospanosti u Pravodama i Haosu bivstvujućih životnih potencija koje iz toga stanja teže krajnjoj materijalizaciji, ka vidljivoj osobenoj opstojnosti, što će i postići uz pomoć ostalih sudionika u kosmičkom stvaranju — Neba sa njegovim životvornim kišama i toplinom, Zraka sa njegovom kosmičkom svjetlošću i Zemlje kao simbola općeg kosmičkog vidljivog, zornog stvaranja sa njenim životvornim vodama i ognjem. Ovdje se vrijedi podsjetiti

[44] Unatoč rečenom, smatram da se u najstarijim, gotovo prije pet tisuća godina izgubljenim teogonijsko-kosmogonijskim predanjima, umjesto En-lila (na sumerskom **Gospodar-zrak**) pojavljuje boginja Nin-lil (na sumerskom **Gospodarica-zrak**) nedvojbeno najstarije sumersko tvorno božanstvo, Stvoriteljica svijeta, Gospodarica svjetlog zračnog prostora, Magna Mater, Mater Dea, Mater procreatrix čiji kult potječe iz neolita. Ona kao kosmokrator, kao Majka bogova, Gospodarica vasione i svih zemalja — atributi što ih kasnije susrećemo uz boga En-lila — u patrijarhatu ustupa mjesto En-lilu o čemu će biti više riječi nešto kasnije. Ovdje dodajmo toliko da se u liku boginje Nin-lil zacjelo susreće boginja Ki, to jest, Majka Zemlja kao Gospodarica svjetlog zračnog prostora koji boravi u njenom krilu.

nazočan Dan sa svojom eteričnom, nepomućenom i živućom Svetlošću, Svetlom. Tako nam se Dan predstavlja kao najznačajnija i najuočljivija, krajnja faza u procesu cjelokupnog kosmičkog stvaranja, faza u kojoj vitalne potencije dobijaju vidljiv, ličan i sa točke stvaranja završan oblik. To i jeste razlog zašto nam se Dan — oličavajući sunce, svjetlost, bolje rečeno kosmičko životvorno Svetlo, Eter, što će reći božansko i duhovno u Universumu, samim time bivajući simbol i izraz samoga Apsoluta, njegove tvorne Riječi, tvorne, životodavne energije i života, odnosno božanskog tvornog nauma koji se realizira kako u sveopćem kosmičkom tako i u ljudskom životu — pokazuje kao antipod Pravodama i Haosu, kosmičkoj Noći i Tami, gdje se, kao što rekosmo, inicirano stvaranje nalazi u nevidljivom, pospanom i drijemajućem stanju. Dan će tako biti neumitni svjedok krajnjeg ovapločenja životnih počela i njihove zorne opstojnosti na Majci Zemlji čemu u jednakoj mjeri doprinosi Nebo (An) svajim životvornim kišama i Zrak (En-lil) svojim eteričnim svjetlom, svjetlošću, trajno budeći zemljine generativne moći i sile. To nam govori da se time proces kosmičkog stvaranja ne završava već jedino prelazi u naredni, viši razvojni stupanj, u fazu vječnog nastajanja i *nestajanja*, rađanja i *umiranja* kosmičkog života, kosmičke regenerativne energije u skladnoj i nužnoj mijeni u toku, razumom i osjetilima zamjetljiva vremena. Dosljedno tome, druga nam se faza kosmičkog stvaranja pokazuje kao svagdašnja zbilja uobličena u proces vječnoga slijeda sukladnih kosmičkih pojava što se odvijaju po zakonu nagonskih, time i nužnih kosmičkih sila. Riječu, kreativna sinteza u procesu kosmičkog stvaranja, koja se realizira u vidljivom i dovršenom bivstvovanju u Prapočelu, idejno začetih životnih počela, prelazi u stanje svakidašnjeg aktivnog življjenja, iživljavanja i crpljenja regenerativnih energetskih potencija Majke Zemlje kao substrata života u vječnoj dinamici.

Nebo, kao nosilac golemyih kosmičkih snaga i pokretač generativnih potencija Majke Zemlje, kao simbola Kosmosa, s istom rađa slatke vode, kako one na nebu tako i one u utrobi Zemlje što se iz nje pojavljuju kao izvori, rijeke i potoci, čiji gospodar vremenom postaje En-Ki, *Gospodar-Zemlja*[45].

[45] Čvrsto vjerujem da je u najstarijim, za nas izgubljenim kosmogonijskim predanjima umjesto božanstva En-Ki, stajalo božanstvo Nin-Ki, **Gospoda Zemlja**, jer te vode izviru iz njene utrobe, iz pravoda Kuru. U kasnijim vremenima, međutim, pod utjecajem patrijarhata Nin-Ki prelazi u En-Ki, slično boginji Nin-lil koja prelazi u En-lil. U konkretnim slučajevima, zapravo boginja

Zemlja, Ki, pod utjecajem svijesti o roditeljstvu dobija svoga parnjaka imenom En-Ki, kao što i boginja Nin-lil dobija parnjaka imenom En-lil. To u dotičnom slučaju znači da bog En-Ki svojim životvornim vodama oplođuje Majku Zemlju, boginju Ki. Dodajmo usput da se bog En-Ki još u najstarijem periodu sumerske historije, pod utjecajem teoloških naučavanja iz grada

En-lil, slijedimo predanje iz Nippura, kao metafizičko božanstvo razdvaja Nebo od Zemlje (Ana od Ki), potom sa svojom ženom Nin-lil rađa glavno astralno božanstvo drevnih Sumerana, Akadana i Babilonjana Hamurabijeva vremena (oko 1792—1750, prije n.e.) — boga mjeseca Nannara ili Nannu. Bog-mjesec Nanna koji ima i drugo sumersko ime Sin[46], stvara drugorazredno astralno božanstvo, boga-sunce Utu, kao i njegovu prethodnicu, Zvijezdu Danicu, planet Veneru, odnosno Inannu, boginju plodnosti i vegetacije, a za njom i ostale zvijezde.

En-Ki, kao kosmičko Počelo, odnosno Princip, što će reći daljnje produženje i ostvarenje generativnih namisli Apsolutnog biće proiciranih u metafizička Počela — u njegova oca En-lila i majku Nin-lil,[47], ispunjavajući što od njega traže, stvara floru i faunu[48].

S te točke gledano, sumerski bogovi An, Ki, En-Ki, En-lil i Dingir-mah nam se pokazuju kao tvorne sile kojima je Apsolutno biće povjerilo određene

Eridu, identificirao s božanstvom slatkih voda ovoga grada čije je sumersko ime glasilo Ea, **Kuća u vodi**. Od toga se vremena sumersko božanstvo slatkih voda, kojemu je metafizičko božanstvo En-lil, kao idejni začetnik plana o uređenju Zemlje, povjerilo izvršenje istog, javlja pod dva imena. O značenju ovoga dvoimenoga božanstva koje u sumerskom panteonu simboliziraše vode što izviru iz tajanstvenih dubina, potom mudrost, znanje i magiju bit će opširno govorova kasnije.

[46] Teoforsko ime Sin najvjerovalnije je kriptogramskog karaktera, nastalo od sumerskih apelativa En = Gospodar, Gospod, i zu = znanje, odnosno Gospodar znanja. En + zu, po zakonu metateze i asimilacije prelazi u Zu + in, a to po zakonu o kontrakciji u Sin. Ovome je razlog, kao što ranije rekosmo, nastojanje sumerskih, naročito akadskih, babilonskih i asirskih pisara i teologa da od običnoga svijeta sakriju pravo ime, jer smo vidjeli da po njihovom dubokom vjerovanju poznavati nečije ime znači nad tim bitćem imati prevlast. Bog Nanna, odnosno Sin bio je najznačajnije astralno božanstvo u arhajskoj Mesopotamiji jer su po njemu računali godine, odnosno mjesece.

[47] Suprotno ovom kosmogonijsko-teogonijskom predanju iz Nippura, uvjeren sam da je u tim predanjima iz najstarijeg razdoblja sumerske historije En-Ki sin Neba i Zemlje, odnosno boga Ana i boginje Ki, s kojom je zapravo u samom postanju kosmogonijskih i teogonijskih predanja bio identičan, o čemu smo netom raspravljali.

[48] Po tom naučavanju En-Ki — u genezi ona životvorna voda koju egipatski mislioci zvali Khemunnu, a njenu gospodaricu Tefnut — u sadejstvu sa životvornim ognjem, Eterom, Svetlom čiji je gospodar En-lil, u egipatskoj teogoniji Šu, čini osnovu cjelokupnog vidljivog, terestralnog, stvaranja u krilu Majke Zemlje — svekolikog bilinskog i životinjskog svijeta. Stoga nije nikakvo čudo što u sumerskom panteonu, viđenom u duhu narodnog vjerovanja, metafizičko Počelo En-lil u kojega je Apsolut proicirao ideju uređenja Zemlje i života na njoj, En-Kiju povjerava Izvršenje toga plana, što on, kao kosmičko Počelo, Princip, to jest, daljnje produženje stvaralačkog nauma začetog u Apsolutu, nemajući moći da taj generativni naum mijenja, jer je on samo funkcija, odnosno izvršilac, a ne začetnik generativnih ideja, prihvata i sprovodi u djelu.

funkcije u procesu postanja i samoga bivstvovanja kosmosa. Dabome da su sumerski teolozi znali za, gornjim bogovima prepisane, odnosno u njima utjelovljene funkcije koje su, da bi ih svijet mogao razumjeti, opisali terminima iz ovozemaljskog života, zbog čega je krajnje uprošćeno sumerski panteon posmatrati kao proizvod, sliku ovozemaljske države i njezina ustrojstva, što nažalost čini većina sumerologa. Dodajmo i to da su od svih bogova sumerskog panteona samo gornja božanstva smatrana tvornim, mada su to u najranijem stadiju sumerskog panteona bili i bogovi Ninurta, Nergal i donekle Anunnaki.

4. Sumerska književna predanja o postanju kosmosa i svijeta bogova

Navedena slika postanja kosmičkih, odnosno božanskih sila temelji se na nekoliko sumerskih predanja.

Što se tiče boginje *Namu* ona se u jednom od najstarijih popisa sumerskih bogova prikazuje kao *Majka koja rada Nebo i Zemlju*, dok je njen pictogram prikazuje kao primogenetsko more, što znači da je boginja *Namu* sama po sebi bila slika kosmosa kao obogotvorenenog vodnog prostora iz kojeg izranguju Nebo i Zemlja u vidu kosmotvorne planine. Početni stihovi mita *En-Ki i Nin-mah* koji je inače posvećen stvaranju čovjeka, govore nam da je ona nekad bila združena sa Nebom i Zemljom:

- 6 Kad [bogovi ne]ba bijahu rođeni,
kad Majka bogova bijaše zaručena,
kad se Majka bogova *odvoji od Neba i Zemlje*,
kad Majka bogova [...] u *Aha rođena bi*,
- 10 [tada] se bogovi za jelo i piće znojem
i radom [morahu] [brinut]:
Bogovi gornji poljske radove radiše,
Bogovi donji košare nosiše;
Bogovi u Harali, na Zemlji sijahu, kanale kopahu;
Bogovi onamo lutahu, poradi toga plakahu.
Tad En-Ki, nadasve stvoritelj mudri,
što brajne bogove stvori,
- 15 leže u Engur, u log pod kojim protječe voda,
u mjesto u čije središte nijedan bog (pogledom)
ne može prodrijet, u svojoj ložnici (zaspi dubokim) snom.
Bogovi plaču i viču: 'on patnju stvori';
(pa ipak) protivno onom tko spava, onom tko leži,
u njegovu ložnicu ne smjehu uć.

- 20 (al) Namu Majka, »Prethodnik svemu«, rodilja
bogova mnogih,
pred sina bogova jadanje stavi:
»Si[ne] moj, ti ležiš, istinski spavaš!
[] ... [] ..
Bogovi (gornji) stvorenja tvoja žive ti jadno;
sine moj, iz ložnice ustaj, ti što (obiljem)
[mu]drosti svaku vještinu poznaš;
25 bozima dvojnice stvori da od njih tegobe
uklonit mogu!«:
En-Ki na riječ Namu, matere svoje
iz ložnice usta;
bog u svetinju uđe, po bedrima se
udari moćnim;
mudrac, znalac, razboriti što sve nužne
vještine znade, stvoritelj (i) onaj što svemu oblike
daje, dade da to se stvorenje rodi;
En-Ki mu ruke pravi, grudi mu tvori;
30 En-Ki stvoritelj, u dušu stvorenja svog daje
da mudrost uđe;
nato Namu, materi svojoj reče:
»O majko moja, stvorenju čije postanje htjede
bogova tlapnju daj;
kad srce gline ponad Apsua (=ponora)
smješaš,
tad stvorenju i glini obliče daj; stvorenje
neka se rodi,
- 35 i Nin-mah pomoćnica neka ti bude;
Ninimma, Egizianna, Ninnanda, Ninbara,
Ninmug, Sarsardu, Ninniginna koje porodi
nek ti na usluzi budu;
O majko moja, sudbinu (stvorenju) utvrdi: Nin-mah
za njeg tegobe nek veže[49].

[49] Cf. Giovanni Pettinato, *Das altorientalische Menschenbild und die sumerischen und akkadischen Schöpfungsmythen*, Heidelberg 1971, S. 69—73. (Prevedo s njemačkog Marko Višić)

Prvo vidljivo stvaranje svijeta bogova na kosmičkoj planini kao i stvaranje smrtnih ljudi prikazuje nam mit nazvan *Lahar i Ašnan*:

- 1 Kad na planini Neba i Zemlje
An rodi Anunna-bogove,
[jer] (boginju) Ašnan (=boginja žita) s njima ne porodi, ne dâ
da nikne,
jer na zemlju pređu Uttu (=boginja tkanja) ne stvori,
- 5 (iza Uttu nikakva »rupa« ne bi izdubljena,
ne bi ovce, jagnjad se ne množiše,
ne bi koze, jarad se ne množiše,
ovca svoje jagnjadi dvoje ne jagnjiše,
koza svoje jaradi troje ne jariše.
- 10 Jer Ašnan koja bistrinu daje, i Lahar(=bog stoke)
ne znahu Anunna, veliki bozi,
šegûšu-ječma od trideset dana ne bi,
šegûšu-ječma od četrdeset dana ne bi,
šegûšu-ječma od pedeset dana ne bi,
- 15 sitnog ječma, brdskog ječma, Adamku-ječma ne bi,
odjeće za nošnju ne bi,
Uttu rođena ne bi, kruna se nije nosila,
En-Nimgirsi, En-Kalkal, rođeni ne bjehu,
Sumugan na suhu zemlju ne dođe.
- 20 Ljudi vremena prvih
ne znahu za kruh što se jede,
ne znahu za odjeću što se nosi,
ljudi na ruke i noge hodiše,
poput ovaca jedoše travu,
- 25 iz jaraka vodu su pili;
tada u mjestu u kojem postaše bozi,
u njihovom domu na *Svetom Brijegu* oni (Anunna)
postakoše rođenje Lahar i Ašnan,
u svetinju u kojoj bogovi jedoše hljeb, oni ih prime:
- 30 obilne plodine Lahar i Ašnane
Anunna-bozi sa *Svetog Brijega* (=planine) jedu,
al se zasitit ne mogu;
iz svetog tora slasno to mlijeko,
piju Anunna-bozi sa *Svetog Brijega*,
al se zasitit ne mogu;

- 35 u njihovom čestitom toru oni (Anunnna-bozi)
poradi njihove sreće
Čovjeku života dadoše dah[50].

Nakon što je An kao metafizičko Počelo stvorio velike bogove Anunna, a preko njih boginju žita Ašnan i boga stada Lahara, Apsolutno biće svoj tvorni naum nastavlja realizirati uz pomoć boga En-lila, Svjetlog zračnog prostora i topline bez koje nema života na Majci Zemlji, što se opisuje u mitu nazvanom *Trnokop*:

Gospod, da bi »što je dolično« svjetla postalо,
Gospod, čije su sudbonosne odluke neodložne,
En-lil što sjeme zemlje iz tla izvodi,
Odluči čvrsto da nebo od zemlje rastavi,
Odluči da zemlju od neba rastavi...[51]

En-lil svoj naum sprovodi u djelo, što nam potvrđuje mit nazvan *Gilgameš, Enkidu i Donji svijet*:

Kada se nebo od zemlje otrglo,
kada se zemlja od neba rastala,
kada se ime čovjeku utvrdilo,
(kada je (bog neba)An odnio nebo,
kada je (bog zraka) Enlil odnio zemlju[52].

To bi, dakle, bila osnovna književna svjedočanstva iz kojih nam se podala naprijed iznesena slika postanja svijeta.

Budući da se Majka Boginja u najranijim sumerskim pisanim svjedočanstvima, kao tvorno božanstvo, svagda navodi uz Ana, En-lila i En-Kija, razmotrit nam je i to božanstvo plodnosti sui generis.

■
[50] Cf. G. Pettinato, op. cit. S. 86—90.
(Preveo s njemačkog Marko Višić)
[51] Cf. G. Pettinato, op. cit. S. 82—85.
(Preveo s njemačkog Marko Višić).
[52] Usp. S. N. Kramer, *Historija počinje*, str. 96. (Prevela s engleskog Vesna Krmpotić)

Sumerski panteon in extenso. Metafizički i kosmički Principi

1. Žensko i muško počelo i kult plodnosti

Izloživši postanje osnovnih komičkih sila time i glavnih bogova, red je da vjerovanje mesopotamskih naroda izložimo u cjelini, po potrebi zalazeći i u vjerovanja susjednih naroda.

Budući da je sumerski panteon, potom akadski, odnosno asirsko-babilonski panteon, kao i panteoni susjednih, takozvanih azijatskih naroda, Mitana, Subarejaca itd., u najranijem periodu olicavao, odnosna obogotvorio prirodne sile rodnosti i plodnosti, reći nam je nešto o samom postanju pojma i kulta plodnosti, o ženskom i muškom počelu i njihovom olicenju u Velikoj (Vrhovnoj) boginji plodnosti i Velikom (Vrhovnom) bogu plodnosti.

Kad je riječ o prvočitnom božanstvu plodnosti, ono je po svojoj naravi tvorno božanstvo općeg karaktera koje u sebi objedinjuje opći duh plodnosti, posebno duh cerealija. To božanstvo vremenom dobija odlike ličnosti, tako postajući gospodar plodnosti, što će reći da od njegove volje zavisi da li će godina biti plodna i rodna, što opet kazuje da ono upravlja plodnošću, odnosno onim što plodnost prouzrokuje, to jest, gospodari kišama i vodama, kako onim u zemlji tako i onim na nebu. Kad je pak riječ o spolu prvočitnog božanstva plodnosti, ono je u vrijeme svoga postanja vjerovatno imalo odlike muškog i ženskog spola, što je našlo odraza i u sumerskom nazivu za Zemlju: Ki=Zemlja (žensko) i En-Ki=Gospodar-Zemlja, potom u bradatoj boginji Ištar u Babilonu i u, dvije hiljade godina kasnije, helenskom Hermafroditu. Ovdje treba tražiti postanje najstarijog podjeli na živi i neživi rod, pri čemu je živi rod obuhvatao sve što, bez obzira na spol, ima odlike života, dok je neživi (od kojega kasnije vuče porjeklo ne-utrum genus = ni muški ni ženski rod, kod nas *srednji rod, pametno smišljen termin, nema što*) obuhvatao sve što nema odlike života.

2. Velika boginja i Veliki bog plodnosti

Do razdiobe živoga roda na muški i ženski rod došlo se kasnije, kad su se stale uočavati osobine muškoga i ženskoga spola, pri čemu je velikog utjecaja imalo čovjekovo zapažanje da žena podaruje novi život. Ovo zapažanje o ženi kao izvoru života, nastalo u vrijeme paleolita, vremenom se prenijelo i na zemiju, jer ona poput žene svake godine rađa novi život, zaodijeva se u novo ruho, iz svojih njedara, iz svoga krila vegetacije daje životnu snagu. Tako gledajući na stvari, nije čudno što je zemlja još u kasnom paleolitu stala olicavati duh plodnosti i rodnosti, nevidljivu generativnu silu što je ljudi toga doba navelo da je personificiraju, da više ne bude običan apelativ zemlja,

već Zemlja rodilja, Majka Zemlja, o čemu će biti više govora nešto kasnije, a sada da se vratimo prvočitnom božanstvu plodnosti.

Ono je, kao što rekoso, s obzirom na spol u vrijeme postanja moglo biti neodređeno, da bi se sve jasnijim lučenjem spolova stalo javljati kao bog ili boginja, odnosno kao boginja-majka, bog-otac, odnosno kao boginja-stvoriteljica, bog-stvoritelj, što je opet dovelo do obožavanja *božanskog para* kao zaštitnika plodnosti, pri čemu je jedan od supružnika u većini slučajeva bio odraz boga ili boginje plodnosti stvorenih u samom početku.

Kao božanski supružnici međusobno se razlikuju specifičnim obilježjima. Tako se Velika Boginja, bar kad je riječ o narodima egejsko-anadolijskog područja i plodnog Polumjeseca, susreće kao boginja plodnosti, boginja-djevica, boginja-majka, boginja-hraniteljica, boginja kosmotvorne planine, boginja-zaštitnica prirode i svega živućega na njoj, posebno životinja, boginja-zaštitnica kulturnog drveća itd. Velika boginja plodnosti za supruga ima Velikog boga plodnosti što se javlja kao gospodar gorskih visova, oluje i životne kiše, koji se prikazuje kako stoji, odnosno jaše na biku, simbolu opłodne snage, u ruci držeći svoje oružje — munju, kasnije strijelu ili trozub.

Ovo je zacijelo najstariji vid boga plodnosti, ali su Sumerani i susjedni im narodi, uvidajući da generativne sile zemlje svake godine obamiru i uskrsavaju, stali štovati boga, odnosno bogove koji u vrijeme ljetne žege nestaju, da bi u proljeće uskrslji. To je opažanje utjecalo na to da se prvočitno božanstvo plodnosti, kao personifikacija muškog principa, stalo štovati pod dva aspekta-kao zreo čovjek i mladić. Tada *Veliki bog plodnosti* na Bliskom i Srednjem istoku dobija upečatljivija karakterna svojstva, hoću reći sada se prikazuje kao čovjek koji, budući u naponu snage, s dugom bradom, konusnom tijarom na glavi, zaodjenut u kratku tuniku, stoji na biku ili na planini sa munjom u ruci, kako ga prikazivahu u Sjevernoj Siriji u liku boga Hadada, u Fenikiji u liku Baal-Hadada, ili pak u zemlji Hurita i Hetita u liku Tešuba, a kod Mitana u liku vrhovnog boga Rahmannna, mada je ovo postanjem aramejsko božanstvo; kod Amorićana se prikazivao u liku boga Amurru, a kod Asiranu i Subarejaca u liku boga Adu, koga poznavahu i Sumerani, mada su oni poznivali svoga boga kiša Iškura i vlastitoga boga vegetacije.

Drugi aspekt boga plodnosti kao olicenja muškog počela, kao što rekoso, prikazuje se u liku mladića koji je, kao olicenje vegetativnih sila, Velikoj boginji plodnosti, respective Majci Zemlji, ljubavnik u koga se ona u liku svoje kćerke, Boginje života i smrti [53], zaljubljuje, ali njezin ljubavnik, po

[53] Takva je u Sumeru Boginja života i smrti bila Inanna koja generativne moći nasljeđuje od svoje majke, Velike boginje

sazrijevanju ljetine nestaje sa zemlje, to jest, odlazi u Donji svijet, kamo za njim, kao za simbolom generativnih sila, ide Velika boginja plodnosti u liku svoje kćerke (također simbol života u prirodi) te ga u proljeće izvodi kao svoje novorođeno dijete[54], u čemu vidimo u poetsko ruhu zaodjenuto ciklično umiranje i rađanje života u prirodi.

Budući da smo u bitnim crtama izložili oba aspekta muškog počela — aspekt odraslog i mладog čovjeka, odnosno boga i usput oba aspekta ženskog počela — aspekt žene zrele i mlade dobi, to jest, aspekt Velike boginje plodnosti, odnosno Majke Zemlje, red je da pobliže prikažemo osobine i predstave Velike boginje plodnosti kao oličenja Majke Zemlje koja s razvojem religijske svijesti i deifikacije kosmičkih sila posta *i Majka svemu živome* [55], odnosno Velika majka bogova i ljudi.

plodnosti, od stvoriteljice Nin-lil. Istini za volju, Inanna je zapravo sâmo oličenje, hipostaza Velike boginje plodnosti, odnosno boginje Nin-lil. Inannine odlike boginje života i smrti nasljeđuju boginja Ištar kod koje se potencira njena uništavajuća uloga staroga života kao osnove za novi život. Kod Kanaanaca i Ugarićana je to djevičanska boginja Anat, kojoj u egipatskoj religiji odgovaraju boginje Hathor i Izida, dok su kod Feničana ulogu boginja života imale boginje Anat, Ašerat i Aštoret koje vremenom potiskuje i asimilira boginja Aštara; kod Hetita ovim boginjama odgovara rapsusna Hebat.

[54] To je u Sumeru Dumuzi, ili još točnije Dumuzi-abzu, *Pravi sin abzu*, to jest podzemlja, s boginjom života i smrti Inannom; u Babiloniji Tammuz s boginjom Ištar; u Ugaritu i Kanaanu u drugom milenijumu prije nove ere, Baal-Alijan s boginjom Anat; u Egiptu Oziris s boginjom Izidom; u Zapadnoj Siriji Adonis s boginjom Aštartom, a u Anadoliji Attis (otac) s frigijskom boginjom Kibelom, dok se kod Hetita javlja boginja Kibela s bogom vegetacije Telepinom. Možda bi kod Hetita bilo opravданo umjesto Kibele očekivati boginju Hebat, koja doduše nije pripadala hetitskom panteonu u koji dolazi iz hurijskog slijela bogova.

[55] Na ovaj rani naziv Majke Zemlje podsjeća nas i kršćanska pramajka Eva koju *Geneza*, 3,20, upravo tako naziva, zovući je Havva, ime koje oblikom i postanjem ima dosta zajedničkog s hurijsko-hetitskom boginjom života i smrti Hebat koju susrećemo pod imenima Khaba, Khiba, Khebat i Hebat, što se opet može dovesti u vezu s imenom frigijske i hetitske Majke bogova koja se pojavljuje kao Kuvava, Kubaba, Kumbaba, Kubile, Kibela, ali i kao Amma, Amba, Ma Matar Kubile, Nana i Nene, o čemu govori Günter Neumann u članku *Die Begleiter der phrygischen Muttergöttin von Bogazköy u Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, Göttingen 1959.

Eva kao *Majka svemu živome* ne može biti čedna kao što nije ni hurijsko-hetitska boginja Hebat — na reljefima u stiljeni iz Jazilikaje, u blizini mlađe, ali značajnije hetitske prijestolnice Hattušaš, prikazana kako naga jaše na lavu, simbolu oplodnih sila Majke Zemlje što se bude u proljeće — niti pak hetitska odnosno frigijska Majka bogova Kibela, još u rimsko doba poznata po rapsusnim kultovima kojoj svoje postanje duguje i Artemida iz Efesa, ta izvanredna boginja plodnosti i rodnosti što i vizuelno simboliziraše veliki broj dojki na njenom tijelu.

Što se tiče njene predstave kao simbola života i smrti, nju su još u neolitu stali prikazivati sa izrazito bijelim licem što je vjerovatno poteklo iz predodžbe o grudvici pepela u koju je zapretan žar, simbol u Majci Zemlji zapretanih životvornih snaga koje kao i žar, organj, donose život, ali i smrt. Gledajući tako na stvari ne čudi nas što je omfalos, kao simbol životvornog ognja života, odnosno središtem svijeta što ga oni poznavaju. (Dodajmo uzgred da je omfalos, mundus, smatran središtem svijeta, svetim orientacionim prostorom i stoga što drevni narodi vjerovahu da se upravo tu otkrilo božansko-božanski svijet kao osnova i slika ljudskoga svijeta koji će s božanskim održavati vezu preko omfalosa. To je razlog zašto kod drevnih naroda u gotovo svakom značajnjem mjestu susrećemo omfalos, kao od višnjega Tvorca ukazano mjesto za podizanje novoga naselja, grada).

To je razlog što se na Bliskom istoku smatralo da se Majke bogova kao stvoriteljice pojavljuju u vidu žara u grudvicama pepela. Tako se, na primjer, počela, nazivana Velikom majkom bogova, u svojem svetištu javlja u grudvi kasnije Mjesec i Sunce, kao izvore topline i rasta, time i života. Kako je rast i opadanje sunčeve energije simboliziralo rast i opadanje života u prirodi, to se simbolika Sunca prenijela na Majku Zemlju, Majku bogova, kao na trajni izvor umiruće i uskršavajuće prirode. Stoga nas ne čudi što u hetitskom mitu o umiranju i uskršavanju života prirode baš Majka bogova, Kibela, kao simbol Sunca, pronalazi Telepina, personifikaciju vegetativnih zemljinih sila, naređujući mu da vrati život prirodi.

Iz rečenog slijedi da je Velika boginja plodnosti, odnosno Majka bogova, kao personifikacija Majke Zemlje, ikonski posjednik životodavnog ognja, simbola generativnih snaga, zapretanog u njenoj utrobi, koji, budući u svakoj kluci, razara stari i stvara novi život koji će uz pomoć vlage i sunčane topoline dospjeti u vidljivu opstojnost.

Majka bogova, odnosno Majka Zemlja ove životvorne sile olicavaše kao mlađa djevojka, zrela žena i ostarijela žena, starica. Kao *mlada djevojka* simbol je buđenja i bujanja u kluci zatomljenog života; kao *odrasla djevojka* simbol je životvornog ognja, sunčane svjetlosti i vlage odnosno životvornih podzemnih voda koji će u kluci ognjem pobuđeni život uz pomoć eterične svjetlosti dovesti u vidljivu opstojnost, dok je kao *ostarijela žena* bila simbol

[56] O tome vidjeti Albert Vincent, *La religion des Phéniciens sémites, premier millénaire av. J. C.*, objavljeno u *Histoire générale des religions*, Paris 1960, I 310.

dozrijevanja, obamiranja životnih snaga prirode što će nastaviti da žive skrovitim životom do ponovnog rođenja. Ovakva slika o Majci Zemlji susreće se i u sumerskom mitu *En-lil i Nin-lil*, o kojem će kasnije biti riječi.

Ukratko rečeno, u liku Majke bogova, kao personifikacije Majke Zemlje očišene su sve one životne snage što ih susrećemo u kultovima plodnosti kod gotovo svih bliskoistočnih naroda: životvorni organj, odnosno pokretačka snaga u svakoj klici života, životvorna voda, odnosno vлага, sunčana toplina, zrak koji je obavija i obamrlo stanje u ime čega je u liku starice simbolizirala životu suprotne sile, studen i zimu koje krajem ljeta odnose pobjedu nad silama svjetla, odnosno života.

3. Veliki bog i Velika boginja plodnosti kao zečetnici kulta boga vegetacije i boginje ljubavi

Ovom opsežnom izlaganju o Majci bogova, zapravo Majci Zemlji svrha je da se pokaže kako svi bliskoistočni mitovi o boginji ljubavi i bogu vegetacije (navedeni u pedeset četvrtoj napomeni) svoje porjeklo vode od Velike boginje plodnosti kao simbola Majke Zemlje i njezinog parnjaka Velikoga boga plodnosti, uz napomenu da oni u tim mitovima silaze stepenicu niže, što će reći da se Velika majka bogova transformira u svoju kćerku poznatu kao boginja života i smrti, odnosno ljubavi, a Veliki bog plodnosti preobličuje u, uslovno rečeno, svoga sina, mladoga boga vegetacije, u gospodara vegetativnih sila prirode, u koga se zaljubljuje boginja ljubavi, odnosno Majka Zemlja.

Da postanje tih mitova valja posmatrati u tom svijetu posvjedočit će nam narav boga Dumuzija i boginje Inanne, odnosno Tammuza i boginje Ištar iz odgovarajućih sumerskih i akadskih, odnosno babilonskih mitova. Da bismo, međutim, upoznali njihovu prirodu, nužno je da prethodno upoznamo prirodu sumerske Velike boginje plodnosti i sumerskog Velikog boga plodnosti.

4. Sumerski veliki bogovi plodnosti i njihov utjecaj na postanje mita o Dumuziju i Inanni

Sumerska *Velika boginja plodnosti*, odnosno Majka Zemlja u Sumeru poznata pod nazivom Dingir-mah, *Velika boginja*, bijaše svojevrsna boginja rodnosti i plodnosti našto, uz ostalo, na njenu ulogu stvoriteljice života upućuju njeni epiteti, kao što su Nin-tu, *Gospodarica rađanja*, Nin-hursag, *Gospodarica kosmotvorne planine*, o čemu je bilo riječi prilikom raspravljanja o prostoru i vremenu; Nin-mah, *Uzvišena gospodarica*, kasnije Nin-lil, *Gospodarica zraka* bez kojega nema opstanka na zemlji. Na njenu ulogu stvoriteljice ukazuje joj i epitet Jahu, *Otmjena golubicu*, naziv što ga nose i druge boginje-

-stvoriteljice na Bliskom istoku[57]. Njen je značaj kao boginje plodnosti u Sumeru bio toliko naglašen da su ostale boginje zaštitnice pojedinog rastinja, kao, recimo, Nidaba, zaštitnica trstike, ili boginja Ašnan, zaštitnica žita, smatrane samo aspektom Velike boginje plodnosti koja im, kao svojim pomoćnicama udjeljuje generativnu moć i silu, kao što u našem kršćanstvu Svemogući i Sveznajući svecima (pa čak i svojim bigoteričnim slugama što se pred njegovom visočušu samim pepelom posipaju, pritom se smatrajući crvima zemaljskim zaboravljujući da crvi žive na račun drugoga) udjeljuje nadnaravnu moć. Duboka vjera u njenu plodotvornu moć dovela je do toga *Kuća moćne*. Na bezgraničnu moć ove boginje ukazuje i njena predstava. Tako na jednoj vazi iz Uruka, iz vremena oko 3200. godine prije nove ere, ovu boginju vidimo obučenu u dugu svećanu haljinu, a na glavi joj стоји velika dijadema i par rogova, što je ukazivalo na njenu božansku moć. Kao atributi javljaju se ovan, potom lav i zelene trstike.

Kad je riječ o sumerskom *Velikom bogu plodnosti* kao utjelovljenju muškog počela, njega smo de facto prikazali prilikom opisa istoimenog božanstva u vjerovanjima naroda Bliskog i Srednjeg istoka. Ovdje dodajmo toliko da su ga Sumerani nazivali Ab-U, *Otec Vegetacije*, predstavljajući ga u stojećem stavu, s bradom, kosom koja leprša, sa velikim inkrustiranim očima, kakvu prastarog hrama u Tell-Asmaru s početka trećeg tisućljeća[58], na kojoj dijadema sokola kao atribut bogova-tvoraca na Bliskom Istoku[59], dok se

[57] Usp. Jahu, boginja hebrejskih kolonista iz 6., i 5. st. prije n.e. u Elefantini koja se navodi u Papirusu br. 22. 125, dok se na Papirusu br. 44.3, navodi kao Anat-Jahu. Američki je orientalist Alan Rowe godine 1920, u Beth-Shanu (Bet-šanu) pronašao stelu na kojoj se boginja prikazuje u stojećem stavu, obučena u dugu haljinu, s krunom na glavi, dok u lijevoj ruci drži uas, žezlo, simbol sreće, a u desnoj ankh, znak života, što su egipatski simboli, po kojima liči na egipatsku boginju Mut. Popratni tekst kaže: *Anti (Anat) kraljica neba, gospodarica svih bogova*.

Mada je Anat bila očišćenje ženskog principa (kao, što o njoj kaže Albert Vincent u djelu *La Religion des Judeo-Araméens d'Elephantine*, Paris, 1937, p. 561) to jest Majka Boginja kao deificirani izvor života, ona je na navedenoj steli ne

samo antropomorfizirana, već je dobila i sasvim lične crte, što će reći da je od simbola općeg života, od Majke svemu živome postala sasvim lično božanstvo s ograničenim moćima. To opet znači da je Anat-Jahu, Anat-Stvoriteljica, kao Majka bogova prešla dalek put od općeg simbola života do ličnog božanstva s ograničenim moćima. O boginji Anat vidjeti sjajnu studiju od Arvida S. Kapelruda, *The Violent Goddess Anat in Ras Shamra texts*. Oslo 1969.

[58] Cf. George Contenau, *La religion sumérienne*, u *Histoire générale*, p. 275.

[59] Tako se Atum-Ra, to jest, Ra kao iskonski tvorac prikazuje u liku sokola ili kao čovjek sa sokolovom glavom, što je slučaj i s Horusom Behdetskim koji se u egipatskoj teogoniji javlja kao bog stvoritelj.

pozadi vidi krošnja mladog drveta.

Budući da je sumerska boginja plodnosti vremenom dobila lični oblik, odnosno postala Nin-lil, *Gospodarica-zrak*, njen muž, bog plodnosti postaje En-lil, *Gospodar zrak*, nije nikakvo čudo što je u sumerskom panteonu upravo En-lil bio ne samo bog vegetacije već i tvorno božanstvo čije odlike kao oličenje Velikog boga plodnosti, i tvorca, prelaze na njegovu hipostazu, uslovno rečeno, sina Dumuzija, kao što odlike Velike boginje plodnosti, sada zvane Nin-lil, prelaze na njenu kćerku Inannu, što se dobro uočava iz karakternih crta i drugih osobina Dumuzija i Inanne, opisanih u sumerskom mitu *Inannin silazak u Donji svijet* i iz recenzija akadske verzije mita o Tammuzu i boginji Ištar, od kojih je za nas značajnija mlađa, N-recenzija iz Ninive po kojoj je scena Ištarina silaska u Donji svijet dio Tammuzova kulta, kulta plodnosti, dok se to, uslijed oštećenosti teksta, ne može zaključiti iz starije A-recenzije iz asirskog glavnog grada Ašura.

U sumerskom i akadskom mitu — Inanna, odnosno njena posestrima Ištar prikazuje se kao moćna vladarka kojoj nije dovoljna vlast na zemlji pa se zapućuje u Donji svijet da ovlađa i njegovim silama. Nju, međutim, Ereš-ki-gal, kao gospodarica *Zemlje nepovrata*, okiva, kao što i Majku Zemlju okiva zima. Tek u proljeće bog životodavnih voda, En-Ki iz grada Eridua, naređuje Ereš-ki-gali, simbolu zime, da iz *Arallua* pusti Inannu, Ištar, odnosno da Zemlja koju simboliziraju ove boginje iz svojih njedara pusti vegetaciju. Inanna, izišavši iz pakla zatiče muža Dumuzija kako sjedi na prijestolju u vladarskom ruhu (simbol žitnih polja pred žetvu) i vladarskim simbolima. Kako joj se Dumuzi u takvom sjaju nije htio pokloniti, Inanna (Majka Zemlja) ga svladava i osuđuje na podzemni svijet, te on, kao oličenje sazrele vegetacije silazi u Donji svijet[60]. odakle će ga, po akadskom mitu, u proljeće izbaviti silazi u Donji svijet[60]. odakle će ga, po akadskom mitu, u proljeće izbaviti Ištar, odnosno Inanna. Da je bog Dumuzi inkarnacija boga En-lila kao oličenje Velikoga boga plodnosti ukazuje i Dumuzijev stalni epitet Ab-U, a to je, kao što smo vidjeli, ime sumerskog boga plodnosti.

Gore izložene činjenice navode nas na zaključak da se u Inanni, kao u boginji ljubavi, odnosno života i smrti, krije njena majka Nin-lil kao oličenje Velike boginje plodnosti, a u Dumuziju, kao bogu vegetacije, da se krije,

■
[60] Time nas sumerska boginja života Inanna umnogome podsjeća na ugaritsko-kanaansku boginju Anat u mitu o Baalu i Alijanu-Baalu, u kojem boginja ubija boga Mota, simbol ljetne žege i žetve, jer odbija njeno naređenje da joj vrati brata Alijana-Bala koji simbolizira proljetnu vegetaciju.

uslovno rečeno, njegov otac En-lil, kao otjelovljenje Velikoga boga plodnosti. To vice versa znači da mit o Dumuziju i Inanni potječe iz odgovarajućeg sumerskog mita o boginji Nin-lil i bogu En-lilu u kojem En-lil poradi nepoštovanja ličnosti boginje Nin-lil mora u Donji svijet kamo ga po nuždi ide tražiti boginja Nin-lil. Upravo ovakvu sliku nam pruža sumerski mit o En-lilu i Nin-lili koji govori o tome kako ostarjela majka (zima) savjetuje svoju mladu kćerku Nin-lil upravo dospjelu za udaju, odnosno za ljubav(zemlja u proljeće spremna za zagrljav s vegetativnim silama) da se ne primiče riječnim vodama jer bi je u njima mogao obljuditi En-lil (kao simbol boga vegetacije koji životvornim vodama oplođuje Zemlju), ali mlada Nin-lil, željna ljubavi udari put rijeke, gdje je onako mlađu smjesta spazi *velika planina* (simbol stvaranja), odvlači je od majke (od zime) i obljudi u barki, tom prastarom simbolu tvornog i dinamičkog aspekta boga-tvorca, te ona začne (buđenje i prolječni rast vegetacije). Taj prestup, međutim, uočavaju veliki bogovi sudbine, odnosno sedam planetarnih božanstava i pedeset Anunna koji En-lila, jer je završio svoju oplođujuću ulogu, osuđuju na podzemni svijet, ali bremenita Nin-lil ide za njim.

Iako nam mit ništa ne kaže o povratku ovih bogova iz Donjega svijeta, iz himničkog se završetka da zaključiti da su se sretno vratili, i mada je u mit upleten motiv o rođenju Nanne (boga Mjeseca), čime su sumerski mudraci vješto prekrili pravi smisao i poruku mita o čemu je ranije bilo riječi, vjerujem da je njegova provobitna verzija govorila samo o bogu vegetacije i boginji ljubavi i da je kao takav vremenom prerastao u mit o Dumuziju i Inanni u kojem je Dumuzi preuzeo ulogu boga En-lila, a Inanna ulogu boginje Nin-lil.

Evo glavnih mjeseta iz mita na kojima temeljim svoju tvrdnju. U početku mita Nin-lilina majka, ostarjela Ninšebaršunu, govori svojoj mlađoj kćerki:

U bistrom se potoku, ženo, u bistroj rijeci. ne kupaj...,
jer će te žarkim očima spazit En-lil, »velika planina«...

Nin-lil, međutim, ne haje za opomene:

U čistoj se rijeci djevojka kupa...
En-lil je spazi... pastir što sudbine kroji ...

Poslije oblube:

Pedeset bogova silnih
I bogova sedam čija riječ (na skupu bogova) preteže
naredi da En-lila u Kiuru svežu:
En-lil prestupnik, mora napustiti grad (gornji svijet) ...

Nakon toga:

En-lil presudu donijetu izvršujuć ode . . . ,
u podzemni svijet, a
Nin-lil ga pratila . . .

Ako pokušamo prodrijeti u filosofsku poruku ovoga mita koji je utjecao na postanje gotovo svih sličnih mitova na Bliskom istoku, ona bi se aproksimativno sastojala u slijedećem:

Bog En-lil kao simbol generativnih snaga Majke Zemlje, oličenih u životvornim vodama, u proljeće oplođuje Zemlju, odnosno boginju Nin-lil koja potom donosi plod. Nakon toga En-lil (kasnije Dumuzi, odnosno Tammuz, u egipatskom mitu Oziris) kao oličenje vegetativnih snaga koje se ovaploćuju rastom i sazrijevanjem vegetacije, pa time En-lil i kao simbol dozrelih plodina, posebno dozreloga žita koje u sebi kao buduće sjeme nosi klicu novoga života, po odluci bogova sudsbine, postanka i prestanka svega živoga, mora u Donji svijet, u crnu zemlju, u carstvo Nergala (u egipatskom mitu u carstvo boga Setha) koji ga, kao simbol životvornog ognja u Majci Zemlji, to jest kao simbol razaranja, dozrelog žita, odnosno sjemena, rastače pri čemu mu pomaže Ereš-ki-gal (u egipatskom mitu Neftida) kao simbol sublimacije, nevidljivog cijepanja i uništenja postojećeg života u raspadanju, spremnog da pruži novi život koji će Nin-lil (kasnije Inanna, odnosno Ištar) kao simbol svijetlog zračnog prostora, eteriskog svijeta i topline iz utrobe Majke Zemlje dovesti u vidljiva postanje na licu zemlje.[61]

[61] Ovaj je sumerski mit nesumnjivo utjecao i na stvaranje sličnog mita o Baalu i Alijanu-Baalu u ugaritskoj čisto naturalnoj religiji s početka drugoga tisućljeća prije n.e. čija će božanstva, da bi se mit bolje razumio, ukratko opisati. Na čelu ugaritsko-kanaanskog panteona stajao je bog **El**, u početku simbol božanske ideje i neba, kasnije solarno božanstvo, u genezi simbol dozrelog, starog sjemena bačenog u zemlju. Za ženu ima **Veliku majku bogova Ašerat** koja oličavaše ženski princip. S njom izrođuje: sina Baal-Hadada, oličenje muškog počela, zbog čega i jeste smatran Velikim bogom plodnosti; sina **Mota**, boga smrti, duha žetve, ljetne žege, odnosno

princip sazrijevanja žita koje u sebi nosi klicu novog života, te je po ovome mitu on i duh vegetacije. El i Ašerat izroduju i kćerku **Anat**, simbol razaranja starog i stvaranja novog života, zbog čega i jeste boginja smrti i života (=ljubavi). Elov sin Baal-Hadad izrođuje sina **Baal-Alijana**, boga podzemnih, životvornih voda, zbog čega je smatran duhom vegetacije koji se javlja u proljeće da bi iščezao u vrijeme sazrijevanja ljetine. On je u genezi simbol crne zemlje sa rijenim životvornim ognjem i vodama u kojima je bačeno sjeme. Navedena ugaritska odnosno fenička božanstva prebivaju na bliskoistočnom Olimpu, na gori Safon, odnosno Kasius koja se diže uz ušće Oronta,

To bi, dakle, bila poruka što nam je donosi mit o En-lilu i Nin-lili, kasnije mit o Dumuziju i Inanni, kod Asirana i Babilonjana poznat kao mit o Tammuzu i Ištar; tako bi, dakle, izgledala slika vječnoga rađanja i umiranja svega živućega u okrilju Majke Zemlje. Nema sumnje da su navedena božanstva samo principi u procesu nastajanja i prestajanja vitalnih počela misaono začetih u Absolutu.

5. Moralni lik Velike Boginje, Majke Zemlje

Više je nego jasno da smo se Velikoj Boginji plodnosti odnosno Velikoj Majci bogova i ljudi, kao simbolu Majke Zemlje i njenoj hipostazi Boginji života ovim prikazom samo donekle odužili. Tko se to od nas uistinu može dovoljno rječito zahvaliti blagodarnoj, velikodušnoj darovateljici i obdržavateljici života iz čijeg se krila rađamo i u čija se široka i blaga njedra, vidjevši svjetlo dana, vraćamo da bismo ponovo bili rođeni u drugom aspektu života, jer Majka Zemlja ne poznaje beživotnost, nego vječno rađanje i umiranje. To je ono što su mudraci bliskoistočnih kultura mislili o Majci Zemlji; to je razlog zašto se najveći helenski tragičar Ajshil u svojim tragedijama na prvom mjestu obraća Majci Zemlji zovući je Ma Ga, Majko Zemljo! Nije strah taj koji je jednog mesopotamskog poklonika podstakao da se za *oproštaj grijeha* obraća Majci Boginji, već želja da jcj iskaže svoje štovanje. Da se bojao Majke Boginje, nikada ne bi nastao jedan od najljepših mesopotamskih psalama zvanih ersaghunga:

Bože, čiju ljutnju izazvah,
blag opet mi budi!
Majko Boginjo, čiju izazvah srdžbu,
blaga opet mi budi!

na kojoj stolovahu i hetitski bogovi, vrhovni bog Tešub i brat mu Tašmišu. Oni su upravo na toj gori savladali krvnog im neprijatelja diva Ullikumija koga je otac Kumarbi odgajio u svojem koljenu sa ciljem da zbací s prijestolja Tešuba i još dvanaest bogova hetitskog panteona, ali uzalud. Po tome je ovaj div u hebrejskoj mitologiji sličan zlosrećnom Luciferu, odnosno Helelu, sinu Zore, to jest, Zvijezdi Danici, koji je s prijestolja htio oboriti vrhovnoga boga Ela, odnosno Baal-Hadada. Ne postigavši to, buntovni Helel, kao planeta Venera svojim izlaskom u Zoru hrabro prkosí vrhovnom bogu Elu, kao bogu Sunca. Gotovo je suvišno dodavati da je ovaj mit utjecao na stvaranje mladega hebrejskog mita o pobuni andela (=zvijezda) koje je predvodio Phosphorus, Lucifer, Zvijezda Danica, protiv gospodstva vrhovnoga boga (=Sunca) zbog čega ih je predobri kršćanski vrhovni bog, inače po svom biću sklon **vječnom oprštanju**, kaznio na neprolazne muke. Koliko do sada prode eona, a on **sušta dobrota** nikako da oprosti onima koji se protiv njegova gospodstva pobuniše?!

Ne poznam grijeha što ga
 učinih tebi.
 Mogoh li, Bože, grijehom što ga bez znanja
 počinih zgriješiti tebi?
 Čime li pred Boginjom mojom
 postadoh grešan?
 Kako ču spoznati krivnju
 što je počinih?
 Moj Bog u gnjevu svog srca od mene
 okrenu lice,
 A srdžba me Boginje moje
 u propast gurnu.
 Ja pomoć tražim, nitko mi
 ne pruža ruku.
 Glasno se jadam, tko da
 vapaj mi čuje?
 Znani i neznani Bože, kalko
 će vremena proć dok srce se
 smiluje tvoje?
 Znana i neznana boginjo, kad li
 će u tvoje nemilo srce
 samilost doć?
 Nijemo je ljudstvo, jedno mu
 znanje.
 Što li spoznati mogu oni
 što se smrtnici zovu?
 Gospode ne odbaci slugu
 vjernoga tebi.
 Pruži mu ruku što ti je pruža
 Da ga iz kala izvedeš u koji pusti
 da padne.
 Speri mi grijeha i glas će moj navijek
 tvoju slaviti slavu[62].

Mržnja i strah ovako nešto nikada nisu izrodili, kao što hetitska kraljica
 Pudu-kepaš nikada iz zebnje ne bi spjevala divan hvalospjev svojoj Velikoj

■ [62] Cf. Stephen Langdon, *La religion assyro-babylonienne*, objavljeno u *Histoire générale I* 333. (Preveo s francuskog Marko Višić)

Boginji u kojoj su sretno objedinjene ugaritska boginja Anat, hurijska boginja Hebat i Boginja-Sunce iz grada Arinne, a ne božica Sunca Arinna[63]:

Boginji-Suncu iz Arinne, mojoj Gospi,
 Gospodarici zemlje Hatti, kraljici neba i zemlje,
 O Boginjo-Sunce iz Arinne, kraljice zemalja svih!
 U zemlji Hatta ime Boginja-Sunce iz Arinne ti nosiš,
 U zemlji što ju ti stvori, u Zemlji kedrova,
 Ti ime Hebat, ko boginja nosiš.
 Ja, Pudu-kepaš oduvijek tvoja sam sluga[64].

Ništa manje nije *plemenita* ni sumerska Velika boginja plodnosti, Majka Zemlja, Dingir-mah koja u liku svoje hipostaze, boginje Aruru, prema jednoj starijoj sumersko-akadskoj varijanti *Epa o stvaranju svijeta*, stvara *sjeme ljudskoga roda*, dok u *Epu o Gilgamešu* istoimenom junaku od gline stvara druga Enkidua:

Aruru ti Gilgameša stvori,
 a sad biće nalik na njega stvori,
 njegovom plahom srcu ravan da bude...
 Aruru kad začu te rijeći,
 na sliku Anua u srcu začinje biće,
 otkinu glinu, na zemlju stavi,
 izvaja Enkidua, stvori heroja... [65] (podcertao Marko Višić),

Iz gornjeg pasusa nije teško zaključiti da Majka Boginja prvoga čovjeka ne rađa fizičkim, organskim putem, što bi ukazivalo na postojanje biomorfne predstave o aktu stvaranja, već se čin stvaranja obavlja putem Mumu, Logosa, tvorne Misli, što ukazuje da su drevni Sumerani i Akadani poznavali i logomorfnu predstavu o aktu stvaranja poznatu i drevnim Egiptanima.

No sumerska Majka Boginja, respective Majka Zemlja, u svojoj je dobroti išla dotele daleko da je, kao što se vidi iz sumersko-akadskog *Epa o stvaranju*,

■ [63] Usp. L. Wooley, *Historija čovječanstva*, Naprijed, Zagreb 1966, II 470, 472. Prevodioci ovoga monumentalnog djela trebalo bi da iz povijesti Hetita bar toliko znaju da Arinna nije hetitska boginja već još uvijek neidentificirani hetitski grad, kao i to da u hetitskoj religiji nikada nije postojala božica Samuha (str. 473) već je

tu riječ o božici Ištar iz asirskog grada Ninive poštovanoj u hetitskom gradu Samuhi.

[64] Cf. *The Ancient Near Eastern Texts (ANET)* Princeton 1955, p. 393.

[65] Cf. I. M. Djakonov, *Epos o Gil'gameše*, tabla I. (Preveo s ruskog Marko Višić)

uzevši lik morske nemanji oličene u slanom okeanu, u liku Tiamat, svojoj djeci, bogovima što ih je izrodila s Apsuom, dala svoje tijelo da od njega načine *an-ki*, nebo i zemlju, to jest, cijeli svemir u duhu vjerovanja drevnih Sumerana.

Na kraju raspravljanja o Velikoj Boginji plodnosti, odnosno o Majci Boginji dodajmo i to da je ovdje razmatrana kao primordialno počelo sveopćeg života, poznato svim, a ne samo bliskoistočnim narodima; kao kosmička tvorna sila, dakle, kao Zemlja, Majka Zemlja, što će reći da je Majka Boginja, zvana i Velika Majka, Megále Méter, Magna Mater, samo oličenje Majke Zemlje; da je, dalje, nismo razmatrali kao antropomorfno, još manje Majke Zemlje; da je, dalje, nismo razmatrali kao antropomorfno, još manje kao individualno antropatsko božanstvo, sa ljudskim obilježjima koja će kasnije poprimiti u ličnosti boginje Anat-Jahu, o čemu smo ranije govorili; potom, u ličnosti boginje Ašerat s Mora koja u početku bijaše Majka Zemlja, oličenje ženskog principa, zatim, u ličnosti boginje života i smrti Inanne, Ištar, Hebat itd.

O sumerskoj Majci Boginji oličenoj imenom i idejom u boginji Nin-lil, dodajmo još taklio da je jačanjem patrijarhata ulogu kosmokratora ustupila parnjaku En-lilu koji kod Akađana postaje Bel-Bel, odnosno Bel-Marduk. Spomenimo i to da je sumerska Boginja Majka kod Asiranaca i Babilonjana poznata kao Bēlit-ilî, *Kraljica bogova*, a ne Belili[66].

[66] Robert Grevs u svojem djelu **Grčki mitovi**, Nolit, Beograd 1969. (Prevela s engleskog Gordana Mitrinović) str. 30, i 35, grijesi kad kaže: ... to je prethodno pripisivano bogu koji se zvao Bel-Bel, što predstavlja oblik muškog roda od reči Belili koji je ime sumerske Boginje Majke, što ne odgovara istini, prvo stoga što je bel, baal, kao i akadsko ilu, semitski termin kojim se izražava ideja božanskog, kasnije ideja vladanja, gospodarenja, odakle kod Zapadnih Semita brojni ba 'alim; drugo, stoga što sumerski jezik ne poznaje takve korijske osnove i što ideju božanskog i božanstva izražava terminom **dingir** koja etimološki gledano uveliko podsjeća na egipatski pojam **neter** sa značenjem božansko i božinski princip. To je razlog zašto su Sumerani svoje iskonsko božanstvo jednostavno nazvali **Veliki-princip**: **Dingir-mah**, što sumerolozi, da bi bili razumljiviji, prevode kao **Velika boginja**.

Grevs isto tako greši kad na str. 30, spomenutog djela kaže: **Od zemlje rođeni Pelazgi... prispleli na grčko kopno iz Palestine negde oko 3500. godine pre naše ere...** Ako je, međutim, vjerovati arheološkim spomenicima, rijetko očuvanim egipatskim pisanim izvorima koji Pelaste spominju kao **narode s mora** nazivajući ih Prst, Pulasati itd, oni su autohtonostanovništvo s juga Balkanskog poluotoka koje se početkom dvanaestog stoljeća prije n.e. iz slabo poznatih razloga otislo na Bliski istok sa Brugima, Dardancima i drugim narodima. S te točke gledano, navedenom Grevsom djelu treba kritički prilaziti. Usput dodajmo da Pelaste, po kojima je dobila ime Filisteja i Palestina, spominju i asirski pisani spomenici kao Plšt, Plštr, što ukazuje da su bili poznati na cijelom Bliskom istoku.

6. Metafizička Počela: An, En-Ki (Ea) i En-lil

Što se tiče same geneze boga *Ana*, koga Semiti zvahu Anu, on je — sudeći prema jednoj rekonstrukciji staroga sumersko-babilonskog panteona što su je u vremenu od 10—7. st. prije nove ere izvršili asirsko-babilonski teolozi iz Ašura i Ninive, pritom se oslanjajući na stara teološka naučavanja iz prastarih sumerskih vjerskih centara, gradova Uruka, Nippura i Eridua — u početku bio jedino božanstvo sumerskog panteona, što će reći da je sumerski panteon u svom postanju bio monoteistički, oličen u bogu-nebu, Anu. Po toj rekonstrukciji An, međutim, nije bio specifično božanstvo, već je u skladu sa svojim značenjem nebo bio sinonim za nešto daleko, nešto što uliva strahopštovanje, za božansko, za ono što Istočni Semiti, odnosno Akađani izražavaju terminom ilu, Ugaričani i Kanaanci sa 'el o čemu je bilo riječi u 66., napomeni. Unatoč tome, njegov ga piktografski znak još iz perioda Džemdet-Nasr (oko 3200) prikazuje kao specifično božanstvo, kao božanstvo neba, našto, uostalom, ukazuje i njegov ideogram zvijeda. Po tom bi ideogramu, An, slično feničkom Elu i egipatskom Rau, u postanju simbolizirajući obogovreno nebo, kasnije nebo kao firmamentum, danje boravište svijetlećega boga, boga-sunca, mogao biti izjednačen s bogom suncem što se desilo Elu, glavnom bogu Kanaanaca i Ugaričana, koji od prvobitnog boga neba postaje bog-sunce i zaštitnik sunčane obitelji.

Na Anovu sunčanu prirodu upućuje u Sumeru uvriježeno vjerovanje da zakon i red potječe od Ana, a dobro je znano da tako nešto ipak pripada solarnim božanstvima. U prilog Anove solarne naravi navedimo i prvobitno ime egipatskog boga Raa iz Heliopolja koje glasi On, a tako se na staroegipatskom upravo i naziva Heliopolj. Sljedstveno tome, moglo bi se pomišljati da su Sumerani, to jest, Crnoglavci prije dolaska u Južnu Mesopotamiju i drevni Egipćani iz istog izvora uzeli zajedničko vrhovno božanstvo, vjerovatno iz predjela u kojima je Sunce u životu stanovnika bilo od presudnog značaja.

Na Anovu veliku starost upućuje i najstariji očuvani sumerski popis bogova koji Ana, kao boga-nebo stavljaju na prvo mjesto, a za njim En-lila, Inannu i En-kija, dok pločice iz perioda Džemdet- Nasr, kad počinje sumerska pismenost, Ana sa En-lilom, En-kijem i Babbarom svrstavaju među najstarija sumerska tvorna božanstva.

An je u ranije prikazanom postanju svijeta sa svojim kišama pokreća vidljivog stvaranja, a En-lil, kao bog svjetlog zračnog prostora, stvaralačka snaga u procesu pokrenutog vidljivog stvaranja. Budući da je on prvo božansko biće, Aruru, tvorni aspekt Majke Boginje kao stvoriteljice čovjeka, stvara ljudsko biće na sliku i priliku Ana. Ako ovo vrhovno božanstvo sumerskog, kasnije i asirsko-babilonskog panteona posmatramo i u duhu

narodnog vjerovanja, suprotno Torkildu Jakobsenu[67], tvrdim da strah i doživljenost veličine neba nije ono po čemu je on najznačajnije božanstvo, već je to funkcija — sjelo kiša i boravište izvora topline, odnosno Sunca — koju ima u stvaranju i održavanju stvorenog svijeta. Tako gledajući na stvari An, u duhu narodnog vjerovanja, jeste vladar jer je iznad svega; otac je bogova i ljudi, jer bez njegove oplođujuće uloge nema života na zemljama; jahač je oblaka, jer ih svojim bićem obavija i pušta da oplode Majku Zemlju, nakon čega se ista zaodijeva u čarobno šarenilo, zbog čega i jeste bog čaroban načina prisutan u svakom na zemlji postalom biću. Kao takvom pripada čarolijama prisutan u svakom na zemlji postalom biću. Kao takvom pripada mu glavna riječ u sumerskom, odnosno asirsko-babilonskom panteonu in extenso u kojem svojim kraljevskim autoritetom stvara red i zakone, temelj božanske, time i zemaljske države; on svojim bićem prožima i biće svih bogova, tako im dajući opću i vrhunaravni autoritet, zbog čega i njihova riječ u sebi sadrži nešto od Anova bića, što se lijepo razabire iz *Epa o stvaranju svijeta* u kojem bogovi govore Marduku: *Tvoja je naredba Anu.* Po naprijed nabrojanim svojstvima An nas uvelike podsjeća na Atum-Ra, odnosno na kanaanskog Ela. Dodajmo i to da mu je glavno mjesto štovanja bio grad Uruk, biblijski Ereh, gdje mu se hram zvao Ē-anna, *Nebeska kuća*, u kojem je štovana i boginja života i smrti Inanna. An za glasnika ima Ninšubura koga Babilonjani prizvahu Ilabrat, *Bog s krilima*, dok je za ženu imao Ama-tu-an-ki. Majku stvoriteljicu neba i zemlje, a kasnije Antu, parnjaka Ana. Prikazuje se sa dva prijestolja, nebeskim i zemaljskim, na kojima stoji jajolika kruna. Simbol i personifikacija boga Ana jeste tamarisk.

Rečeno o Anu donekle će nam posvjedočiti i slijedeći navodi iz mita *Uzdizanje Inanne:*

Anu, oče bogova, zapovjest tvoja
Temelj je neba i zemlje,
Tko je od bogova prezreti može...?
Posjednici će zemlje, prstena i krune...
Vodo bogova čija je riječ prva
U skupštini bogova glavnih.
Gospodaru uzvišene krune,
Čaroban čarolijama,
Jahaču oblaka...
..... zapovjest tvoju
bogovi slušaju svi.

Kad je riječ o postanju tvornog božanstva zvanog *En-Ki*, on, prema

[67] Usp. Od mita, str. 180-183.

shematizaciji sumerskog panteona izvršenoj po dolasku Semita u Južnu Mesopotamiju stoji na prvom mjestu kao božanstvo poteklo iz voda sa ženom Nin-Ki. Oba nam naziva, međutim, govore da su ova tvorna počela izgubila prvo bitno sveopće i simboličko značenje, odnosno da se prvo bitni panteon antropomorfizira, dapače i individualizira. Tako gledano na stvari, iz gornjih naziva razabiremo da su se plodne i rodne sile Majke Zemlje razdijelile i personificirale u ženskom načelu, Nin-Ki, *Gospodarica-Zemlja*, i muškom načelu zvanom En-Ki, *Gospodar-Zemlja*. Tako nam se En-Ki, simbolizirajući slatke vode u utrobi Majke Zemlje, pokazuje kao zasebno, specifično božanstvo, parnjak Majke Zemlje koju oploduje svojim generativnim vodama, time uzrokujući rast i život svim bićima na njoj.

Osnovni razlog zašto su vode u vjerovanju drevnih Mesopotamljana postale subjekt s vlastitom voljom i snagom jeste to što su oni u vodi gledali ne samo iskonski substrat, izvor sveopćeg života, već su vodu smatrali i sjelom tvorne Misli, to jest, Mē, Mumu, Absoluta, kao začetnika duhovnog rođenja svekolikog života na zemlji koju En-Ki svojom stvaralačkom Riječju, to jest, Enem-om, Āmatu-om, što misaono začetom biću ulijeva volju i nagon za život, priziva u vidljivu opstojnost.

Stoga nije nikakvo čudo što je En-Ki, odnosno Ea, *Kuća u vodi*[68], smaran bogom mudrosti i kreativnog mišljenja kao i bogom magije i, sljedstveno tome, pokretačem svakog osmišljenog umnog pothvata i ostvarenja. To je ujedno i razlog zašto mu se bogovi obraćaju za savjet; zašto na poticaj svoje majke Namu, *iskonskog pramora*, iz gline na sliku i priliku bogova stvara čovjeka, o čemu govori ranije navedeni mit *En-Ki i Nin-mah*. To je ujedno i razlog zašto En-Kiju, bog En-lil koji u svojem duhu začinje civilizirani život i uopće život na zemlji, u duhu narodnog vjerovanja, prepušta ostvarivanje istog, kao i brigu o rodnosti i plodnosti zemlje. En-Ki u sumerskom i babilonskom panteonu ima za sina Dumuzi-abzu, dok Ea u babilonskom panteonu ima sina Marduka, babilonskog tvorca svemira i čovjeka o čemu govori akadsko-babilonski *Ep o stvaranju*.

U Eridu se Ein hram zvao Ē-abzu, *Kuća gospodara znanja*, a zigurat Ē-u-nir, *Kuća predmet divljenja*, dok mu se u Uruku hram zvao Ē-anna, *Kuća nebesa*, a zigurat Ē-ge-parimin, *Kuća sa sedam tamnih soba*. En-Kijev se glasnik zvao Isumud ili Isimu, sa dva lica po čemu je sličan egipatskom bogu Heri-fh' af-u, odnosno rimskom Janu, a donekle egipatskom Thotu i

[68] Ea je u sumerskom panteonu, uvezši sumerskim božanstvom, odnosno preoteti ga u duhu narodnog vjerovanja, zapravo primat bogu En-lilu iz Nippura, nadjenuli su starije božanstvo od En-Kija. Teolozi iz grada mu ime En-Ki, *Gospodar-Zemlja*, ali unatoč Eridua, iskonskog središta štovanja boga Ee, tome nije zauzeo prvo mjesto u sumerskom želeći svoje božanstvo proglašiti vrhovnim panteonu, pa se zadovoljio trećim mjestom.

helenskom Hermesu. Ea kao simbol ima Darabzu, *Morsku antilopu* zvanu i Kusariku, *Riba-ovan*, a prikazuju ga kako u ruci drži žezlo s ovnom na završetku, što ukazuje na njegovu oplodnu ulogu, odnosno moć. En-Ki je predstavljan s prijestoljem na kojem stoji kornjača kao htonska biće što upućivaše na njegov htonski karakter. Mada je En-Ki u suštini dobro božanstvo, teolozi iz Eridua, kivni što narod nije njihovo božanstvo prihvatio za vrhovno božanstvo, ovome bogu pripisaše jednu od najvećih ljudskih nevolja, pometnju jezika, o čemu je u početku rasprave bilo riječi:

Zlatno doba ljudskog roda

U davna vremena ne bi zmije, ne bi skorpije,
Ne bi hijene, ne bi lava,
Ne bi divljeg psa, ni vuka,
Ne bi straha, ne bi užasa,
Čovjek ne imaše takmaka.
Tad zemlja Šubur-Hamazi,
Sumer s harmoničnim govorom, velika zemlja vladarke Mē,
Uri zemlja, imajuć sve što joj treba,
Zemlja Martu, bivajuć u spokoju,
Sav svemir, vas narod brinuše jako
Da En-lilu jednim jezikom zbore.
(Al) tад, silovit gospodar, silovit vladar, silovit kralj,
En-Ki, silovit gospodar, silovit vladar, silovit kralj,
Silovit gospodar, silovit vladar, silovit kralj,
En-Ki, gospodar obilja, zapovjedi čije su prave,
Gospodar znanja što zemlju gleda,
Predvodnik bogova,
Gospod u Eridu, oboružan znanjem,
U njihova usta izmjeniv govor, prepirku stavi,
U jezik ljudski da (odsad) ne bude jedan[69].

Što se tiče *En-lila*, on se kao tvorno božanstvo u sumerskom i babilonskom panteonu od najstarijih vremena prikazuje poslije Ana i En-kija, što je i opravданo jer je plod ljubavne veze Neba i Zemlje. Da je En-lil u početku bio hipostaza boginje Nin-lil, o čemu je ranije bilo riječi, koji vremenom dobija svojstva muškog počela, postajući Nin-lilin parnjak, najbolje nam svjedoče sumerske himne u kojima o ovome božanstvu čitamo: *Oče i majko što sama*

[69] Cf. S. N. Kramer, **Sum. Myth.** X.
(Preveo s engleskog Marko Višić)

radaš, O ti s majčinim tijelom što život daruješ svemu.

En-lil je u duhu narodnog vjerovanja *kralj neba i zemlje*, jer kao Odem svojim toplim dahom miluje Nebo i Zemlju držeći ih u kosmotvornom zagrljaju iz kojega se rada svekoliki život; on je *vladar svih zemalja*, jer njihov život zavisi od njegove eterične svjetlosti i topline očišćene u njegovu porodu, u Danu kao antipodu Noći; on je taj što svojim eterskim svjetлом vitalna počela začeta u Majci Zemlji dovodi u vidljivu opstojnost, svojom im toplinom osiguravajući daljnje opstojanje na licu njihove majke; En-lil je *otac bogova*, jer obdržavajući život kosmosa, obdržava i život bogova; on je taj kome roditelji An i Ki povjeravaju uređenje vasiione i same zemlje, što on prihvata, i kao prvo stvara blagorodno svjetlo, božanstvo *Nannu, Sina*, odnosno *Mjesec*, stavljajući mu u zadatku da stvari veće svjetlo, *Babbara*, jutarnji vid Sunca i Utua, danji vid Sunca koji će potpmogati njegovu etersku svjetlost. Ovaj se sumerski Prometej ne zadovoljava samo stvaranjem i obdržavanjem sveopćeg kosmičkog života, već zdušno pomaže i razumom obdarrenom porodu svoje Majke Zemlje i sina joj Ee, te kosmičku planinu oplođuje sjemenom Emeša i Entema (Ljeta i Zime) kao očišćenja vegetacije u njenom rastu i dozrelom stanju. E-lil u pomoći ljudima ide dotele daleko da im stvara prva oruđa, pijuk, i ralo; on u svom duhu začinje i plan civiliziranog, osmišljenog života na zemlji povjeravajući ga En-Kiju na ostvarenje. Tako nam se En-lil pokazuje kao dobrovorno božanstvo, dobrovror ljudskoga roda, a nipošto kao nemilosrdni uništitelj, kao što hoće slavni sumerolog Torkild Jakobsen[70], vjerovatno zaveden jednom sumerskom himnom u kojoj se ovaj bog pokazuje kao rušilačko božanstvo. To što se En-lil ipak pojavljuje kao *divlji bik što rastjeruje svoj narod*, odnosno kao rušilačko božanstvo kojemu kao oružje služe oluja i grom ima svoje objašnjenje u tome što kao tvorac i obdržavatelj života i reda u vasiioni i na zemlji prijeći i kažnjava svako kršenje i prekoračenje kosmičkog i ovozemaljskog reda i poretka. To je ono zbog čega se ovo božanstvo pojavljuje kao istinski izvršitelj odluka glavnih bogova sumerskog panteona, odluka sedam planetarnih božanstava o kojima će uskoro biti riječi. Dodajmo i to da se En-lilu koji, u krajnjem, otjelavljuje muško počelo, odnosno Vrhovnog boga plodnosti, ne smije zamjerati što je onako bjesamučno spopao mladu Nin-lil, kao što se to ne može niti smije zamjeriti helenskom, a ne grčkom[71], vrhovnom božanstvu što je, kako to

[70] Usp. *Od mita*, str. 164—168.

[71] Iako je istraživačima helenske historije dobro znano da su Helene Rimljani iz poruge nazivali Grčima po jednom ne baš slavnom plemenu iz Epira, neki i dalje nastavljaju s korišćenjem toga etnikona. To bi bilo isto kao kad bismo, recimo, Hrvate nazivali Žabarima, Slovence Janezima, Albance Šif-tarima (=Reponjama), Crnogorce Đetićima itd, što je bezobzirno i nedopustivo!

kažu naši, kršćanskim etikom stida zadojeni arheolozi, bio spremam da uvijek i svagda pojuri za ženskom suknjom, što se čak i u labuda pretvorio da bi došao do Latone, odnosno u bika kako bi ugrabio lijepu Europu itd. Ako, međutim, ti uistinu učeni ljudi znaju da je Zeus, kao i sumerski mu, imenom i funkcijom, parnjak En-lil, simbol Vrhovnog boga plodnosti i oličenje muškog počela, ostaje da se zapitamo kako bi trebalo da se ta izvanredna božanstva tvornosti i plodnosti ponašaju? Kako su drukčije ti drevni narodi mogli istaći tē njima za život vasmine presudne generativne sile, odnosno moći? Ne vjerujem da ima toliko supljoglavliah istraživača drevnih naturalnih religija da bi mogli i pomisliti da su se drevni narodi, prikazujući Prijapa u brojnim faličkim obredima, na taj način iživljavali. Zar su Asirani, da navedem samo jedan primjer, iz trinaestog vijeka prije nove ere u hramu boginje Ištar u Ašuru postavljali Prijapa sa phallusom od 112 cm. zato da bi se na taj način iživljavali, ili pak stoga da, po našem shvatanju simbolično, po njihovom — stvarno, potpomognu njenu oplodnu ulogu, jer je Ištar u krajnjem bila otjelovljenje Majke Zemlje?!

Na En-lilovu tvornu ulogu ukazuje i ime njegova hrama u gradu Nippuru, središtu njegova štovanja, koji se zvao Ē-Kur, Kuća-Planina čime se htjela naglasiti njegova uloga stvoritelja svijeta, na što ukazuje i naziv svetinje u tom hramu koja se zvala Ē-Sar, Kuća postanja svijeta, kao i jedno od tri imena zigurata uz taj hram što se zvao Ē-dur-an-ki, Kuća čvrsta veza neba i zemlje.

En-lila kao i Ana predstavlja dvostrukim prijestoljem i jajolikom krunom.

Što o En-lilu mišljahu narodi drevne Mesopotamije neka nam kaže ovaj psalam iz Asirije:

Onaj što sjedi u svetinji neba
i cijele zemlje,
Bože, budni, znalče, onaj što poznaje
sve za čim se povodi ljudstvo.
O ti što posvuda vladaš, vođo,
Savjetniče, čiju zapovijest nitko ne može pogazit,
Čija je riječ neopoziva...
O ti, čijih usta riječ nitko ne može izmjenit,
Gospodaru, uzvišeni, zaštito Igiga,
Savjetniče Anunnakija,
En-lile, Gospode veličajni, zaštito »bogova, moćnih vladara«,
Savjetniče Anunnakija, vladaru dobrí,
Onaj tko se obnavlja, čija je zapovijest neodložna,
Riječ njegovih usta nijedan bog ne može prezrjet,

Gospodaru gospodara, kralju kraljeva, oče, tvorče
bogova moćnih,
Gospodaru namisli i sudbe, pravednog suda,
Vladaru neba i zemlje, gospodaru nad zemljama,
sve to si ti.
Na twoju zapovijest ljudstvo stvoreno bi.
Ti postavljaš kraljeve i namjesnike,
Jer stvaranje bogova i kraljeva pripada tebi,
Ti želiš da slabi budu moćni
ko jaki
Među zvjezdanim mnoštvom svoda nebeskog.
Gospode moj, u te se uzdam, tebi se
obraćam,
Moje uši stalno slušaju tvoj glas,
Ti, ti odredi sudbinu života mog;
Naredi ime da mi stvoreno bude.
Otjeraj zlo, podari mi pravdu,
Udalji mi brige, daj mi obilje,
Zadrži nad mnom svoju svesilnu moć,
Da bog me i kralj uzmognu štovat[72].

7. Planetarna i kosmička božanstva: Sin, Nergal, Ereš-ki-gal, Nabu, Marduk, Ištar, Dumuzi, Ninurta, Ningirsu, Utu ili Šamaš, Nusku

Majka Zemlja sa temeljnim kosmičkim silama: nebom, zrakom i vodom, metafizičkim Počelima, nedvojbeno predstavlja skelet vasmine u kojem se, međutim kriju neizrecive energetske potencije, generativne sile bez kojih život ne bi mogao ni postati ni opstati. Drevni Sumerani, Akađani i Babilonjani uvidajući enormnu ulogu i značaj tih sila u oživotvorenju vitalnih potencija Majke Zemlje, iste oličiše u sedam planetarnih božanstava čiju su moć toliko osjećali i uvažavali da su ih postavili za vladare svetog planetarnog tjedna, svakome od njih povjeravajući zaseban dan, odnosno ulogu u realizaciji kosmičkog života.

Ne dijelim mišljenje onih koji poput Roberta Grevisa[73] tvrde da planetarna božanstva svoje postanje duguju Babilonu, njegovoj astrologiji i astronomiji. Nije potrebna neko naročito poznavanje ni starobabilonskog, niti sumerskog (ali je za profesionalno bavljenje tim kulturama neophodno

[72] Cf. S. Langdon, op. cit. p. 321.
(Preveo s francuskog Marko Višić)

[73] Usp. R. Grevs, op. cit. str. 30.

osnovno poznavanje istih, jer se u suprotnom prave krupne greške) da bi se uvidjelo da su imena planetarnih božanstava, kao što su Ninurta, Ninib, Sin, Nabu, Istar i Bēlit (a ne Beltis, kako to na cit. mjestu donosi R. Grevs koji se prosto razmeće nepouzdanošću i nekritičnošću kad je riječ o bliskoistočnim kulturama i antici) prevodi sa sumerskog ili vještice zamjene.

U prilog ovakovom tvrđenju navodim simboliku starih sumerskih zigurata od kojih su neki, kao što je poznato, imali četri, a neki sedam terasa. Raspravljujući o prostoru, rekli smo da je za drevne Sumerane, Akadane i Babilonjane posebno emocionalno značenje imao prvi sveti prostor kao *praizvor vidljivog stvaranja*. Rečeno je i to da je takvo značenje kod njih imala Kosmička planina izronila iz prvobitnog mora u obliku neba i zemlje. Budući da zigurat na sumerskom znači brije, kakvo je značenje prešlo i u akadski, nećemo biti daleko od istine ako predpostavimo da je zigurat sa terasama simbolizirao tu kosmičku planinu-zemlju nastalu iz praekeana, našto ukazuje i gore navedeno ime En-lilova hrama u Nippuru i ime svetinje toga hrama.

Gledajući tako na stvari, zigurat sa četri terase najvjerovaljnije je simbolizirao postanje sumerskog universuma, to jest, četri osnovne kosmičke sile: zemlju, nebo, vodu i zrak, odnosno metafizička Počela, dok je zigurat sa sedam terasa simbolizirao sedam planetarnih božanstava koje ćemo prikazati onim redom što im ga nalagahu njihove funkcije u održavanju kosmičkog života. Usput dodajmo da se u zapadnoevropskim jezicima i danas dani nazivaju po imenima planetarnih božanstava starih bar pedeset stoljeća:

Ponedjeljak	Utorak	Srijeda	Četvrtak
Sin (Nanna)	Nergal	Nabu (Mê)	Marduk (Bel, En-lil)
Selena	Ares	Hermes	Zeus
Luna	Mars	Merkur	Jupiter
Mjesec	Proljetno sunce	Usklađenost	Opstanje i poredak
Gospodar magije	Gospodar rasta	Gospodar znanja i sklada	Gospodar skladnog poretku u vasioni
luna dies ital. lunedì franc. lundi	ital. martedì franc. mardi	ital. mercoledì franc. mercredi	ital. giovedì franc. jeudi

Iz ovoga prikaza planetarnih božanstava po sebi se nameće zaključak da oni, kao oličenje kosmičkih sila simboliziraju sukcesivno oživotvorene vitalnih potencija od samog začetka u Majci Zemlji do izlaska na svjetlo dana gdje se one ovaploćuju, iživljavaju i iživljenošću, sazrijevanjem stvaraju osnovu za novi život koji će svoj curriculum vitae započeti u krilu Majke Zemlje. A sada da pobliže opišemo planetarna božanstva.

Rečenom o bogu *Sinu* u napomeni 46-oj dodajmo i to da su Semiti njegovo sumersko ime Nanna, *Gospodar neba* identificirali sa semitskim apelativom *nannaru, sjajni*, te je kod njih postao Nannar, *Sjajni*. Sin je u Uru poštovan pod imenom Šeš-Ki. Rođenje ovoga najznačajnijeg astralnog božanstva, gospodara životvorne magije, opisuje mit *En-lil i Nin-lil* što smo ga ranije opisali, dok njegovo putovanje kao glavnog božanstva, to jest, božanskog vladara grada Ura u Nippur — glavni vjerski centar cijelog Sumera, kamo su bili dužni ići ostali bogovi i vladari drugih gradova-država da bi primili blagoslov boga En-lila koji, potisnuvši Inannu, imenovaše kraljeve i bogove — opisuje mit *Putovanje Nanne u Nippur* iz kojega donosim uvodne riječi boga Nanne:

Ja, junak, u grad moj hoću da idem, pred moga oca
hoću da stanem;
Pred moga oca En-lila hoću da stanem;
Ja, u grad moj hoću da idem, pred majku moju
Nin-lil hoću da stanem,
Pred moga oca hoću da stanem [74].

Petak	Subota	Nedjelja
Istar (Bēlit, Inanna Nin-lil)	Ninurta Kron	Šamaš (Utu, Babbar) Helios
Afrodita	Saturn	Sol
Venera	Oblagorodenost	Izlazak na svjetlost
Kosmička ljubav	kosmičkih sila	
Gospodarica generativne ljubavi	Gospodar oblagorodenih kosm. sila	Gospodar svjetlosti i proricanja
ital. venerdì franc. vendredi	eng. saturday	

Recimo i to da se Nanna nebom vozi u lađi zvanoj magur; atribut mu je Siruš, zmaj i mjesecev disk.

Kad je riječ o *Nergalu*, sinu boga En-lila, on je kao bog ljetnog žarkog Sunca, time i smrti, te kao bog ranog proljetnog Sunca, odnosno bog plodnosti jedno od najsloženijih sumerskih planetarnih božanstava koje po svojoj suštini oлицавa kosmičko tvorno Počelo otjelovljeno u cikličnom rastu i sazrijevanju vegetacije.

Kao oličenje sunčeve energije u njenom zenitu, on pospješuje sazrijevanje vegetacije, potom s njenim nestankom gubi snagu i sa ženom Ereš-ki-galom odlazi u Donji svijet, u crnu zemlju, sa sobom noseći sunčanu energiju, onaj životvorni organj koji se razlaže u En-kijevu carstvu, u životvornoj vodi, čime se uz pomoć njegove žene Ereš-ki-gal, simbola sublimacije, raspuknuća sjemena, u njegovu carstvu omogućuje rođenje novoga života. To je razlog zašto je Nergal smatran i bogom plodnosti i obilja, bogom koji uskrsava iz zemlje u vrijeme zimske suncostaje, u vrijeme sumerske Nove godine, kad je počinjao rast vegetacije.

Budući da mu je destruktivna strana bila izrazitija, Nergal je u očima Sumerana, Asirana i Babilonjana postao jedan od simbola uništenja i smrti, čemu u prilog govori i njegovo sumersko ime-rečenica Ner-um-gal, *Vladar prostranog prebivališta* čime se aludira na Donji svijet, našto uostalom aludira i ime njegovog hrama u glavnom mjestu štovanja Kuthi, Ē — meslam *Kuća Meslama* to jest Donjega svijeta, jer je Meslam bio jedan od naziva za Donji svijet. Suprotno tome, Nergal se kao bog proljetnog sunca naziva *Bog koji se diže iz Meslama*, na što aludira i naziv zigurata uz njegov hram, Ē-d-Nannar, *Kuća nanovo blještećeg*.

Nergalov je simbol kaducej s dvoglavim lavom postavljen na leda lava. Da je Nergal nekada uistinu bio moćni bog-sunce koji je po odluci bogova dospio u Donji svijet pokazuje nam jedna divna mesopotamska himna:

Himna Nergalu

O Gospodaru! O silni! O uzvišeni prvjenče Nunamnira (= En-lila), Vladaru Anunnakija, Gospodaru borbi,
Potomče Kutusare, kraljice višnje!
Nergalu, svemoćni bože, ljubljeni Ninmenne!

[74] Cf. S. N. Kramer, *Sum. Myth.* p. 47.
Upotreba posvojne zamjenice **moj, a, e** umjesto **svoj, a, e** opravdana je, jer Mesopotamljani, kao i Egipćani, naglašavaju subjektivitet.

Ti sa sjajnih nebesa sjaš, tvoj stan je gore,
Ti u Podzemlju vladaš, u njemu premcu nemaš!
U skupštini bogova s Eom tvoja je odluka glavna,
Sa Sinom (= bogom mjeseca) s nebesa stvorenja gledaš,
En-lil, tvoj otac dade ti ljudstvo i sve što diše,
Stvorenja poljska, sve živo, on povjeri tebi!
Ja sam Neznani, sin Neznanog ... tvoj sluga.
Gle, srdžba mog boga, boginja moje na me se sruči,
Propast i nesreća kuću mi nište,
Ništavost vapaja mojih u očaj me gurnu.
Jer ti, gospode, praštaš, ja se obratih božanstvu tvom,
Jer nisi ko stijena tvrd, ja tebi dodoh,
Jer ti je pogled mio, ja te u lice pogleh,
Pred tebe stadoh, jer ti si blag!
Svoj pogled na mene svrni, vapaj mi čuj!
Gnjevno srce nek ti se stiša!
Raskini okove ljage i grijeha mog!
Nek tvoje tuženje na mene prestane već!
Moj bog, boginja moja ljuta, nek se izmire sa mnom!
Vašu éu slaviti slavu,
Vašu éu pronašit hvalu[75].

O Ereš-ki-gali, Nergalovoj sestri i ženi, recimo toliko da je i ona, kao i muž joj, u početku bila solarno božanstvo koje poglavari sumerskog Donjega svijeta, Kur odvlači u svoje carstvo, kao što u helenskoj mitologiji Had odvlači Demetrinu kćerku Persefonu, odnosno Koru[76]. Glavno mjesto štovanja boginje Ereš-ki-gal bila je Kutha gdje je u hramu svoga muža Nergala imala svetinju imenom Es-unugi, *Grobna kapela*.

Što se tiče *Nabua*, sina i glasnika boga vode Ee, odnosno En-Kija, po tvrđenju babilonskih teologa sina boga Marduka, on je bog zvjezdoznanstva, pisma i uopće mudrosti i znanja, našto ukazuje njegovo ranije sumersko ime *Mē*. *Onaj tko izriče*, i kasnije semitsko Nabu, *Navjestitelj*, kao i njengov simbol, pribor za pisanje na leđima mitskog zmaja imenom Mušuš, *Epitet Dubbisag*,

■ [75] Cf. S. Langdon, op. cit. p. 325.
[Preveo s francuskog Marko Višić]

[76] Uspomena na Ereš-ki-galino

odnošenje u Donji svijet sačuvala se u ranije navedenom mitu *Gilgameš, Ekindu i Donji svijet*. Nije naodmet dodati da se u Kur, radi njenoga izbavljenja zapučuje bog

Silazak Inanne u Donji svijet iz Podzemlja izbavlja i Inannu, što ukazuje da su obje boginje u biti boginje proljećne vegetacije kojima je potrebna pomoć En-Kija kao boga generativnih voda.

Pisar aludira na zaštitničku mu ulogu pisara, *dubšara*. U glavnom sedištu štovanja, gradu Borsippi hram mu se zvao Ezida, a svetinja u njemu E-mah-ti-la, Kuća nadaleko čuvenog života, dok se zigurat zvao E-ur-me-imin-an-ki, Kuća sedam upravljača neba i zemlje, čime se aludira na sedam planetarnih božanstava i njihovo omudreno djelovanje u životu prirode. Za ženu je imao Tašmetum, *Mudru*.

Kad je riječ o *Marduku*, valja istaći da je on u početku bio bog plodnosti, odnosno gospodar proljetnih kiša i sunca, što će reći tvorno božanstvo, našto upuće i njegovo sumersko ime složenica Mar-duk, u kojem korijen *mar* znači uništavati i stvarati, a duk, odnosno tuk govoriti. Po tome je Marduk onaj koji uništava staro i stvara novo govorom, odnosno Riječju, po čemu je sličan egipatskim bogovima-tvorcima Rau i Ptahu koji svojom tvornom Riječju zvanom Hu prizivaju Siu, zamisao, u postanje. Budući da korijen *mar* znači uništavati i stvarati, to Marduku kao uništitelju starog poretka, prve generacije bogova — Apsua i Tiamat — kakvim se pokazuje u *Enuma Elišu*, te kao tvorcu novog poretka, više no pristaje dvojnost značenja imena.

Kako u tom epu nastupa kao tvorac neba i Zemlje, Sunca, Mjeseca i pet planeta, na kraju stvarajući i čovjeka od praha i Kinguove krvi, babilonski su ga teolozi s pravom proglašili sinom boga mudrosti Ee. Na njegovu ulogu boga tvorca, odnosno boga mudrosti ukazuje naziv svetinje u Esagilu, njegovu hramu u Babilonu koja se zvala É-ed-umus-a, Kuća koja mudrost slavi. Za ženu je imao mudru Zarpanit; atribut mu je Siruš, babilonski zmaj. Kad je postao vrhovno božanstvo cijele Babilonije, on je, kao ranije En-lil, još ranije Inanna, krunio kraljeve i bogove. Da Marduk nije krvožedno božanstvo pokazuje nam jedna babilonska himna u kojoj njen tvorac ne traži samo život za sebe i Zemlju, već želi da iskreno slavi i duhovnim očima gleda svoga boga:

Himna Marduku

Gospode u Esagilu, zaštitu Babilona, voljeni u Ezidi (= Nabuov
Čuvaru života, glavaru Emahsila (= hram Majke Boginje),
Zaštitu zemlje, spasu naroda mnogih, vladaru svetinja svih.
Ime ti narodi svi radosno slave,
Marduče, gospode silni sa moćnom Riječju život mi daj!
Da zdrav i čitav budem, boga da gledam, želja
Nek mi se ostvari ta! Daj da istina na mojim usnama bude,
ljupku mi riječ
U srce stavi: da moćni i dični o meni naklono
zbore!

Bog moj na desnoj strani neka mi bude!
Boginja moja na lijevoj strani neka mi bude!
Da bog što snagu i zdravlje čuva čvrsto uz mene
bude!
Daj da umilno i blago zbole!
Nek rijek mi i ona što tražim s radošću primljeno
bude!
Marduče, gospode života silni, život mi daj!
Tebi se utičem, na sudnji dan, da mi se smiluješ
ti!
Bel nek se raduje tebi! Ea neka ti kliče!
Bogovi odasvud štovanje neka iskazuju tebi!
Bogovi silni nek ti srce vesele[77].

Na stvaranje lika asirsko-babilonske boginje *Ištar*, kao što je ranije istaknuto, najviše je utjecala sumerska boginja Inanna kao otjelovljenje svoje majke, boginje Nin-lil, personifikacije Velike boginje plodnosti. Kao oličenje Inanne čije je mjesto štovanja bio grad Uruk, Ištar je kćerka glavnog astralnog božanstva drevnih Sumerana, boga Nanne (Sina), mada se smatra i kćerkom boga Ana, pa čak i boga En-Kija.

Kao sestra boga Utu, odnosno Šamaša, ona je, slično Inanni, astralno božanstvo, boginja-djevica, pa se kao Venera nazivala Dilbat, imajući kao simbol zvijezdu sa sedam krakova.

Ištar je kao Dilbat boginja ljubavi koja daruje život živoj prirodi, dok je kao sestra boginje Ereš-ki-gal, boginja smrti, uništenja staroga života spremnog da dà novi život. Kao boginja plodnosti slavila se uglavnom u Babiloniji, odnosno u Južnoj Mesopotamiji, dok se kao ratno božanstvo, uglavnom slavila u Asiriji, poglavito u Ašuru, Kalahu i Ninivi. Ono što nam Jean Bottéro[78] govori da je Ištar, poimajući je u čisto pučkom duhu, svoj ratnički karakter poprimila od neke boginje čuvenih Amorićana, treba shvatiti u duhu G. Švaba. E. Dhorme[79] i A. Hooke[80] ukazuju da je boginja Mametum što u Epu o *Gilgamešu* dijeli sudsbine samo aspekt boginje Ištar koja je, preko zime boraveći u podzemnom svijetu, bila u društvu sestre Ereš-ki-gal i njenoga parnjaka Ner-gala. Boginja Ištar, kao htosko božanstvo što usnulu prirodu oblači u zeleno ruho, odnosno kao boginju plodnosti i vegetacije prati zmija, neizbjjezan atribut podzemnih bogova, dok je kao boginju rata prati ■

[77] Cf. S. Langdon, op. cit. p. 334.
(Preveo s francuskog Marko Višić)

[78] Cf. Jean Bottéro, *La religion babylonienne*, Paris 1952, p. 37.

[79] Cf. E. Dhorme, *Les religions de Babylone et d'Assyrie*, Paris 1954, p. 66.
[80] Cf. A. Hooke, *Babylonian and Assyrian Religion*, London 1953, p. 30.

lav koji na leđima nosi oružje. Lav je i inače sa onim krilatim bikovima, dobrim duhovima koji čuvaju palate asirskih kraljeva, čiji lik simboliziraše omudrene sveprisutne generativne sile Majke Zemlje, pripadao krugu boginje Ištar kojoj je kao personifikaciji Majke Boginje, Majke stvoriteljice, atribut i simbol bio golubica.

Kao božanstvo rata predstavljaju je u ljudskom liku s tobolcem i strijelama, a kao boginju plodnosti s klasjem i zelenim granjem. Ištar je, kao boginja ljubavi i smrti slična Izidi, kanaansko-ugaritskoj boginji Anat, te helenskim boginjama Latoni i Ateni. Njen veoma složen i uzvišen karakter veoma lijepo predočuje jedna babilonska himna nastala oko 1600. godine prije nove ere:

Himna boginji Ištar

Tebi se molim, gospodarice nad gospodaricama,
Ištaro, kraljice naroda svih što ljudstvo valjano vodiš.
Irnini, hvaljena svud, među Igigim (Gornji bogovi) najveća što si,
O najmoćnija među vladarkam', uvišeno ime je tvoje.
Ti istinsko svjetlo neba i zemlje, dobra Sinova kćerko.
Imaoče božanskih moći, što krunu vlasti nosi,
O Gospo, tvoja je slavna moć, bogove nadmaša sve.
O zvijezdo tugovanko, što čini da složna braća se tuku,
i vječno prijateljstvo tvori.
Smiluje se! Gospodarice neba i zemlje! Vođo naroda patnog!
Smiluj se! Gospodarice svetog Eanne, riznice čiste.
Smiluj se! Gospodarice, čile su noge tvoje, hitra koljena tvoja.
Smiluj se! Gospodarice sukoba (i) borbi svih.
O sjajna, lavice Igiga, krotiljo bogova svih.
O najmoćnija među vladarkam', što vlada vladarim svim.
O slavna, luča neba i zemlje, pobjede svjetlo,
O žijo, što na neprijatelja se rasplamasava,
A oholog sdubokom ništi,
O nado, Ištaro, zaštito vojski,
Boginjo ljudi, boginjo žena
čije namjere nitko ne može spoznat[81].

Nakon ove uzvišene himne, o Ištarinom parnjaku, bogu *Dumuziju*, odnosno *Tammuzu*, recimo toliko da je u sumerskom panteonu sin boga vode, En-Kija,

[81] Cf. ANET, p. 384. (Preveo s engleskog Marko Višić)

dok je u babilonskom panteonu sin Marduka i boginje Ninhursag. Iz njegova epiteta Ab—U, *Otac vegetacije*, vidi se da je otjelovljenje Vrhovnog boga plodnosti. Dumuzi, čije je glavno mjesto štovanja bio grad Uruk, u ranijem periodu bijaše zaštitnik svetog drveta, odnosno stabla života, što ukazuje da je u Sumer prispiro iz krajeva gdje je bilo drveća.

En-lilov sin *Ninurta*, slično Nergalu, u početku bijaše bog proljetnog sunca, odnosno vegetacije na što ukazuje ne samo njegov epitet Ab-U, *Otac vegetacije* nego i njegovi simboli plug i trska. Kad je vremenom dobio odlike nepobjedivog Sunca (*Sol invictus*), po čemu je postao preteča baktrijskog Mitre što u sebi oličavaše oba spola, tada se pojavljuje kao božanstvo rata, kao, recimo, u nekim recenzijama *Epa o stvaranju svijeta*, koga kao glavnog junaka epa istiskuje Marduk.

U čast Ninurte kao božanstva rata Sumerani su spjevali ep *Djela i podvizi boga Ninurte* koji je brojao nekih šest stotina stihova. Ep govori kako je Ninurta kao bog Južnog Vjetra svladao čudovište iz Donjeg svijeta, Asaga. Kultno središte Ninurte nalazio se u zapadnom dijelu grada Kiša, gdje je poznat kao bog Zababa. Ime njegova hrama *É-mete-ursag, Kuća dostoјna heroja* ukazuje da mu je prva, vegetativna funkcija gotovo zaboravljena. Kao njegove žene spominju se *Nin-Nippur* te boginje Bau, Gula, odnosno *Ninkarrak*, a to su, zapravo, hipostaze Velike majke bogova, odnosno boginje *Nin-hursag, Dingir-mah*. Kao božanstvu rata simbol mu je žezlo sa glavom orla, a često se izjednačuje sa *Ningirsuom*, bogom Lagaša, sinom boga En-lila. Ningirsu je, slično Ninurti, u početku bio bog plodnosti, na što ukazuju njegovi simboli, plug i leontokefalni orao *Imdugud* koji, donoseći plodonosnu kišu savladava jarosnog Nebeskog bika. Na Ningirsua kao na boga vegetacije ukazuju i pečatnjaci vladara Gudeje koji ga prikazuju kako sjedi na tronu, a voda što izbjija iz jedne posude sa svih strana škropi ovo božanstvo čiji simbol, orao sa dva lava u kandžama, samo potencira njegovu funkciju božanstva plodnosti. Glavno mjesto štovanja bio mu je grad Lagaš gdje mu se hram zvao *É-ninu, Božje stanište*. Za ženu je imao boginju Gulu, odnosno Bau. Sa *Suncem* koga Sumerani nazivaju Utu i Babbar, Semiti Šamaš, stigosmo do posljednjeg planetarnog božanstva. Dok Egipćani razlikuju tri aspekta Sunca: jutarnje, danje i večernje sunce: *Khepri*, *Atum-Ra* i *Atum* ili *Amon*, dotle drevni Sumerani razlikovaju jutarnje i danje sunce: *Babbar* ili *Sjajni* jeste sunce na uranku, te kao i Ninurta, simbol proljetnog sunca, potpomaže vegetaciju. On je dapače i njen *glasnik*, jer baš on Eu, boga podzemnih voda, obaviještava o patnjama ljudi, dok boginju Ištar, kao simbol i inkarnaciju svjetlosti i topline, njena sestra *Ereš-ki-gal*, simbol zime, drži u svome carstvu, crnoj zemlji, zbog čega Ea odlučuje da je uz pomoć Babbara oslobodi, odnosno donese život prirodi.

Vid danjeg sunca predstavlja *Utu*, odnosno Šamaš, koji se nebesima, slično

Atum-Rau, odnosno Heliju, vozi sunčanim kolima koja vuku četri snažna konja[82], te, stigavši na zapad, kroz planinu Mašu ulazi u podzemni svijet[83]. Utu, Šamaša kao boga pravde posvuda prate Me-šaru i Ki-šaru, Pravda i Pravičnost, ali tek od prve babilonske dinastije (od oko 1890, prije nove ere). Glavno mjesto štovanja ovoga božanstva bili su gradovi Larsa i posebno Sippar u kojemu je Šamaš imao jedanaest pomoćnih božanstava, među kojima se posebno ističahu Sakundanku, *Sudac na nebu i zemlji* i Sagkusassakalama, *Savjetnik na zemlji*, kojima treba pridružiti i Saggadullu, *Onaj čije su misli skrivene*, Šamašova glasnika na zemlji, dok ih je na nebu imao dva: Karaduga i Sakaraduga.

Utu nema ženu, dok semitski Šamaš ima za ženu Aju s kojom je imao kćerku Mamu, božanstvo sna.

Bog sunca prikazuje se kako sjedi na prijestolju okriljen sunčanim zracima što mu izbijaju iz ramena; na glavi ima krunu u kojoj se nalazi četri para rogova, starih simbola božanstava kao nosioca generativnih sila oličenih u biku. U desnoj ruci drži žezlo i prsten, simbole vlasti i pravde. Ponekad se prikazuje u društvu s lavom, također simbolom generativnih moći[84].

Da su Utu, odnosno Babbar u očima Mesopotamijana bili stariji od Šamaša kazuje nam i ime njegova hrama u Sipparu, *Ē-barra, Kuća svjetlosti*; zigurat je imao dva naziva: *Ē-dib-an-ku-ga, Kuća stub nebesa što svjetlo prospipaju* i *Ē-dur-an-na, Kuća utvrda neba*.

Najdivnije himne drevne Mesopotamije ispjevane su ovom božanstvu[85], od kojih ovdje donosim jednu divnu inkantaciju u čast Šamaša koja ga prikazuje u svom njegovu veličanstvu:

Molitva Šamašu

Šamašu, kralju neba i zemlje,
Gospodaru pravde i pravednosti,
Vladaru Anunnakija i duhova,
Čiju nitko ne može izmjenit

[82] Cf. G. Castellino, *Oriens Antiquus* 8, *velike planine zemlje*, a svetinja E-sar, a to su zapravo nazivi En-lilova hrama, odnosno svetinje u Nippuru.

[83] Usp. *Ep o Gilgamešu*, tabla 9.

[84] Opširnije opisivanje boga Ašura izostavljam uz napomenu da se na njega odnosi što je rečeno o En-lilu, naročito o Marduku kao tvorcu svijeta, jer je Ašur, sa uzdizanjem Asirije, potisnuo Marduka. Hram mu se zvao *Ē-hursag-gal-kurkurra, Kuća*

[85] Jednu od najboljih himni Šamašu poštovani čitalac može naći u gore navedenom djelu *Historija čovječanstva* II

564, u kojoj Šamaš nastupa kao božanstvo pravde i nebeski sudac. O ovoj himni bit će riječi nešto kasnije.

Volju, čija je zapovjest
Neizmjereniva,
Šamašu! Oživljene mrtvoga,
Oslobodenje sužnja
U tvojoj je moći Šamašu!
A ja, tvoj sluga,
Neznan, sin Neznanog,
Čiji je bog Marduk, a
Boginja Zarpanit,
Ja pred tebe dodođ
I grlim skute haljine tvoje.
Poradi pogubne zmije u mojoj domu
Što se pokaza, učini
... i što je spazih,
Strah me pritiska, zebnja,
Tjeskoba teška. Spasi me od tog
Znamenja kobnog,
Tvoju ču slavu uznašat,
Tvoju ču hvalu proslavljat,
I oni što me vidjeli budu,
Tvoju če vječno pronaštit hvalu[86]!

Planetarnim, odnosno kosmičkim božanstvima pridružujem boga *Nusku* koga jedna molitva naziva sinom Ana, En-lila i Apsua, što ukazuje da je i on nekada bio solarno božanstvo koje je, slično Nergalu, Ereš-ki-gali i Anunnakima dospjelo u Donji svijet, to jest, postalo porod Apsua. Na dvojnu prirodu ovoga boga ukazuje njegova funkcija En-lilova glasnika. U babilonskom se panteonu nalazi na četvrtom mjestu sa ženom Sadarnunnom, kojima uz bok stoji Šahan, također bog vatre.

Nusku, međutim, u razvijenom babilonskom panteonu oličava oganj kao svakidašnju pojavu na zemlji. Sumerani ovo božanstvo poznaju pod imenom Gibil. Da je bio omiljen bog, donosim prve stihove iz jedne molitve kojom se obajan čovjek obraća ovom božanstvu:

Molitva Nuskuu

Uzvišeni Nusku, Anua potomče,
Očeva sliko, En-lila prvjenče,

[86] Cf. S. Langdon, op. cit. 325. (Preveo s francuskog Marko Višić)

Apsua porode, gospodarà neba i zemlje, stvore!
Ja podigoh svoj luč, a ti daj da zasja... [87]

8. Htonska ili prirodna božanstva: Nisaba, Ašnan, Šala, Šara, Ningizzida, Muš, Geštinana, Dumšag, Lahar, Sumugan, Bau i Gula

Htonska božanstva u procesu postanja i obdržavanja života u prirodi imaju konkretniju ulogu no što je imaju kosmička, odnosno metafizička Počela. Dok su, naime, metafizički Principi pokretači, odnosno prva manifestacija substancialnog stvaranja, a kosmička Počela, najznačajnije kosmičke sile od kojih zavisi razviće i opstojnost svekolikog života, dотle su htonska Počela konkretne manifestacije i udjelitelji u njima inkarniranog života. Tako Nisaba, odnosno Nidaba, kao boginja trstike i žita svakoj trstici i svakom klasu udjeljuje život svoga bića pritom se nikada s njima ne izjednačujući, ali su trstika i zrnavlje u klasu, zahvaljujući Nisabi, živjeli svojim životom i posjedovali svoju ličnost kao što je ima sve postojeće u prirodi. Kako Nidaba, kao boginja trstike od koje se prave pisaljke živi u svakoj pisaljci, postala je i zaštitnik pismenosti i civiliziranog života[88].

Nidabu, čiji je simbol trstika u čijem se liku i pojavljuje, najviše poštovahu u sumerskom gradu Umi. O njenoj plemenitoj naravi govori jedna dirljiva mesopotamska molitva:

Molitva Nisabi

Nisaba, kraljice milosti puna,
Što bogove, kraljeve i ljudе tvoriš,
Zamko Anunnakija, bogova silnih,
Ti što srdita boga stišavaš, boginju srdu,
Kad bih te mojemu srditom bogu, mojoj boginji srdoj, priklonit
mogo,
Čije srce, u gnjevu i bjesu, na me se srdi!
Izmiri me s mojim srditim bogom, s mojom boginjom srdom!
Prosti mi grijeha, raskini okove moje!
Daj okovi da mi se raskinu, naredi da živim,
da sretan budem!
Ja ču bez prestanka božanstva tvog uzносит slavu[89]!

[87] Cf. S. Langdon, op. cit. 326. (Preveo s francuskog Marko Višić)

[88] Cf. S. Langdon, **Semitic Mythology**, Boston 1931, p. 193.

[89] Cf. S. Langdon, **La religion assyro-babylonienne**, 326. (Preveo s francuskog Marko Višić)

Nisabi je slična boginja *Ašnan*, posebno boginja *Šala*, *Gospodarica klasa*, inače žena boga Adu, odnosno Hadada, vrhovnog boga plodnosti poznatog u cijeloj prednjoj Aziji.

U Umi je, osim Nidabe, poštovan i bog *Šara*, zaštitnik polja i vrtova, po čemu je sličan egipatskom bogu Rau. Atribut mu je orao s ugrabljenim jaretom. Među htonska božanstva spada i bog *Ningizzida*, *Gospodar vode života* koji s Tammuzom boravi na Anovom dvoru na nebesima. Slično Tammuzu, otjelovljjava je duh drveta. Na njegovu htonsку narav ukazuje njegov atribut zmija. Da su zmije bile simboli vegetacije i životvornog ognja u Majci Zemlji kazuju nam imena jednog podzemnog zmijolikog bića imenom *Muš*, koja na akadskom glase *Serah*, što i *Šahan*, organ.

Gornjim božanstvima pridružimo i *Geštinanu*, *Nebesku lozu*, boginju vinove loze, Tammuzovu sestru štovanu u Umi. Budući da u Južnoj Mesopotamiji nije uspijevala loza, to božanstvo ukazuje na svoje postanje u vinogradarskim krajevima. Geštinani je slična sumerska boginja *Dunšag*, zaštitnica polja i kuća, kao i pastirska božanstva *Lahar* i *Sumugan*, zaštitnici stada.

O Bau, odnosno Guli ranije je rečeno da su one kao boginje zaštitnice lječništva samo aspekti boginje Ninhursag, Majke Boginje. Ovome je dobar dokaz to što Bau, odnosno Ninissinu nazivaju *Velikom lječnicom crnoglavog naroda*, kakav naziv susrećemo u jednoj himni spjevanoj u njenu čast oko 1750. godine prije n.e. Interesantno je spomenuti da se u feničkom panteonu ovim imenom naziva žensko počelo, žena boga vjetra Kolpije koji ju je oplodio i tako pokrenuo haos da iz sebe stvori kosmos, uređen svijet. Po ovome je predanju fenička boginja Bau slična ne samo boginji Noći, helenskoj Nikti, Majci svega iz čije se veze sa Erebom, Tamom radaju Eter i Dan, već i Eurinomi iz pelaškog mita o stvaranju svijeta koju, kao i feničku Bau oplodjuje Sjeverni vjetar, točnije zmija Ofion izišla iz pravoda s kojom Eurinoma rada sedam planetarnih božanstava, odnosno Titana, o čemu ovdje nije mjesto raspravljati.

Ovako bi, dakle, u osnovnim i bitnim crtama izgledao duhovni i vjerski život naroda drevne Mesopotamije, čiji ćemo pogled na ovozemaljski i onostrani život prikazati u narednom poglavlju.

[6]

Životni nazori drevnih Mesopotamljana

1. Svrha čovjekova dolaska na zemlju

Budući da je čovjekov pogled na život tjesno povezan sa svrhom njegova rođenja, vidjet nam je što o svom dolasku na svijet mišljahu misaoni narodi

drevne Mesopotamije, Sumerani kao tvorci teoloških misli i Semiti kao tvorci duhovnog elementa u sumersko-akadskoj i kasnije asirsko-babilonskoj religiji.

Drevni su Mesopotamljani temeljne postavke svoje vjere, time i svoje vjerovanje i stav o postanju čovjeka, iznosili u epskim djelima, poemama i mitovima. Tako su nam Sumerani svoj nazor o postanju čovjeka iznijeli u ranije navedenim epskim poemama imenom *En-Ki i Nin-mah i Lahar i Ašnan*. U mitu *En-Ki i Nin-mah* posvećenom stvaranju čovjeka vidimo da je ljudsko biće stvoreno da bi bogove odmijenilo u teškom i mukotrpnom radu kojemu su do dolaska čovjeka na svijet bogovi bili izloženi. Ništa uzvišeniji cilj postanja ne vidimo ni u poemi *Lahar i Ašnan* u kojoj veliki bogovi Anunnaki *Poradi njhove (bogova) sreće čovjeku života dadoše dah*.

Svoje, gotovo identične, poglede na stvaranje čovjeka drevni Babilonjani iznose u poemi o potopu nazvanoj *Atra-hasis* i u *Epu o stvaranju svijeta*. U Poemici o potopu Majka bogova je ta koja stvara prvič čovjeka s ciljem da se *uklone nevolje što ih stvara rad*[90], dok u *Enuma Elišu* u istu svrhu Marduk stvara čovjeka od praha, kostiju i krvi Tiamatina sina Kingua. Po sebi se postavlja pitanje zašto su drevni Mesopotamljani, kao i sjetni Hebreji, došli do ovakvo poraznog stava da su ih bogovi stvorili *da u znoj lica svoga jedu svagdašnji kruh* od rođenja do povratka u zemlju iz koje su nastali.

Na ovakvu krajnje pesimističku sliku čovjekova postanja nedvojbeno je utjecao odbojan stav prema težačenju poznat kod naroda Sredozemnog bazena, stav uslovlijen čudljivim klimatskim prilikama, oštrim smjenjivanjem elementarnih kosmičkih sila, dugotrajnim sušama koje prze sve usjeve, naglim kišama i olujama sa strašnim sjevanjem i grmljavinom, kišama koje, kad je riječ o Mesopotamljanim, obrađena polja, nasipe i kanale pretvaraju u mulj i glib. Tu su i rijeke Tigris i Eufrat koje, za razliku od Nila, dolaze neočekivano, hučno i bučno, rušeći i uništavajući sve što je čovjek teškom mukom stekao.

Navedeno je utjecalo da se drevni Mesopotamljanin stao osjećati sužnjem kosmičkih sila na koje je, jer po njegovu dubokom uvjerenju iza svake pojave stajaše određeno biće, trebalo utjecati, umilostiviti ih i ublažiti njihovu silinu i nimalo naklon stav što ga izražavahu putem tih nepogoda.

Za Mesopotamljane povijesnog razdoblja, njihova postobjbina, dakle, nije bila sveti, od Apsoluta dani, kosmički, uređeni svijet, još manje centar svijeta, odnosno mjesto gdje se otkrilo božansko, to jest, apsolutna, božanska, hoću reći kosmička stvarnost — od Višnjeg podaren prostor, sveta, respective obećana zemlja u kojoj živi odabrani narod, kao što o svojoj postobjbini i sebi

■ [90] Cf. W. G. Lambert — A. R. Millard, *Atra-Hasis, The Babylonian Story of the Flood*, Oxford 1969, IV 20—21.

mišljahu, u ovozemaljski život zagledani Egipćani Staroga kraljevstva i dubokoumni Hebreji.

Sveti stub, kosmička os kao ljestve između ljudskog i božanskog, neba i zemlje, kao da je iz Mesopotamije u samo praskozorje njezine civilizacije nepovratno iščezao.

2. Pravda i pravednost temeljna načela življenja drevnih Mesopotamljana

Molitva i prinošenje žrtvi bijahu jedan od načina da se ublaži ljutnja bogova, ali je za ovozemaljski sretan život najdjelotvornije bilo održavanje ljudskoga reda i porekla proisteklog iz kosmičkog, to jest, provođenje u djelo *običaja Sumara*, odnosno na redu, zakonu, pravdi i pravednosti zasnovanog života nad čime je i bjedja ovozemaljska, ljudska zajednica, skupština grada-države, svagda pazeći da među njezinim stanovništvom vladaju višnji zakoni pravde i pravičnost. Da bi ovim etičkim i socijalnim kategorijama osigurali božanski autoritet, Mesopotamljani su ih, kao što smo ranije vidjeli, personificirali u liku nižih božanstava, Me-šaru i Ki-šaru, koji prate Šamaša. Treba doduše istaći da Pravda i Pravednost prate Šamaša od prve babilonske dinastije, što će reći da se od toga vremena kristalizira i institucionalizira pojам reda i porekla, dobra i zla po ljudskom i božanskom sudu. To će reći da je od toga vremena ono što je za čovjeka dobro i pravedno takvo i za bogove; što je za čovjeka zlo i nepravedno da je takvo i za višnje bogove. Ovo valja istaći tim prije, jer do toga vremena kao da gornje etičke kategorije nisu bile iskristalizirane pa ocjena o dobru i zlu kao da je zavisila od ocjene samoga božanstva. Ovo nam sjajno ilustrira *Ep o pravedniku-patniku*, taj mesopotamski preteča biblijskog pravednog Joba. U njemu se, naime, pravednik očajan što su ga snašla tolika zla, mada je pravedno živio, pita da možda u očima bogova nije zlo ono što je u očima ljudi dobro i pravedno.

Ovaj problem, da napravimo malu digresiju, nije mučio samo misaone ljudje Bliskog istoka, već ga susrećemo i kod prvih helenskih elegičara, konkretno, kod Teognida Megaranina iz druge polovice šestoga stoljeća, koji ne mogavši da pojmi kako to da nevaljaci i podlaci bolje prolaze od vrijednih i poštenih ljudi koji po pravilu u životu teško stradaju, pita Zeusa da to možda nije skrenuo s pameti kad takve stvari dopušta:

Zeuse dragi, tebi se divim, jer si gospodar
Svemu, a ja sam slavu i čast golemu imao.
Poznajes̄ dobro razum i srce čovjeku svakom.
Sila je tvoja nadasve svemoćna, kralju!
Kako li pamet ta tvoja, o Krone,
Može zle ko' pravedne cijeniti ljudе.

Gubeći vjeru u bogove, Tognid sjetno zaključuje:

Od svega za pozemljara najbolje jeste
Ne biti rođen i zrake zlaćanog sunca
Ne vidjet nikad; pošto se rodi što brže Hadu
Kroz vrata proći i ležat duboko pod zemljom[91].

No, vratimo se narodima drevne Mesopotamije! Da su ne samo drevni Sumerani već ista tako Asirani i Babilonjani poznavali i priznавали gore navedene etičke norme, što im se često odriče, neka, između ostalog, posvijedoče naredni stihovi iz gore pomenute himne Šamašu:

Ti si oborio prijesto onog koji je smjerao podjarmljenje.
Nepravednog si suca bacio u sužanstvo,
I kaznio si zlog i pokvarenog vodu.
Ali onaj koji nije podmitljiv i koji brani slabog,
Taj se svida Šamašu i njegovi će dani biti duži...
Onaj koji čini зло njegovo se sjeme neće održati[92].

Treba primjetiti da Asirani i Babilonjani od Šamaša traže da osudi prekršitelje reda i poretku ne radi sreće na onom svijetu, već radi sretnijeg i ljepšega života na ovome svijetu, što je moralno uzvišenje, jer je čudoredno bolje biti čestit po vlastitoj želji no iz straha od kazne bogova ili nade u bolji zagrobni život.

Da se na pravdu u drevnoj Mesopotamiji još koncem trećega, posebno početkom drugoga milenija stalo gledati kao na pravo, a ne kao na privilegiju pokazuju nam brojni Zakonici drevne Mesopotamije, kao što su *Ur-Nammuov, Lipit-Ištarov, Bilalamov i Hamurabijev Zakonik*.

Iz ideje pravednosti neminovno se razvila ideja *poslušnosti*, odnosno pokornosti autoritetima vlasti, u kući ocu, majci i starijem bratu, u društvu kralju, državnim činovnicima, pa sve do pokornosti dalekim bogovima, jer bez pokoravanja autoritetima, redu i zakonu, Mesopotamljanin nije video bolji način da se opstane i napreduje na ovoj zemlji.

■
[91] Usp. Dr-nd mr Marko Višić, **Plutarh, O muzici, sa studijom Odnos muzike i poezije u drevnoj Heladi**. Izdavač Centar za kulturu Zrenjanin, Zrenjanin 1975, str. 48—49. (Fragmente sa starohelenskog preveo M. Višić)
[92] Usp. L. Woolley, **Historija čovječanstva II** 564.

3. Lični bog posrednik između boga i čovjeka

Lični bog je ona metafizička sila, odnosno biće preko kojega je Mesopotamljanin stajao u tjesnom kontaktu s kosmičkim silama i vrhovnim božanstvima. On je *božanska životvorna sila* koja pojedincu, ali i obitelji, na ovoj zemlji pomaže u svakidašnjem životu, održava mu fizički život, stalno se brinući za milost višnjih bogova. Po tome mesopotamski Lični bog umnogome naliči egipatskom duhovnom pojmu *Ka*, toj tjelesnoj duši i posredniku između čovjeka i velikih bogova egipatskog panteona. Ideja o Ličnom bogu kao čovjekovu pomagaču stoji u tjesnoj vezi s idejom o predestinaciji tako naglašenoj kod starih Asirana i Babilonjana. Ako je, naime, sve unaprijed određeno od višnjih bogova do kojih smrtnik teško može doprijeti, razumljivo je da se treba uteći nekomu, čovjeku bližem bogu koji će ga voditi kroz život, kao što otac vodi nejako dijete. I kao što dijete gaji veliko poštovanje i povjerenje prema ocu, odnosno majci, tako i čovjek ima bezgranično povjerenje u svoga Ličnoga boga koji ga vodi i štiti, od njega se uklanjajući samo kad čovjek svjesno griješi. Osim toga, Lični bog je spremjan da vječno prašta ukoliko je njegov štićenik spremjan da se pokaje i vrati na put pravde, jer, ne zaboravimo, Lični bog pazi i na vršenje pravde i svih etičkih normi.

Da li, međutim, Lični bog može prenebregnuti čovjekovu dobrotu, pobožnost i pravdoljubje i samovoljno mu okrenuti leđa, dopuštajući da ga snađe svako zlo? Ovaj su ključni problem Mesopotamljani stali postavljati još u trećem tisućljeću, uviđajući da se čovjekovo poimanje dobra i zla, pravednog i nepravednog življenja na ovoj zemlji ne podudaraju sa voljom, odnosno samovoljom višnjih bogova koji i najpravednijeg mogu obasuti najtežim stradanjima, kao što se desilo onom pravednom pačeniku o kome smo nešto ranije govorili.

4. Zagrobni život u očima drevnih Mesopotamljana

Ako je čovjek po vjerovanju drevnih Mesopotamljana stvoren da bi bogove odmijenio u teškom radu, odnosno stvoren da im služi i prvenstveno se brine o njihovom blagostanju, i, ako su oni, bar u ranom stadiju njihove religijske svijesti malo marili za čovjekova dobra djela, što su mu strašnim nepogodama više nego jasno stavljali do znanja, onda nas ne može čuditi njihov krajnje pesimističan pogled na zagrobni život. Ako su, naime, bogovi čovjeku koji im dok je živ, u ovom životu, ugada na sve moguće načine, stalno imajući na pameti onu biblijsku *Sjeti se čovječe da si prah i da ćeš se u prah preobratiti* — tako nezahvalni i bezobzirni, što li ona životna energija, načelo života koje Feničani zvalu nefeš, a nipošto duša, moguće do jada i bijede očekivati u zagrobnom životu? Stoga nije nikakvo čudo što u mesopotamskom Donjem

svijetu zvanom *Kur*, što se nalazio u utrobi Majke Zemlje poviše Apsua, slatkih donjih voda, u koji se išlo *putem nepovrata*, vidimo sfinge, lavove, grifone i demone kako love nefeše, ljudske sjenke, nipošto duše, jer drevni Mesopotamljani nisu oformili filosofsku spoznaju duše. Dok nam oslikano posude iz Suze, kao i pobijena kraljeva zemaljska послугa iz kraljevskih grobnica u Uru govore da je u najranijem stadiju sumerske religije postojalo vjerovanje u svjetlijim zagrobni život, čemu su, uostalom, služili i pokloni u hrani i namještaju, dotle nam se već u trećem tisućljeću zagrobni život pokazuje ispunjen ništavilom i užasom što nam nedvosmisleno ilustrira poema *Silazak boginje Ištar u donji svijet* i *Ep o Gilgamešu*.

U poemi, *Silazak boginje Ištar u donji svijet* Ištar se zapućuje:

Zemlji nepovrata, kraljevstvu [Ereš-ki-gale],
Ištar Sinova (=Mjesečeva) kćerka, u misli smjera,
Da, Sinova kćerka u mislim smjera,
Mračnom boravištu, Irkale (=Ereš-ki-gale) sjelu,
Kući iz koje nitko ne izide tko u nju uđe,
Putu s kojega povratka nema,
Staniju na čijem ulazu ne sija svjetlo,
Gdje prah je jelo, a zemlja hrana,
Gdje se bez svjetla u tami sjedi,
Gdje žive obučeni nalik na ptice (šišmiše) imajuć krila,
(I gdje) na vratima i na kračunu prašina leži...[93]

Nimalo ljepši prizor Donjega svijeta ne pruža nam ni *Ep o Gilgamešu*, prizor koji nam opisuje Enkiduova sjenka što ju je na svjetlo dana za trenutak iz Eina carstva, na molbu Gilgameša, pustio Nergal:

Nergal, odvažni junak, posluša njega (=Eu),
Smjesta u Zemlji načini otvor,
A sjena Enkidua iz Zemlje ko vjetar stiže.
Oni se spoznaše, jedan od drugog buduć daleko,
Oni se svjetovat, besjedit stanu:
»Reci mi, o druže moj, reci mi, druže moj,
Zakon mi Zemlje koju ti spazna, reci!«
»Ja reći mom drugu neću, ja reći mom drugu neću,

[93] Cf. Pritchard, *Anthology I* p. 80.
(Preveo s engleskog M. Višić)

Ako bi zakon Zemlje koju upoznah, rekao ja —
Onda bi sjeo i plakao ti! « — »Hoću da sjedim i plačem!«
»Druže moj, tijelo moje što ga doticaše ti, srce veselje svoje,
Ko staro platno, crvi ga jedu!
Tijelo moje što ga doticaše ti, srce veselje svoje —
Crvi ga rastaču, truželi puno!«[94]

Ovakav opis Donjega svijeta što nam ga pružiše gornje poeme umnogome je sličan opisu koji susrećemo u XLIX psalmu:

Poput stada redaju se u Podzemlju (Šeolu),
Smrt im je pastir, a dobri njima vladaju.
Njihova će lica brzo nestati,
Podzemlje će biti njihova postojbina.

Valja, međutim, primjetiti da je Donji svijet drevnih Mesopotamljana veoma blizak helenskom Hadu, čak bliži no hebrejskom Šeolu. Da je tome tako posvjedočuje nam Homerova *Odiseja*:

Od. XXIV 1—15:
Hermija kilenski bog, prosaca ubijenih duše
zovne za sobom držeći u rukama palicu lepu
zlatnu kojom ljude uspavljuje kada im oči
sklapa, jednima hoće, a druge budi izà sna.
Palicu pokrene on, i cvrčeći duše polete.
Kao što miševi slepi unutra u pećini strašnoj
cvrkom cvrče i leću kad koji spadne sa stene,
gde se u povorci oni sve jedan do drugog drže:
tako su cvrčale duše prosaca, dok je k'o voda
10 pred njima stazama vlažnim pomoćnik Hermija iš'o.
Pored okeanskih voda, kraj Leukade hridine prođu
i pored Sunčevih vrata i pored oblasti Snova;
potom brzo stignu na ono asfodelsko polje,
gdeno prebivaju duše, k'o senke preminulih ljudi[95].

Ova tmurna slika zagrobnog života kod drevnih Mesopotamljana i Helena u potpunosti se razlikuje od egipatske po kojoj pravednici idu na rajske

[94] Cf. I. M. Djakonov, *Epos o Gil' gamešu*, Tablica XII. (Preveo s ruskog M. Višić)

[95] Usp. **Homerova Odiseja**, Izdavač Matica Srpska, Novi Sad 1965. (Preveo sa starohelenskog Miloš N. Đurić)

poljane, elizijska polja, dok nepravednici idu u tamni podzemni svijet gdje žive jednim životom. No, ni ovdje ne treba biti odveć veliki pesimist, jer u sumersko-akadskom Kuru, hebrejskom Šeolu i helenskom Hadu, za razliku od kršćanskog Pakla, ipak ima kakvog takvog, razumnog i emocionalnog života i radosti, naročito kad sjenke umrlih bog-sunce, pralazeći noću kroz Donji svijet, obasja i ganutljivo pogleda svojim svjetlim licem, zlaćanim zrakama koje umrle podsjećaju na one što se na Zemlji živeći vesele punini života koju i oni nekada imahu. Neka nam rečeno posvjedoče odgovarajuća mjesta iz staroegipatske religijske književnosti.

Dok bog-sunce Ra u svojoj ladi Mesketet noću plovi podzemnim Nilom, sjenke umrlih izlaze mu iz grobova u susret kličući:

Slava ti Ra!...
 Stanari Duata poštuju tebe,
 Žitelji Podzemlja svi kliču tebi.
 Dok hodiš u miru hvale te oni.
 Žiteljima Zapada (umrlim) srce se zari
 Kad svjetлом sjaš...
 Oči se njihove otvaraju videći tebe,
 Srce im radosti puno gledajuć tebe,
 Jer ti uslišuješ želje onih u grobu što leže,
 Ništiš im tugu,
 Od njih udaljuješ zlo.
 Svi oni što dolje leže tvojoj se ljepoti klanjajuć dive,
 Kad tvoja im zlaćana svjetlost obasja lice.
 Kad prođeš, njih opet prekrije tama,
 Sjenke se turobno vrate u mračni grob[96].

Nema lijepih trenutaka samo u egipatskom Duatu, već i u starohebrejskom Šeolu u kojem se duše, odnosno sjenke raduju svakom došljaku, naročito ako je taj uglednijeg soja. Tako nam prorok Izaija, 14. 9—11, govori kako se Šeol uzbudio čuvši za dolazak jednog babilonskog vladara:

■ [96] O ovome usp. P. Lacau, **Texts religieux**, Pariz 1910, p. 210; E. Naville, **Das aegyptische Todtenbuch der XVIII bis XX Dynastie**, Berlin 1886, cap. 15, B. II; A. Ermann, **Gebete eines ungerecht Verfolgten und andere Ostraca aus den Königsgräbern, objavljeno u Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde**, Leipzig 1900, Bd. 38. S. 19.

Zbog tebe se uzbudi Podzemlje
 da te dočeka kada dođeš.
 U tvoju čast ono budi sjene,
 sve zemaljske mogućnike,
 ono diže s prijestolja
 sve kraljeve narodâ . . .

Da mesopotamski Kur nije samo sijelo zla dobar je dokaz to što u njemu boravi određen broj bogova, kao, na primjer, Anunnaki, Nergal i Ereš-ki-gal, pa čak Dumuzi i Inanna, odnosno Tammuz i Ištar. Ovdje treba primjetiti da gornja, postanjem solarna božanstva koja zbog nekog zlodjela dospješe u Kur nisu izgubila ništa od onoga što ih čini razumnim i osjećajnim bićima. Oni su štoviše zadržali i ogromnu božansku moć, što će reći da vrhovni bogovi sumerskog, odnosno akadskog panteona prema njima nisu onako svirepo postupili, kao što je to prema sinu Zore, Luciferu, odnosno Helelu i njegovim sljedbenicima postupio vrhovni kršćanski bog zvani Jahve, prastari prauzor isključivosti i totalitarnosti sa onom svojom, modernim apsolutistima omiljenom zapovješću: *Ja sam tvoj bog i nemaj druge bogove izvan mene*, što znači da im čovjek mora odobravati ma kakvu gadost radili. Takvima je već stari Homer očitao lekciju, upućujući Zeusu prekorne riječi: »Postupaj tako, ali ti ostali bogovi neće povladiti to.«

Da Kur i Šeol nisu mjesto gdje se duše onih što se ogriješiše o Vrhovnog boga bez prestanka i za sva vremena prže i peku u vječnom ognju, kao što je slučaj sa grešnicima u kršćanskom paklu, najbolje nam svjedoče himne, odnosno inkantacije u čast bogova Donjega svijeta, kao što je ova:

Hvalospjev bogovima tame

Vas prizivan, bogovi tame!
 Sa vama prizivah Tamu, skrivenu zaručnicu,
 Ja prizivah suton, ponoć i zoru!
 Jer me neki vještač obaja,
 Jer me neka враčara uze,
 Jer moga boga, boginju moju rasrdi na me.
 Gle, ja sam bijedno stvorenje onome tko mene gleda,
 Smiraj neznan je meni, a noć ko dan mi posta . . .
 Veseli poklici moji postaše jecaj, a radost
 posta mi žalost.
 Ustajte, veliki bozi, tužanje moje čujte!
 Od mene nepravdu otklonite, jadanje moje čujte[97].

Ovdje dodajmo još toliko da su drevni Mesopotamljani svoje umrle brižno pokopavali, s razlogom što po ritualu nepokopano tijelo onemoguće sjenki da se u njemu nastani. Sjenka, štoviše, ako je tijelo ostalo nepokopano, može postati *edimmu*, zloduh, napastujući ljude na svakom koraku. On ih dapaće i opsjeda ako ih uslijed nekoga grijeha napusti Lični bog.

Naprijed rečeno o mesopotamskom pogledu na ovozemaljski život, o njihovom poimanju dobra i zla, te o odnosu Mesopotamljana prema pravdi i nepravdi i Ličnom bogu u čiju se čast u obiteljskoj kući podizala kapela, ilustrirat će nam naredne poeme: *Čovjek i njegov bog*, sumerska varijanta pravednog Joba; *Hvalit ēu Gospoda mudrosti*, akadska varijanta pravednog Joba i pesimistički dijalog *Razgovor gospodara i služe*, iz prvog tisućjeća prije nove ere, iz vremena gašenja visoke mesopotamske kulture.

Što se tiče poeme *Čovjek i njegov bog*, ona se po sadržaju dijeli na četiri dijela. U prvom dijelu — nakon uвода, od 1—9, stiha u kojem se govori o tome da čovjek treba hvaliti i slaviti Ličnoga boga — od 10—20, stiha, pjesnik uvodi anonimnu osobu koja se, skrhana nevoljama i raznim bolestima, Ličnom bogu obraća molitvom i plačem, ali ne kao izrazom beslovesnog cmizdrenja, kako bi to htio S. N. Kramer[98], već kao izrazom beskrajne odanosti i duboke vjere u svoga boga. U drugom, središnjem dijelu, od stihova 26—56, slijedi patnikovo otvaranje duše svomu bogu i tuženje nad zlostavljanjima što ih neopravданo trpi od svojih bližnjih. U trećem dijelu, od stihova 57—95, tuži se na zlu sudbinu, dok četvrti dio, stihovi 96—116, sadrži patnikovu ispovijest grijeha i molbu za otkupljenje od njih. Iz završnih stihova, 124—140, doznajemo da je pravednikova molba uslišana, da se bog odazvao molbama i oslobodio ga nevolja.

Čovjek i njegov bog[99]

Nek čovjek svagda svojega boga hvali,
Čeljade mlado nek riječi svojega boga iskreno slavi,
Nek žitelj, zacijelo čemerne zemlje,
U kući pjes[me] ... svojoj prijateljici,
prijatelju svom *objavljuje* njega,
Ublažuje [njegovo sr]ce,
Uznosti ..., hvali ...,
Udjeli ...,

[97] Cf. S. Langdon, op. cit. p. 326.
(Preveo s francuskog M. Višić)

[98] Usp. S. N. Kramer, **Historija počinje**, str. 127, i d.

[99] Cf. Pritchard, **Anthology II** p. 137—141:
Man and His God. Poemu sa sumerskog
preveo S. N. Kramer. (Poemu s engleskog
preveo M. Višić)

Tuženje nek mu ublaži dušu njegova boga,
(Jer) bezbožnik neće postići život.

Čeljade mlado — krepkosti svoje na zlo
u kući himbe ne trati,

10

Uz to ... bolest, čemerna patnja [snađoše] njega,
... usud, ... ga ... uze ... obuze ...,
... pogubnu ruku na njega stavi, postupi s njim ko ...
... njegova boga,
... u svojim ..., ... on tuži,
... upravi ...,
Tuži mu [tužno] o svojoj patnji ...
... u svojoj ... srdžbi,
... ...

20

(Uništeno oko pet redova)
Mlad sam, razborit čovjek, (al) ipak tko
mene *štaje* taj *sretan* nije,
Moja pravedna riječ u laž se obrnu,
Himbenik me Južnim zameo Vjetrom[100],
(silom) mu služiti moram,
Tko mene *štaje* taj se ne stidi pred licem tvojim.

26

Svagda mi nanovo udjeljuješ patnju,
Uđoh u kuću, tmuran mi duh,
Ja, čeljade mlado, na put izidoh, duša
mi strta,
Na me se, junačni, moj čuvan srđi,
dušmanskim gleda me okom,
Moj pastir zla smislja i svaljuje na me
koji mu dušmanin nisam,
Moj drug mi istinsku ne zbori riječ,
Prijatelj mi lažju na pravednu odgovara riječ.
Himbenik spletke o meni snuje,
(A)ti ga, Bože moj, ne priječiš,
Odvraćaš oči od mojih patnji,
Slabić spletke o meni snuje,
Žesti se na te, okolo bjesni, smislja mi zlo.

30

40

■ [100] Niže božanstvo stajalo u službi boga Ninurte.

Ja, mudrac, zašto sam vezan za neuku mladež?
Ja, razboriti, zašto me neukim pribrajaju?
Posvud je okolo hrana (al) moja je hrana glad,
Na dan kad dobro dijeliše svima, patnja dobit
mi bi.

Brat... svađu traži, smišlja mi zl[o],
[On ... je] moj ... ,

...,
Potstrekuje... ,
Odvraća... ,
Piše na ilovači... mudrac... ,
Traži... s putovanja,
Obara poput drva... s puta,
... [je] nadziratelj,
...[je] ravnatelj.

Bože moj, pre[d te]be [htio bih stati]
Tebi bih htia reći ... moja je riječ jecaj,
Tebi bih o tome htio kazat, gorčinu usuda moga
htio bih oplakat,
[Htio bih naricat] nad tom pometnjom ...
Nek mudrac... u mojim namislim, tuženje
prestati neće,
Ja ... svojem prijatelju, s
Ja ... svojemu drugu.

Ah, nek majka mi koja me rodi ne stane
branit pred tobom tužit,
Nek mi se [ne javi] sestra umilnom pjesmom i pojem,
Nek ona nesreću moju plačom iskaže tebi,
Nek moja žena stradnja moja iskaže tužeć,
Nek vješti pjevač moj gorki opjeva usud!

Moj Bože, zlaćani dan po zemlji prosipa svjetlo,
a meni crninom sjaj,
Blistavi dan, lijepi dan ima ... poput ... ,
Jecaj i tuženje, čemer i bol druže se
sa mnom,
Patnja mi obuzima dušu ko nekom kome
je suđeno vječno tugovat,

50

60

70

(Zloduh)me usuda u svojoj [drži] ruci, života
ništi mi dah,
Zlokobni bolesti-zloduh[101] u mojem tijelu se ku[pa]
Gorčina usuda moga, z[lo] [mojega ...],
... je usrdno ... ,
... je smeten ... ,

Ja koji nisam ... od ... ,
Ja koji nisam ... od ... ,
[Po] put ... ja ... pred tobom,
(Tekst od 80—94, reda kako oštećen)
... ne cvilim.

Bože moj, ti ka otac koji me zače,
moje [uzvisi] lice,
Poput nedužne krave, u bolu ... uzdahu,
Dokle se o meni ne želiš brinut, tvoj nehaj kad
će me minut?
Kao goveče ...
(Dokle) ćeš mene bez vođe držat?

100

Oni — mudraci — iskrenu (i) prostu kazuju
rijec:
'Nikada majka bezgrešno ne rodi dijete,
... smrtnika odvajkad bezgrešna ne bi'.
Bože moj, ... opačine što ih o tebi
[smislih],
... šta ih pred tobom svrših,
Daj dok oni ... ne čovjeka, mudraca; izusti (Bože moj)
nad njim praštanja rijeći,
(Mada) još ne svanu dan, u mojem ... , u
mojem ... daj da pred tobom hvalim,
Moja ljaga (i tama) ... — taknu njihovo
....

■ [101] Drevni Mesopotamljani su vjerovali da su demoni uzročnici svakovrsnih bolesti. Tim demonima, po vjerovanju Mesopotamljana iz trećega milenija, ne može doskočiti ni sam Lični bog. On postaje moćniji tek početkom drugoga hiljadogodišta kad je pravda prešla u pravo, odnosno kad su zemaljski, ljudski zlodusi, to jest, nevaljalci obuzdani redom i zakonom, odnosno represijom.

Izusti praštanja riječi nad onim koga ti...
na dan srdžbe,
Koga ti... na dan... o njemu izusti
života riječ.

Bože moj, sad kad mi pokaza grijeha...,
Na vratima... kazat ču...[102],
Ja mladić, pred tobom reći ču grijeha.
Možeš nad skupom poput oblaka... kišu prolivat,
Možeš... u staništu svojem majku mi plačnu
...«

Taj čovjek — njegovo tuženje gorko njegov usliši Bog,
Taj mladić — tuženjem, jecajem
što mu ispuni dušu, svog Boga ublaži srce,
Pravične riječi, iskrene riječi što ih govoraše,
njegov usliši Bog,

Riječi što mledo ih čeljade usrdno
kaza,
Umiri... čud njegova Boga (i) Bog mu
odvratiti ruku od riječi zle,
... što dušu tišti, ... on grli,
Zloduh bolesti što ga obuze svega, njega širokih
krila otjera Bog,
... što zatre njega poput...
rasprši on,

(Zloduha) usuda što mu po njegovoj volji
dosuđen bi, otkloni on,
Obrnu čovjeku mladom žalost u radost,
Uz njeg posadi... dobroga... duha(na)straženje
(i)čuvanje,
Dade mu... duhove skrbne blagoga lica.
[Čovjek] hvališe svagda svojega

Boga,
Uznoсиše..., obznanjivaše...,
(Tekst od 132—137, reda uništen)

110

»... da se obrati meni,
... da (grijehe) oprasti meni,
... da put pokaže meni[103]«.

Hvalit ču Gospoda mudrosti[104]
(Ludlul Bēl Nêmêqi)
Tabla 1.

Hvalit ču gospoda mudrosti [domišljatog] Boga
Što noćne zatvara dvore, oslobađa dan,
Marduk, gospodar mudrosti [domišljat] Bog,
Onaj što noćne zatvara dvore, oslobađa dan,
Koga silovitost obuzima, poput olujnog vjetra,
Komu je glas, poput zefira jutarnjeg blag,
Čija je srdžba silna, a gnjev pogubni potop,
Komu je srce harno, a narav blaga,
... čije ruke nebesa ne mogu zadržat,
Kome umilna ruka smrt tešku prijeći,
Marduk, čije ruke nebesa ne mogu zadržat,
Kome umilna ruka smrt tešku prijeći,
(veliki prekid)

Gospod [...] pometnja
I ratnik En-lil [...] čije...
Moj Bog me napusti, isčešnu on,
Moja me Boginja ništi, napušta mene.
Duh dobri što (svagda) uz [mene] bi,
Moj čuvar napušta mene, drugoga traži.
Slave mi nesta, moj me junačni porazi Bog,
Nište mi ponos, zaštite nemam.
Znamenja nad me se nadviše strašna,
Od kuće odgnaše mene, okolo lutam.
Znameni meni zbrkani svi, bunilo hvata me svagda.
Navijek vračaru, tumaču snova hodim.

10

41

50

[103] Poslednja tri reda čine antifonu, reda Kalu ukoliko pokajnik dotični psalam intercesiju, zapravo **ersemmu**, pripjev koji je nije znao na sumerskom. obično izgovarao hor vjernika. Iz ovoga se [104] Cf. Pritchard, **Anthology II**, p. da zaključiti da je ova poema zapravo bila 148—160. Poemu s akadskog preveo Robert ersaghunga, to jest, vrsta **jadikovke što srce** D. Biggs. (Poemu s engleskog preveo M. smiruje, odnosno pokajnički psalam što ga Višić) je naizust govorio pokajnik, ili svećenik iz

■ [102] Ovaj nepotpuni stih kao da nas upućuje u inicijaciju, odnosno očišćenje od grijeha.

Kad noću ležim san mi je mučan.
 Kralj, bogova istinsko tijelo, svjetlo naroda svog.
 Njegovo srce gnjevi se (na me) stišat se ne dâ.
 I kad ih molim... na me.
 Govore skupa što reći, ne bi se smijelo.
 Prvi mi zbori: »Učinih da kraj života želi«.
 Drugi pak kaže: »Poradih da mjesata svog nema!«
 Slično će treći: »Njegov ču položaj zauzet ja«.
 »Njegovu kuću uzet ču ja«, četvrti veli.
 Peti...
 Šesti će i sedmi progonit njegovu...
 Njih sedam udruži snage,
 Ko demon oluje bez duše, poput...
 Kao da jedno imaju tijelo, istome cilju teže.
 Srce im na mene bijesno, ko oganj plamte.
 Zdušno me kleveću, o meni posvuda govore laži.
 Usta mi što čedno zbore, zatvorit že.
 Ja, čija usta pričahu svagda, ko njemak postah,
 Glavu mi gordu, poviše zemlji,
 Zebnja uništi, hrabro mi srce.
 Ni slabic ne preza, od mojih širokih grudi.
 Ruke mi (nekada) jake, ...
 Ja što negda ponosno hodih, ko nitkov posrćem sad.
 Od štovana muža, ja robom posta.
 Kod brojne rodbine moje, samotan postah.
 Ako li ulicom šetam, prstom upiru na me,
 Uđem li u dvor, nitko ne vidi mene.
 Ko dušmana moj grad me gleda.
 Zemlja se grozi, dušmanska posta.
 Drug mi zao i zloduh posta.
 U svojoj me mržnji, uhodi drug,
 Moj bližnji, oštri oružje svoje.
 Prisni mi drug, život uništiti gleda,
 Moj rob me na zboru kleveće javno,
 ... svjetina uze mi čast.
 Poznati kada me vidi, na drugu prelazi stranu.
 Obitelj moja postupa sa mnom, ko da i nisam njen,
 Tko dobro o meni zbori, grob mu se sprema,
 Tko loše o meni zbori, počasti prima.
 Tko mene opada, tome pomaže Bog,
 ... tko veli: »Bogu hvala« kad smrt se bliži,

60

70

80

90

Tomu u hip sreću udjeljuje njegov zaštitnik Bog.
 Nikog uz mene nema, nit itko razumije mene.
 Imanje moje, svjetina neznana grabi.
 Moj kanal zatrpa mulj,

100

U mom se polju vesela žetvena pjesma, ne čuje više,
 Grad mi obuze šutnja, ko da je dušmanski grad.
 Dužnosti moje, predaje drugom,
 Umjesto mene obredim, sad drugi služi.
 Po danu vapaj, po noći jecaj,
 Mjesec mi plačan, godina mračna,
 Cjeloga dana ko golub ječim.
 [Umjesto pjesme], uzdišem glasno.
 Oči mi... [od] stalnog plača,
 Donji mi od [mnogih] suza, natekli kapci.

110

Tabela 2.

Tek što se rodih, već mi je mrijet!
 Gdje god se krenem, zlo i samo zlo!
 Nesreća moja golema posta, što pravo j' spoznat ne mogu.
 Svom Bođu vapih, lica mi ne pokaza,
 Boginju moju zazvah, glavu ne podignu ona.
 Ni vrać vradžinom svojom, moj usud ne može kazat.
 Ni tumač snova sa žrtve, usud mi ne može osvijetlit.
 Pomoć od zaqiqu-duha tražih, razbor mi ne dade on,
 Magičar magijom svojom, mog Boga na mene ne smiri ljutnju.
 Čudnih li navada na ovom svijetu!

10

Ja se okrenuh, za mnom nesreća kroči,
 Ko da svojemu Bogu redovno žrtvovo nisam,
 Ko da o obroku, svoju Boginju ne zazvah,
 Ko da se klanjao nisam, štovanje ko da nitko ne vidje moje,
 Ko da sam onaj na čijim usnama molitve, vapaja nije,
 Ko da sam onaj što za blagdane ne mariše, za svetkovine ne znaše.
 Ko da žitelj mi štovanju, obredim ne učih,
 Ko da blagujuć jelo, Boga ne zazvah,
 Ko da Boginju moju, žrtvu joj u brašnu ne žrtvujuć, zapustih,

20

Ko da sam silnik što s pameti siđe i svog zapusti Boga,
 Ko da sam onaj tko teško se svom Bogu o zadaru
 ogriješi riječ.
 Ja za preklinjanje i molitve marih,

Molitva samo miso mi bi, žrtveni obred,
običaj moj.
Dan štovanja Boga, veselje srca mog,
Ophodni Boginje dan, dobit i uspjeh bijaše moj.
Sreća vladara — radost mi bi,
Pojenje njemu, za me užitak.
Vršenje obreda božjih, na mojem imanju običaj posta,
Svoj narod, da ime Boginje štuje, poučih.
Kraljevske podvige, ko božje podvige slavih,
I ljudje štovanju dvora naučih.
Da l' ovo se Bozima sviđa, tako bih
želio znati!
Ono što nekom izgleda dično, možda se Bozima učini sramno,
Što nekom se u duši učini sramno, možda j' Bozima dično.
Tko naum Bogova gornjih, pojmiti može?
Tko namjere Bogova donjih, razumjeti može?
Kako da ljudstvo Bogova pute shvati?
Tko sinoć bješe živ, jutros je mrtav.
Jednog je trena silan, drugoga skran.
Jednoga časa radosnu pjesmu si pjeva,
Drugoga jauče, ko da j' jauk mu zvanje.
Čud ljudi ko trpetaj oka se mijenja.
Kada su gladni, leševim nalik,
Kada su siti, sa svojim Bogom se mjere.
Kad ih sreća ponese, o uzlasku na nebo sniju.
Kad ih nesreća snađe, tuže pod zemlju kako će poć.
Zbunjuje to me, ne mogu da pojim
sto znači to.
Oluja ko da me smoždena šiba!
Po meni pogubna Bolest se širi:
Zlokobni Vjetar (s) obzorja granu,
A Bolest glave iz donjeg svijeta banu,
Poguban Kašalj napusti Apsu,
Silovit Zloduh napušta Ekur,
[Lamaštu-zloduh] sa Gore siđe,
Grč se [ko . . .] rijeka diže,
Nesreća, zamke vrebaju svud.
[Oni zajedno], složno hrupiše na me.
Glavu mi [ništeli], lobanju možde,
Lice [mi] sjetno, a oči suzne,
Vratne mi svijaju žile, zavrču slabašan vrat.

30

40

50

60

[Grudi mi] lome, mrskaju prsa.
Tijelo mi muče, gle, drhtim sav,
Utroba moja vrućicom gori.
Crijeva mi mrse . . . [oni] . . . mi . . .
Žuč mi istiskuju, [nutrinu] vade.
Čupaju uda, tresem se sav.
Ko bedem tijelo mi ruše,
Ko rogoz snažni mi svijaju stas,
Srušen sam poput . . . na licu mi . . .
Alu-demon mi poput haljine moje
prekriva tijelo,
San se na mene ko mreža spušta.
Oči mi zure, al' vidjet ne mogu,
Uši mi otvorene, al' čuti ne mogu,
Nemoć mi obuzima čitavo tijelo,
Bolest mi hitra prodire u meso.
Uzetost ruke mi slama,
Slabost mi koljena uze,
Stopala moja ne znaju kročit.
[Udes] me snađe, ko davljenik gušim se ja.
Smrt mi se [bliži], pokri mi lice.
Onom tko pita za me, odgovor ne mogu dati.
Jadanje [moje] obuzdat ne mogu.
Staviš omču, na usta moja,
Zasun mi, zatvori usta.
Meni su »vrata« zaključana, »mjesto za piće« strto,
Glad mi je . . . ždrijelo mi tjesno.
Mrvice (kruha) jedem ko da mi nesreću nose,
Pivo, okrijepta ljudi, mrsko je meni.
Moja se bolest navijek širi.
Od gladi pogled mutan mi posta,
Meso mi blijedo, krvi mi nestala.
Kosti se vide, koža ih pokriva (samo).
Tijelo mi gori . . . bolest pritiska mene.
Teških dopadoh jada, izlaz je bolan,
Kuća mi tamnicom posta.
Ruke mi nemoćne — tijelo mi postade okov,
Noge mi u mojim verigam stoje.
Bal mi je silna, rana mi teška.
Bič ljuti stalno me bije,
Gone me badljem, oštar mu vrh.

70

80

90

100

Danju mučitelj progoni [mene],
 Noću mi odahnut ne da.
 Drhtanje zglobove, rastavi moje,
 Uda se raspaše, rasuše sva.
 Ko goveče u izmetu provodim noć,
 Ko ovca se u svojoj nečisti kaljam.
 Izgonitelj duhova, bolesti ne pojmi moje,
 Znamenja moja, zbuniše врача.
 Izgonitelj duhova, bolest ne objasni moju,
 Nit враč predviđi, kraj bolesti moje
 Boga mi u pomoć nema, nit ruku mi pruža,
 Boginja za me milosti nema, na mojoj nema
 je strani.
 Još grob mi iskopan ne bi, oprema posmrtna spremljena već,
 Još smrt mi ne sklopi oči, nikog uz mene da plače nema.
 Zemlja govori cijela: »Našto li spade on!«
 Zluradu lice se ozari, kad za to ču,
 Zluradoj ustrepti srce, kad za to ču.
 U duši vidim dan kad će se žitelji mojoj
 Među voljenim mojim smilovat sunčani Bog ...

110

Mislim da poslije ova dva anonimna mesopotamska Joba neće biti naodmet
 čuti što o čovjeku i njegovoj судбини kaže moderni pjesnik bola Giacomo
 Leopardi (Đakomo Leopardi) kojemu pridružujem i Giosuēa Carduccia (Đozue
 Karduči) i Juana Ramóna Jiméneza (Juan Ramón Jiménez).

Noćna pjesma pastira koji luta po Aziji
 (Canto notturno di un pastore errante dell' Asia)

Što to mjesecne na nebu radiš? Reci mi, što činiš,
 Mjesecne tih?
 Dižeš se s večeri i hodiš,
 Puste predjele motriš, potom sa neba ideš.
 Zar u to ni plaćen nisi
 Ponovo što vječnim putima nebeskim stupaš?
 Nije ti dosadno većma: zar željan još si
 Da ove nizije umilno gledaš?
 U tvom se razbire životu,
 Pastira život.
 On sa bjelinom zore
 Ovce kroz polja tjera, pogledom prati

[096]

Stado, travu izvore;
 Potom navečer umoran, on se odmara,
 Za druga i nema māra.
 Deder mi mjesecne reci: čemu li
 Život pastiru služi, kao i
 Vama nebeskim tijelim? Reci mi: kamo će dospjet
 Moj ovaj prekratki vrlud,
 K'o i tvoj vječiti put?

Starac sjed i iznuren,
 Poluođeven, uz to izuven
 S preteškim teretom na svojim ledima,
 Planina, preko dolina,
 Kamenja oštrog, pjeska dubokog, šikara gustih,
 Po vjetru oluji i kada vrućine prže,
 I kada hladnoća steže,
 Žuri se putem, dahće i trče
 Preko bujice silne i bare,
 Pada, ustaje, sve više i više žuri,
 Okrjepe nema, odmoran nije,
 Razderan on je, poprskan krvlju, a kad li stiže
 Onamo gdje put je bio,
 Gdje toliko utroši truda, pogled mu pade
 Na strašan i golem ponor*.
 I u njeg padajući sve mu zaborav uze.
 Takav je, mjesecne djevičanski,
 Takav je život nam ljudski.

Rodi se čovjek za muku,
 I smrt prijeti rođenju,
 Iskusi muku, prikloni pačenju
 U prvom cvjetanju; a na početku samom
 Majka i otac vrlí
 Stahu tješiti netom rođeno biće.
 Kad potom odraste ono,
 Jedan ga i drugi svjetovat stanu da čist
 Na djelu bude, a rijeći
 K'o misli da mjeri,
 Da se raduje судбинu ljudskoj:

* Pjesnik misli na smrt.

[097]

Bolje usluge roditeljâ,
Svojem porodu nema.
Al' čemu na svjetlo izići dana,
Čemu li živjeti život,
Kako li u njemu utjehu naći?
Ako život je patnja,
Čemu za njime ta naša hitnja?
Bezgrješni Mjeseče, znaj,
Takav je smrtnika usuđaj.
Ti smrтан pak nisi,
Pa možda pre malo mariš moj za naričaj.

Al' ipak ti, samotni, putniče vječni,
Ako li o tom premišlaš, ti možda uviđaš
Što nam je ovaj život zemaljski,
Patnja, uzdisaj ljudski,
Što nam je smrt ova, bljedilo ono
Strašno od smrти teške,
Odlazak s ovoga svijeta, gubitak
Najdražih ljudi.
Meni je znano da znaš
Uzroke svemu, plodove* gledaš
Jutra ko i večeri bajne,
Tih i beskrajjan svemira hod.
Nije ti neznano komu li svoju dražesnu ljubav
Proljeće nonovo daje,
Koga li toplina zrači, kakav li kraj
Ima nam zima s hladnoćom svojom.
Hiljadu stvari znaš, bezbroj novina
Što ih ne spozna pastira duša nevina.
I često kada te gledam
Kako li tiho bdiješ nad tom ravnicom
I cijeli svemir spajaš sa hodom;
Il' pak kad me sa stadom
Slijediš, istim idući stazam;
Il' tolke kada na nebu zvijezde gledam,
Pitam se zamišljen jako:
Čemu li tolike zvjezdane luče, ne znam?

* Pjesnik misli na svršetak, odnosno svrhu.

[098]

Što li je beskrajni vazduh i to duboko
Nebo nam plavo? Opet se pitam:
Čemu li samoća silna? Što li sam ja?
U sebi razmišljam o domu
Golemom jako**,
O cijelom živućem svjetu;
Potom o patnjama mnogim, gibanju silnom
Svake nebeske, zemaljske stvari,
Kako se gibaju krećuć se stalno,
Vraćajuć svom se početku.
Tome svrhu i tijek
Spoznat ne mogu, al' tebi
Djevice besmrtna, to sve je znano.
Ja to znam i bolno osjećam,
Da će od mijena što vječno traju,
Da će od mog bića prebolnog
Možda nekakvo dobro il' sreću
Netko imati drugi, ja bit sretan ti neću.
O stado moje, kako se odmaraš, sretno li jesi,
Što za svoju, čutim, ne znaš za bjedu!
Koliko na tom zavidim tebi!
Ne samo štono bez briga,
Ko da si slobodno, hodiš,
Što nevolju svaku, gubitak svaki,
Pogubnu zebnju, sa srca skidaš,
Već više što čamoću ne proba ti.
Kad se u hladu, na travi odmaraš,
Ti tad, u miru, sretno uživaš;
I tako najveći dio godine
Tebi bez muke mine . . .

O kad bi govorit znalo, tebe bih pito':
Deder mi reci: zašto se stojeć
Na dobroj izbi, bezbrižno
Živina zadovolji sva,
A mene, ako bezbrižno stojim, ubija čama?

Kada bih, možda, imao krila
Da nad oblacim letim

** Pjesnik aludira na vasionu.

[099]

I zvijezde po redu brojim,
Il' ko' munja od vrha do vrha bludim,
Sretnij' bih bio, slatko mi stado,
Sretnij' bih bio, mjesecne bjeli ...

G. Carducci:

*Iskonski plač**
(Pianto antico)

Drvo kojem pružaše
Slabašnu ruku,
Zelenom šipku,
S rumenim cvijetom,
U nijemom, samrtnom vrtu,
Gle, opet ono zeleno,
U lipnju krijepljeno
Toplinom, svjetlom.

Ti cvijet sa stabla (života) mog,
Skrhanog i usahlog,
Ti od života sad mi bezvrjednog
Posljednji, jedini cvijet,
Počivaš u zemlji hladnoj,
Prebivaš u zemlji crnoj,
Sunce te više veselit neće,
Ljubav te moja iz groba podignut neće ... [105].

Juan Ramón Jiménez:

Hroma djevojčica
(La cojita)

Djevojčica radosno kliče:

»Čekajte mene, idem po štaku ja!«
Ružice i sunce. Šumica
treptava, mirisa puna, zelenom,
jarkom svjetlošću blista. Cvrkuću ptice, lahor se budi.

* Ova tugaljiva pjesmica svoje postanje [105] Obe pjesme s italijanskog preveo
duguje smrti pjesnikova trogodišnjeg sina. Marko Višić.
Pjesnika u vrtu sve podsjeća na umrlog
sinčića koji je tuda trčao.

Djevojčica radosno kliče:
»Čekajte mene, idem po štaku ja!«
Nebo se iz sna, smiraja budi,
u dušu svakom ulazi ono.
Djeca, haljina bijelih, igraju,
klikeu, znoje se, posvuda trče!
»Njiše se sve!«

Djevojčica radosno kliče:
»Čekajte mene, idem po štaku ja!«
Oči joj trepte, umjetna noga
viseć udilj se klati.
Rame joj bolno. Pod krošnjom
jedva sustiže dah. Spušta se na tle.
Smiješi se, plače i opet radosno kliče:
»Čekajte mene, idem po štaku ja!«
Ptičice cvrkuću, nju ne čekaju,
dječica klikte, nju ne čekaju!
Proljeće stiže! Blagdan je onim
što zemljom kroče, onim što nebom lete ...
Djevojčica radosno kliče:
»Čekajte mene, idem po štaku ja![106]

Razgovor gospodara i služe[107]

(I) [»Slugo,] sa mnom se složi!« »Da, gospodaru, da!« »Kočija
[odmah da se doveze], ovdje priveze! U dvor hoću se
odvest!« [»Odvezi se, gospodaru, odvezi! Svaka ti želja] nek
ispunjena bude! Vladar nek naklon ti bude!«
(5) [»Ne, slugo,] u dvor neću se vozit!«
[»Ne vozi se] gospodaru, ne vozi! [U dvor ...]
on će te poslat. [U zemlji] (ne) znanoj tebi
dat će zarobit tebe. [Danju] i noću on će
te turobna gledat.«

[106] Preveo sa španjolskog Marko Višić

[107] ANET, 437-438: A pessimistic dialogue between master and servant.
Dijalog s akadskog preveo Robert H. Pfeiffer. (Dijalog s engleskog preveo M. Višić)

(II) (10) »Slugo, sa mnom se složi!« »Da, gospodaru, da!«
»Voda mi [odmah da se doneše] i tvoja mi ruka je
prinese: ja gostit se hoću!« [Gosti se,] gospodaru, gosti!
Redovna gozba otvara srce (= oraspoložuje čovjeka).
[Gozbi] što se s užitkom i čistim rukama jede
pristupa Šamaš (bog-sunce). »Ne, [slugo,] ja se gostiti
neću!« (15) »Ne gosti se, gospodaru, ne gosti!
Ogladniti pa jesti, ožedniti pa piti, usud je
čovjeka (svakog)!«

(III) »Slugo, sa mnom se složi!« »Da, gospodaru, da!« »Kočija
odmah da se doveze, ovdje priveze! U pustinju hoću se
odvest!« »Odvezi se, gospodaru, odvezi! Trbuš bjegunca (= divljači)
je pun. (20) Lovački pas će kosti salamat, plaha
hahur ptica će gnijezdo savijat; divlji će magarac
što trči sad amo sad tamo . . .« »Ne, slugo, u pustinju neću
se vozit!« »Ne vozi se, gospodaru, ne vozi!
(25) Varljiva čud je bjegunca. Lovački pas će
zube polomit; plaha hahur ptica stanište
[unutar] zida ima, a predjel divljega magarca
što trči sad amo sad tamo pustinja sama.«

(IV) »Slugo, [sa mnom se složi!]« »Da, gospodaru, da!«
(cd 29, do 31, reda fragmenti) . . . nedjelo prešućivanjem potpuno
biva.

[»Svog ču neprijatelja] zarobit i smjesta ga u okove bacit.
Dušmana svog ču u zasjedi čekat!« (35) »Čekaj ga
(u zasjedi), gospodaru, čekaj . . . Ti kuću sagradit
nećeš. Tko se parniči [ludo] taj kuću
svog oca ništi.«

(V) . . . »Ja kuću graditi neću!« »Ti je graditi nećeš!«

(VI) [»Slugo, sa mnom se složi!]« »Da, gospodaru, da!«
»Na [dušmana riječ ja ču zašutit!]« (40)
»Zašuti, gospodaru, [zašuti! Šutnja je bolja od
govora.]« Ne, slugo, na [dušmana riječ ja
neču zašutit!]»Ne zašuti, gospodaru,
[ne zašutil] Ako li usnama svojim
ne zboriš . . . tvoj će se dušman na
tebe ljutit . . .«

(VII) (45) »Slugo, sa mnom se složi!« »Da, gospodaru, da!«
»Kanim dignuti bunu!« »Učini (to), gospodaru, [učini (to)!]
Ako ne digneš bunu što li će biti sa tvojim tijelom? [108]
Tko će ti (sto) dati želudac da zasitiš?
»Ne, slugo, ništa prevratno činiti neću!« [109]
(50) [»Ne čini, gospodaru, ne čini!] Čovjek
što prevrata se laća biva ubijen il [zlostavljan],
nagrđen il zasužnjen i u tamnicu bačen.«

(VIII) »Slugo, sa mnom se složi!« »Da, gospodaru, da!« (55)
»Hoću ljubiti ženu!« »Da, ljubi je, gospodaru, ljubi!
Čovjek dok ljubi ženu briga i patnji se kloni!«
»Ne, slugo, ženu ljubiti neću!« [»Ne ljubi je]
gospodaru, ne [ljubi!] Žena je zamka (60) žena je
— britka — mjedena sablja što čovjeku otsjeca vrat!«

(IX) »Slugo, sa mnom se složi!« »Da, gospodaru, da!«
»Voda mi za ruke odmah da se doneše i tvoja mi ruka je
prinese: svojemu Bogu [110] žrtvu prinjeti hoću!« »Prinesi,
gospodaru, prinesi! Sretan je čovjek što svojemu Bogu
(65) prinosi žrtvu, (on) zajam na zajam daje!« »Ne, slugo,
svojemu bogu žrtvu prinjeti neću!« »Ne prinesi je, gospodaru,
ne prinesi! Nauči boga da ko pas za tobom trči
kada od tebe tražeći zbori: »Obred mi (poštuj)«,
»Ne traži to (po proroštva želji)« il pak što drugo [111].

■ [108] Doslovan prevod glasi: »sa tvojom ilovačom«, tj. sa tijelom, jer su bliskoistočni narodi vjerovali da su bogovi čovjeka sazvali od ilovače, o čemu usp. Ep o Gilgamešu, prvo pjevanje, u kojem se, pored ostalog, govori kako božica Aruru, odnosno Velika majka bogova od ilovače oblikuje Enklidua. Slično vjerovanje susrećemo i u Bibliji, Geneza 2,7 gdje se govori kako je Jahve oblikovao »čovjeka od praha zemaljskog« i u nosnice mu udahnuo dah života. [109] Sličnu misao susrećemo i u Bibliji, Izreke 24, 21. [110] Ovdje se misli na osobnog, Ličnoga boga.

[111] Ova nam pasus nedvojbeno ukazuje da Mesopotamljanin iz prvoga tisućljeća prije našega računanja vremena (kad je i nastao ovaj dijalog) nije zdušno privržen ni svojemu Osobnom bogu, kao što je bio u najstarijem periodu svoje civilizacije, a kamoli nebeskim, njemu već odavno dalekim bogovima. Njegova je pobožnost do te mjere izbljedila da Osobnoga boga svodi na razinu običnog psa! I kao što običan pas zavisi od svoga gospodara, tako i Lični bog valja biti ovisan o čovjekovim molitvama i dobrim djelima. Koliko nas ova pobožnost podsjeća na pobožnost homerskog čovjeka koji na usta Homera o vrhovnom bogu sjetnih Helena kaže: Oče Zeuse, najsvirepiji od svih bogova!

(X) »Slugo, sa mnjom se složi!« »Da, gospodaru, da!« (70)
»Našoj će Zemlji hranu na poklon dati!« »Daj, gospodaru, daj!
[Čovjek što svojoj Zemljiji] hranu na poklon daje
njegovo (ostaje) žito, a primanja od zaloga bivaju
brojna. [»Ne, slugo,] svojoj Zemljiji hranu
na poklon ja dati neću!« [»Ne daj, gospodaru] ne daj!
Poklanjanje slično ljub[ljenju] ... rođenju sina (potomstva) (75) ...
oni će slijediti tebe. [Oni će jesti]
žitnicu tvoju i ništiti tebe.«

(XI) »Slugo, sa mnjom se složi!« »Da, gospodaru, da!«
»Svojoj ču Zemljiji milostinju udijelit!« »Učini to, gospodaru,
učini! Čovjek što svojoj Zemljiji milostinju
udjeljuje — njegova je milostinja u kovčeg
Mardukov dana!« [112] (80) »Ne, slugo, ja svojoj Zemljiji
milostinju udijelit neću!« »Ne čini to, gospodaru,
ne čini! Na starih se ruševina humke uspenji, po
njima prošetaj, lubanje skorih i davnog umrlih vidi:
koja je (od njih) zločinca, dobrotvora koja?« [113]

(XII) »Slugo, sa mnjom se složi!« »Da, gospodaru, da!«
»Dakle, što li je dobro?« (85) »Da sebi slomim i tebi vrat,
(oba) nas u rijeku bacim — (To ti) je dobra!« [114] Tko li je
toliko visok nebo da dosegne? Tko li je

■ [112] Hoće se reći da se čovjekova dobra djela pamte, figurativno rečeno, da se zapisuju na pločice koje su se čuvale u posebnom kovčegu u Mardukovu hramu.
[113] Gornji nam pasus kazuje da u to vrijeme ni dobročinstvo, odnosno dobročinitelj nisu više na cijeni, jer se dobročinitelj ni po čemu ne razlikuje od zločinca. Misao o jednakosti svih ljudi poslije smrti često je bila razmatrana i u drevnoj Heladi, što nam, pored ostalog, ilustrira i ona epizoda iz života Aleksandra Makedonskog kad je, prolazeći s vojskom kroz Heladu na groblju ugledao filosofa Diogenea kako prebira lubanje. Zapitan od Aleksandra što to radi, Diogen je odgovorio

Iakonski: »Tražim glavu tvojega oca, ali nikako da je prepoznam.«
[114] Iz pesimističkog odgovora sluge gospodaru nameće se zaključak da u ovozemaljskom životu nema istinskog dobra poradi kojega bi se isplatilo živjeti. Dosljedno tome, iz cijelog dijaloga proističe da je smrt bolja od života i da u njoj valja potražiti izlaz i utočište. Po ovome nas ovaj dijalog uvelike podsjeća na još čuveniji staroegipatski dijalog iz dvadeset drugoga stoljeća prije nove ere nazvan **Čovjek umoran od života razgovara sa svojom dušom** u kojem se o smrti kaže: Smrt je preda mnjom danas ... Kao miris lotosova cvijeta, Kao predah na obalama pijanstva.

[104]

toliko širok Zemlju da obujmi?« [115] »Ne, slugo, ubit će tebe i poslati ispred sebe!« (Zar) bi gospodar i tri dana poslije mene (želio) živjet?« [116]

[7] Zakonici drevne Mesopotamije

1. Osnovne osobine mesopotamskih zakonika

Budući da bi sam naziv »zakonici« mnoge doveo u nedoumicu, potrebno je reći dvije tri o njihovoj naravi. Kad je riječ o mesopotamskim »zakoncima« očito je da se tu ne radi o nekakvom kodeksu, odnosno o *Corpus iuris civilis* u modernom smislu toga pojma. »Zakonici« drevne Mesopotamije po svojoj su biti de facto redakcije, corpus običajnog prava koje se zasniva na takozvanoj pravosudnoj praksi, u najstarije vrijeme pater familias-a (gospodara porodice), potom mjesnog vijeća starješina i mjesne, odnosno gradske skupštine kao proširenog sudskog vijeća, govoreći u duhu antike, na gerontima i gerusiji, senatorima i senatu.

Odredbe, odnosno propisi što ih donose ti zakonici nisu nastali na osnovu teorijskog razmatranja određenih slučajeva iz oblasti života ljudi i zajednice, to jest, nisu odluke donesene na osnovu teorijskog razmatranja određenih stvarnih ili mogućih slučajeva koje će dobiti silu zakona, već je to ne toliko kodificiran popis tradicionalnih normi, aktualizacija ustaljenog običajnog prava, koliko popis onih pravnih slučajeva koji svojom specifičnošću odudaraju od tradicionalnih normi ponašanja. Ukratko, to su uputstva sucima kako da sude u tim vanrednim slučajevima. To je razlog zašto u *Ur-Nammuovom, Bilalamovom, Lipit-Ištarovom i Hanurabijevom Zakoniku* nema pravne, pa ako hoćemo pravo, ni logičke klasifikacije; nema tu razlikovanja građanskog i krivičnog, procesnog i radnog prava itd.

Budući da su u zakonik ulazili slučajevi koji većinom odudaraju od tradicionalnih normi, opravданo je što su odredbe, odnosno propisi klasificirani po sadržaju. Drugim riječima, ti su Zakonici vodili računa o stvarnim i

■ [115] Ovo nam posvjedočuje da Mesopotamljanin iz prvoga tisućljeća stare ere, kad se mesopotamska civilizacija nalazila na smiraju, uistinu vjeruje u netom iskazanu misao, to jest, u prolaznost, ispraznost ljudskih pothvata i u čovjekovu nemogućnost da dosegne do apsolutnog dobra, kao svrhe življjenja, koja bi

ovozemaljski život činila opravdanim.

[116] Posljednji stih mračnu sliku o ljudskom životu koja nam se podaje iz ovoga dijaloga čini potpunom. Ako je, naime, sve vanitas vanitatum i ako nema dobra dostojnjog življjenja, zašto da čovjek što prije ne siđe u »Zemlju nepovrata«, kako Mesopotamljani nazivaju boravište mrtvih.

[105]

mogućim prestupima koji se odnose na temeljne činioce ondašnjeg teokratskog društva. Tako u njima susrećemo prestupe protiv bogova, protiv ovozemaljske države kao odraza nebeske, božanske države, te prestupe protiv obitelji kao osnovne čelije svakog društva i, konačno, prestupe koji se tiču pojedinca o čijem životu i smrti, po proglašenju Zakonika, suprotno iskonskom načelu krvne osvete i načelu odmazde (*lex talionis*), neće moći da odlučuje oštećena osoba, već će se postupati u skladu s donesenim odredbama. Njih, ime boga donosi vladar, odnosno država, a pojedinač, odnosno društvo u cjelini, je dužno da živi u skladu s tim odredbama.

Kao što je ovozemaljska država samo odslik prave, nebeske države, tako su, po vjerovanju drevnih Mesopotamljana, i ovozemaljske odredbe, zakoni i pravo samo odslik božanskih neizmjenljivih i vječnih zakona i prava. Ljudski se zakoni, doduše, mogu revidirati i dopunjavati, ali se pritom moraju rukovoditi božanskim, hoću reći prirodnim zakonima.

To je razlog zašto se u starome svijetu vjerovalo da zakone, kao osnov civiliziranog opstanka na zemlji donose sami bogovi u liku svojih namjesnika, vladara, kao što su u Mesopotamiji Ur-Nammu, Lipit-Istar, Bilalama i Hamurabi, kod Hebreja legendarni Mojsije, kod Helena Likurg, Solon itd. Nema sumnje da se drevni Mesopotamljanin zakonima, kao izrazu božje volje, dragovoljno pokoravao, shvatajući postaje stanje na zemlji kao nešto što je od boga dano, nešto sasvim prirodno. Po vjerovanju drevnih Mesopotamljana, bogovi su ti koji su stvorili nejednakost među ljudima, odnosno društvene klase; oni su odredili da jedan zakon vrijedi za siromaha, drugi za bogataša; jedan za čovjeka srednje klase, drugi za čovjeka povlaštene klase.

Kako u očima bliskoistočnih naroda bogovi nisu bili nemoralna već moralna bića, to i zakoni kojima su nadahnjivali svoje namjesnike odgovaraju moralnim načelima poteklim od njihovih božanskih tvoraca. Ako pak zakoni potječu od svemogućih bogova, očito je da će se bogovi brinuti o njihovom izvršenju, pa je ogrešenje o zakone, u krajnjem, bilo isto što i ogrešenje o same bogove, za čim su slijedile božanske sankcije. To je uzrok zašto se osnovne postavke tih starih od boga danih zakonika nisu smijele hiljadama godina mijenjati, već jedino dopunjavati.

Gore izneseno mišljenje da je ljudsko pravo izraz božanske volje i odbljesak božanskog prava i moralnog života bogova dovelo je do toga da se ono već prije četrdeset stoljeća stalo smatrati ne pukim zbirom kompromisnih propisa nastalih kao rezultat običajnih normi, već metafizičkom osnovom moralnog djelovanja potekлом od samih bogova. Ona se, štoviše, stalo smatrati moralom po sebi, te upravo stoga pravo, kao i njegovi božanski tvorci nadživljuju propadanje i smjenu brojnih civilizacija. Iz istih erpeći svoju vitalnost i neprolaznost.

2. Ur-Nammuov Zakonik

Tvorac ovoga *Zakonika* jeste Ur-Nammu, osnivač treće dinastije grada-države Ura (od 2111—2094), vladao od 2111—2094. Uspostavivši stare granice Akadskog kraljevstva, ovaj se vladar posvećuje obnovi zemlje, graditeljstvu i učvršćenju državne, posebno sudske vlasti, što je rezultiralo donošenjem *Zakonika*.

Ur-Nammuov Zakonik napisan je sumerskim jezikom na pločici formata 20 × 10, a čuva se u nipurskoj zbirci Muzeja Staroga orijenta u Istanbulu, pod signaturom 3191. Pločica je razdijeljena na osam stubaca, sa svake strane po četri stupca. Identificirao ju je holandski sumerolog F. R. Kraus, preporučujući S. N. Krameru da je prepiše i prevede, što je on godine 1952, djelomično postigao.

Zakonik se sastoji od uvoda, u kojem kralj govori o svojim zaslugama i tome kako ga je bog Nanna na poticaj Ana i En-lila postavio za poglavara grada Ura, i zakona ispisanih na stražnjoj strani pločice.

Po svojoj suštini *Ur-Nammuov Zakonik* slijedi sumersko običajno pravosobičaje Sumera o čemu je ranije bilo riječi. Ovaj *Zakonik*, kao i suvremeni mu *Bilalamov Zakonik*, ne poznaće princip odmazde zastupljen u *Hamurabijevu i Mojsijevu Zakoniku*, kao i u rimskom *Zakoniku dvanaest ploča*. Od ovoga se slavnog *Zakonika* nažalost očuvao samo mali dio uvoda i jedva dvadesetak propisa.

3. Bilalamov Zakonik

Za razliku od *Ur-Nammuova*, jako oštećenog *Zakonika*, *Zakonik Bilalame*, miroljubivog vladara (iz dvadesetog stoljeća) Ešnune, grada-države, u području rijeke Dijale, koja je cvjetala između 2000. i 1760. — gotovo je u potpunosti očuvan. Napisan je akadskim jezikom na dvijema pločicama koje se nalaze u iračkom Muzeju starina u Bagdadu, pod signaturom 51059 i 52614. Pločice je 1948. godine u blizini Bagdada, na lokalitetu Tell Abu Harmal, otkrila *Uprava starina prethamurabijeva perioda*. Iste godine ovaj je *Zakonik* proučio i preveo Albrecht Goetze (Albreht Gece) sa Yale Univerziteta. Ovaj je *Zakonik* po sadržaju sličan *Ur-Nammuovu Zakoniku*[117].

[117] Suprotno J. Finkelsteinu, priređivaču i prevodiocu *Ur-Nammuova Zakonika* i A. Goetzeu, priređivaču i prevodiocu *Bilalamova Zakonika*, koji gornje *Zakonike* u ranije navedenom zborniku donose bez komentara i paralela sa *Hamurabijevim* i *Mojsijevim Zakonikom*, navedene sam *Zakonike* opskrbio neophodnim stručnim komentarima i paralelnim mjestima iz *Hamurabijeva i Mojsijeva Zakonika*, kao i iz rimskog *Zakonika dvanaest ploča*, prema rekonstrukciji Moritza Voigta, *Die XII Tafeln*, Leipzig 1883, 2 Bände.

4. Hamurabijev Zakonik

Od svih do danas pronađenih zakonika drevne Mesopotamije nesumnjivo je najslavniji *Zakonik Hamurabija*, jedanaestog vladara prve starobabilonske, amoričanske dinastije. Čini se da je Hamurabi svoj *Zakonik* obznanio pri kraju svoje duge i plodne vladavine (vladao od 1792—1750) našto nas navodi uvod u *Zakonik*.

Hamurabi je dao da se njegov *Zakonik* ukleše na stelu od diorita, visoku 2,62 m. Na samom vrhu stele nalazi se basreljef na kojem vidimo Hamurabija kako u svečanom stavu стоји pred bogom sunca Šamašom, kao zaštitnikom pravde, koji ga nadahnjuje božanskom mudrošću kako bi što bolje sastavio zemaljske zakone, što znači da Šamaš Hamurabiju ne diktira zakone, kako to donose neki priručnici iz historije.

Na prednjoj strani stele nalazi se 18, a na stražnjoj strani 28 pojaseva u kojima je ispisan tekst.

Tekst *Zakonika* sastoji se od uвода, закона и завршног dijela. U uводу Hamurabi kaže da su ga bog mudrosti Ea i sin mu Bel, odnosno Marduk poslali da na zemlji uspostavi red i zakon.

Sami zakoni sadrže 282 propisa od kojih je na našoj steli uništeno oko 35 propisa (od 66—100). T. J. Meek, prema čijoj sam redakciji sa engleskog preveo *Hamurabijev Zakonik*, ovu je prazninu djelomično dopunio sa nekim dvanaest propisa sa kopija ovoga *Zakonika* očuvanih na pločicama. U završnom dijelu Hamurabi opširno navodi zasluge što ih je učinio za svoj narod, potom priziva blagoslov na buduće vladare koji se budu pridržavali odredbi *Zakonika*, zazivajući prokletstvo i propast onima koji ih se ne budu pridržavali i provodili u život.

Stela se u početku nalazila u Šamašovu, točnije Babbarovu hramu u Sipparu odakle ju je u dvanaestom stoljeću odnio u Suzu, glavni grad Elama, elamitski vladar, zapravo pljačkaš Šutruk Nahunt (vladao oko 1207—1171, prije n.e.)

Stelu u Suzi krajem 1901, i početkom 1902, otkriva francusko arheološko društvo, odnosno ekspedicija na čelu sa Jean Jacques de Morganom (Žan Žak d Morgan) i odnosi u Luvr[118].

Marko Višić

■ [118] Kao što sam Ur-Nammuov i Bilalamov, života, države i prava, ekonomsko-pravnih i tako sam i **Hamurabijev Zakonik** snabdio ne trgovinskih odnosa, pritom vodeći računa samo paralelnim mjestima iz hebrejske **Tore**, već sam mu dodao i neophodne komentare iz oblasti vjerskog i duhovnog našem prvom prevodu **Hamurabijeva**

Zakonika što ga je godine 1925. objavio vrijedni Dr Čed. Marković. Mora se konstatirati da je u tom našem prvom prevodu, sa stajališta današnjeg poznavanja izvornog teksta, dvadesetak propisa krivo prevedeno; da se u njemu pojavljuju provincijalizmi, kao što je, recimo, *laf*, *šeесет*, umjesto *lav*, *šeездесет*, kao i to da Dr Čed. Marković **Hamurabijev Zakonik** nije tretirao kao književno djelo pisano himničkim jezikom, za što krivnju snose prvi prevodioци **Hamurabijeva Zakonika**: A. Cook, V. Scheil i posebno Hugo Winkler čijeg

se prevoda držao Dr Čed. Marković. Što se tiče pravno-teorijskih problema u **Hamurabijevu Zakoniku**, njih je sažeto iznio Dr Čed. Marković, te nema potrebe da ih ponavljam. Umjesto toga, **Hamurabijev sam Zakonik** uporedio sa hebrejskom **Toram** i rimskim **Zakonikom dvanaest ploča** iz čega se može uočiti utjecaj što ga je ovaj **Zakonik** vršio na **Mojsijev Zakonik**, a preko ranih helenskih Zakonika i na **Zakonik dvanaest ploča** kojim rimska književnost počinje, a Justinijanovim **Corpus iuris civilis** završuje.

Ur-Nammuov Zakonik

Uvod

(Od 1—30, reda tekst slabo očuvan).

(31—35). Kad su An i En-lil[1] kraljevsku vlast[2] nad Urom predali Nanni[3] (36—40) tada Ur-Nammu koga porodi (boginja) Ninsun, za svoju voljenu majku koja ga rodi, (41—42) u skladu s njegovim načelima pravde i istine... (od 43 do 72, reda tekst uništen ili fragmetarno očuvan).

(Stupac II 73—74, red). On podiže sedam... (75—78) on smaknu Namahnija, ensija Lagaša. (79—84) Uz pomoć Nanne[4], gospodara grada (Ura) on Magan-ladu[5] Nanne vrati u prokop, (85—86) (i) učini je slavnom u Uru. (87—96). Tad polja bijahu podređena *niskumu* (= zelenasu), pomorska trgovina bi podređena »nadzorniku pomoraca« (= gusaru), (stupac III) čoban bi podložan »otimaču goveda«, »otimaču ovaca« i »otimaču magaraca«[6].

(Od 97—103, reda tekst uništen). (104—113). Potom Ur-Nammu, silni ratnik, kralj Ura, kralj Sumera i Akada, uz pomoć Nanne, gospodara grada (Ura) i u skladu s istinskom riječju (boga) Utu[7] u Zemlju uvede pravdu, iskorijeni krivokletstvo, nasilje i neslogu. (117—122) Pružajući zaštitu u Akadu pomorskoj trgovini od »nadzornika pomoraca«, čobanu od »otimača goveda«, »otimača ovaca« i »otimača magaraca«, on (123—124) *oslobodi* Sumer i Akad[8]

(125—129). Tada... Mar[ad] (i) Kaza[lu] on... (130—134) [uz] pomoć [Nanne] (njegova) gospodara..., on... (135—142) Bakarni (drveni)... (nedostaju tri reda), bakarni..., drveni... [ovih] sedam..., on uredi.

■

[1] O ovim metafizičkim Počelima sumerskog i babilonskog panteona vidjeti opširno u Uvodu.

[2] O mesopotamskom vjerovanju da nad svakom zemaljskom državom bdiye njezin nebeski vladar i upravlja njome uz pomoć svoga zemaljskog namjesnika zvanog **ensi**, vidjeti više u trinaestoj napomeni uz **Hamurabijev Zakonik** i četvrtu napomenu uz ovaj **Zakonik!**

[3] O bogu Mjeseca Nanni vidjeti u Uvodu.

[4] To jest uz pristanak boga Nanne kao nebeskog vladara Ura, koji je izabrao Ur-Namma kao svoga zemaljskog zastupnika da u njegovo ime vlada Urom.

Kao što je Ur tako je i svaki drugi grad u drevnoj Mesopotamiji imao svoga nebeskog zaštitnika, obično značajnije božanstvo sumersko-akadskog panteona, što znači da se prava država i pravi vladar nalaze na nebu, dok je zemaljska država i zemaljski vladar samo odslik prvog; kosmos je, dakle, izvor ovozemaljskog poretku i vlasti.

[5] O maganskoj ladji opširno raspravlja R. Temple u nav. djelu str. 67.
[6] Hoće reći da je zemlju oslobodio od zelenasa, gusara i otimača goveda, ovaca i magaraca.

[7] O bogu Utu vidjeti Uvod.
[8] Kurziv označuje nesiguran prevod, a četverouglaste zagrade rekonstruirani tekst.

(143—144) On ustanovi mjeru od bronze imenom *sila*[9], (145—149) on odredi *minu* kao mjeru[10], on uvede mjeru za težinu za srebrni šekel prema jednoj mini.

(150—152). Tada bedem Tigrisa, bedem Eufrata... (153—160 uništeno)...
(161) kralj (ili »vlasnik«) osigura nadzornika vrtova.

(162—168). Siroče ne posta žrtva bogataša; udovica ne posta žrtva moćnika; čovjek s jednim šekelom ne posta žrtva čovjeka s jednom minom.

(Od 169—205, reda tekst je gotovo sasvim uništen. Sva je prilika da su propisi *Zakonika* počinjali sasvim pri kraju četvrtog stupca na prednjoj strani tablice, ili na samom početku petog stupca na stražnjoj strani, jer tragovi nedvosmisleno ukazuju da su propisi počinjali sa 196-im redom koji se uzima kao prvi propis *Zakonika*).

Zakoni

2. (206—215)... za njega će zasaditi... zasađena... stabla jabuke i cedrovi... [on...] bez znanja vlasnika... on da odluči.

3. (Tekst od 216—221, reda uništen).

4. (222—231). Ako žena slobodna čovjeka, služeći se čarolijom, salijeće drugoga čovjeka i on s njome legne, ta žena da se ubije, muškarac je slobodan.

5. (232—239). Ako čovjek postupi nasilno i oduzme djevičanstvo robinji drugoga čovjeka, taj čovjek da plati pet šekela srebra[11].

6. (240—244). Ako čovjek otpusti svoju prvu (zakonitu) ženu, da joj plati minu srebra[12].

7. (245—249). Ako je udovica, da joj plati polovicu mine srebra.

8. (250—255). Ako (pak) čovjek spava sa udovicom bez vjeridbenog ugovora, nije dužan da joj plati u srebru.

9. (Tekst od 256—269, reda uglavnom uništen).

10. (270—280). Ako (jedan) čovjek optuži (drugog) čovjeka za... i odvede ga na rijeku i rijeka pokaže da je nedužan, onaj čovjek što ga je optužio da plati tri šekela srebra[13].

[9] Silá, seah ili qu mesopotamska mjera [12] Usp. Ham. Zak. 139; Biblija, Pon. za tekućinu, iznosi 0,842 litra.

zakon 24. 1—4.

[10] O minu i njenim dijelovima usp. 11. [13] Usp. Ham. Zak. 2; Biblija, Izlazak napomenu uz *Hamurabijev Zakonik*. (Nadalje 23. 1—3; *Leges XII* tab. VIII 10 (po M. označeno kao *Ham. Zak.*) Voigtu).

[11] Usp. *Bilalakov Zakonik* (unaprijed Bil. Zak.) 31; Ham. Zak. 130; Biblija, Pon. vlijeni zakon 22. 25.

11. (281—290). Ako čovjek optuži ženu za preljubu i rijeka pokaže da je nedužna, čovjek koji ju je optužio da joj plati trećinu mine srebra.

12. (291—301). Ako (budući) zet uđe u kuću (budućega)asta, pa njegov tast [svaju kćerku] dà drugom čovjeku, (tast) će (nesuđenom) zetu vratiti dvostruki iznos vjeridbenih poklonâ[14].

13. (Od 302—312, reda. očuvani samo tragovi).

14. (313—323). Ako [...] robinja [ili rob pobegnu iz gospodareve kuće] i predu gradsko (državno) područje, pa ih (neki) čovjek vrati, vlasnik roba onome tko ga je vratio da plati dva šekela srebra[15].

15. (324—330). Ako [čovjek...] odsiječe nogu (varijanta: udo) [drugom čovjeku sa njegovim ...], platit će deset šekela srebra[16].

16. (331—338). Ako čovjek u tuči batinom smrska kost (udo) drugom čovjeku, platit će minu srebra[17].

17. (339—344). Ako čovjek nožem od bronze odsiječe nos drugom čovjeku, platit će dvije trećine mine srebra[18].

18. (Od ovoga je propisa, uslijed oštećenosti nemoguće pratiti redove koji sadrže pojedini propis). Ako čovjek odsiječe [...] [drugom čovjeku] sa [...] platit će deset šekela (?) srebra.

19. Ako on [izbjie] njegov Zub sa [...] platit će dva šekela srebra[19].

20. (nedostaje) (Na pločici postoji praznina od nekih tridesetak redova koji sadrže 20, 21, i početak hipotetičnog 21', propisa).

21'... on će neizostavno donijeti. Ako nema robinje, da neizostavno plati deset šekela srebra. Ako nema srebra platit će mu bilo čime od svoje imovine.

22'. Ako se čovjekova žena-robinja izjednači sa svojom gospodaricom, sa njom drsko razgovara, da joj se usta isperu sa četvrtinom kilograma soli[20].

23'. Ako se čovjekova žena-robinja izjednači sa gospodaricom (vjenčanom ženom), udarit će joj... (ostatak nedostaje).

24'. (Nedostaje više od jednog propisa).

25'. Ako se čovjek (na suđenju) pojavi kao svjedok i pokaže se krivokletnikom, da plati petnaest šekela srebra[21].

[14] Usp. Bil. Zak. 25; Ham. Zak. 159—161. 24. 19—20; Pon. zakon 19. 21; *Leges XII* tab. VII 13—15.

[15] Usp. Ham. Zak. 17.

[16] Usp. Bil. Zak. 45.

[17] Usp. Ham. Zak. 197; Biblija, Izlazak

21. 20.

[18] Usp. Bil. Zak. 42.

[19] Usp. Bil. Zak. 42; Ham. Zak. 196, 200, 201; Biblija, Izlazak 21. 23—27; Lev. Zakonik Pon. zakon 19. 10—19, i *Leges XII* tab. IX 14. [21] Nasuprot ovome usp. Ham. Zak., propis 3, kojim se onaj tko lažno svjedoči osuđuje na smrt. Slično donosi i Biblija,

26'. Ako se čovjek (na suđenju) pojavi kao svjedok, pa odbije da se zakune pod zakletvom, da nadoknadi onoliko koliko je u toj parnici određeno.

27'. Ako čovjek postupi nasilno i uzore obradivo polje (drugoga) čovjeka, ovaj podigne tužbu protiv onoga, pa se onaj o nju ogluši, taj (oglušitelj) čovjek gubi troškove.

28'. Ako čovjek poplavi vodom polje (drugog) čovjeka, odmjerit će mu tri *kura*[22] žita za jedan *iku* polja[23].

29'. Ako čovjek obradivo polje ustupi drugom čovjeku na obrađivanje, ovaj ga ne obradi, pa se polje zatravi, vlasniku polja odmjerit će tri kura žita za *iku*[24].

(Ostatak teksta jako oštećen).

■
[22] O mesopotamskim mjerama *kur* i *iku*, isp. 18, i 19, nap. uz **Ham. Zakonik!**
[23] Usp. **Ham. Zak.** 55, 56.
[24] Usp. **Ham. Zak.** 43.

Bilalamov Zakonik

Zakoni

1. Jedan *kur* žita (vrijedi) jedan šekel srebra; tri *qa* »najboljeg ulja« (vrijedi) jedan šekel srebra; jedan *seah*[1] i dva *qa* sezamova ulja (vrijedi) jedan šekel srebra; jedan *seah* (i) pet *qa* masti (vrijedi) jedan šekel srebra; četiri *seaha* »riječnog ulja« (vrijedi) jedan šekel srebra; šest mina vune (vrijedi) jedan šekel srebra; dva *kura* soli (vrijedi) jedan šekel srebra; jedan *kur*... (iznosi) jedan šekel srebra; tri mine bakra (vrijedi) jedan šekel srebra; dvije mine prečišćenog bakra (vrijedi) jedan šekel srebra.

2. Jedan *qa* sezamova ulja *ša nishatim* — u žitu iznosi tri *seaha*; jedan *qa* masti *ša nishatim* — u žitu iznosi dva *seaha* i pet *qa*; jedan *qa* »riječnog ulja« *ša nishatim* — u žitu iznosi osam *qa*.

3. Zakupnina za kola, volove i goniča iznosi jedan *pan* (i) četiri *seaha* žita. Ako se (plaća) u srebru, zakupnina iznosi trećinu šekela. On (gonič) će s njima (kolima i volovima) raditi cijeli dan.

4. Zakupnina za brod iznosi 2 *qa* za *kur*; zakupnina za brodaru iznosi jedan *seah* i jedan *qa*[2]. On (zakupljivač) će ih koristiti cijeli dan.

5. Ako brodar bude nemaran pa brod potopi, brodar će platiti sve što je s brodom potopljeno[3].

6. Ako čovjek ...[4] uzme u posjed (tudi) brod, platit će deset šekela srebra.

7. (Dnevna) zakupnina za žetelicu iznosi dva *seaha* žita; ako se plaća u srebru, njena zakupnina iznosi dvanaest grana[5].

8. Zakupnina za vijač žita iznosi jedan *seah* žita.

9. Da se najmljeniku za žetvu plati jedan *seah* srebra; ako se najmljenik unajmitelju ne stavi na raspolaganje i ako za njega ne obavi žetveni posao na bilo kojemu mjestu, da [plati] deset šekela srebra. Ako je kao nagradu za rad primio jedan *seah* (i pet) *qa* žita, dužan je naknaditi određenu količinu [žita], ulja (i) prede.

10. Zakupnina za magarca staje jedan *seah* žita, a nadnica za njegova goniča staje jedan *seah* žita. On će ga goniti cijeli dan.

[1] Nazivi mjera u **Bilalamovu Zakoniku**, [3] Usp. **Ham. Zak.** 237.

odnosno u **Zakonima grada Ešnune**, kako se [4] Vjerovatno nedostaje dio teksta koji ovaj **Zakonik** drukčije zove, istovjetni su otpriklike glasi: »koji se zatekne u velikoj onima u **Ur-Nammuovu Zakoniku**. opasnosti«.

[2] Sličnu odredbu susrećemo i u **Ham.** **Zak.** 239.

[5] Gran iznosi 0,06 grama,

11. Nadnica za najmljenika iznosi jedan *seah* srebra; njegova hrana staje jedan *pan* žita; dužan je raditi mjesec dana.

12. Čovjek uhvaćen u polju *muškēnuma*[6] u krađi ljetine danju, da plati deset šekela srebra. Onaj koga uhvate u krađi ljetine noću, da se ubije; taj da ne umakne živ.

13. Čovjek uhvaćen u kući *muškēnuma* danju, da plati deset šekela srebra. Onaj koga uhvate u kući noću, da se ubije; taj da ne umakne živ.

14. Naknada za ...[7] (trgovac) za pet šekela srebra na ime pristojbe (interesa) dobija jedan šekel srebra; za deset šekela srebra na ime pristojbe dobija dva šekela srebra.

15. *Tamkarrum*[8] i *sabitum*[9] od roba ili robinje, na ime založenog dobra, ne mogu uzeti srebra, žita, vina (ili) sezamova ulja.

16. Zalog se ne može dati subaštiniku ili robu.

17. Ako mladoženja u kuću (budućeg) tasta donese vjeridbeni dar (uzdarje), pa jedan od njih dvojice umre, dar da se vrati vlasniku[10].

18. Ako on uzme djevojku i ona uđe u njegovu kuću i potom nevjesta umre, mladoženja ne može tražiti da mu se vrati što je dao (tastu); ostatak zadržava za sebe.

18A. Za šekel (srebra) na ime interesa dobija se šestina šekela i šest grana; za jedan *kur* (žita) na ime interesa dobija se jedan *pan* i četri *seaha*[11].

19. Čovjek koji daje na zajam pod uslovom da mu se isto vrati, može zahtijevati da mu (dužnik) vrati dug u žitu sa gumna[12].

20. Ako čovjek daje na zajam... iskazujući vrijednost srebra u žitu, u vrijeme žetve dobija žito i svoj interes, jedan *pan* i četri (?) *seaha* za *kur*.

21. Ako čovjek daje na zajam srebro za srebro, dobija srebro i svoj interes, šestinu šekela i šest grana za šekel (srebra).

[6] O društvenim klasam u drevnoj Mesopotamiji vidjeti napomenu prvu uz **Hamurabijev Zakonik**.

[7] Vjerovatno je riječ o pozajmljivaču novaca ili trgovcu koji robu daje pod interes.

[8] Riječ je o državnom službeniku kome su u vrijeme Sumera bili povjereni određeni trgoviški poslovi, a kasnije u Babiloniji i poslovi iz oblasti kulture o čemu vidjeti 17, napomenu uz **Ham. Zakonik!**

[9] Naziv za ženu kojoj je povjeren

trgovina i nadzor nad točenjem pića. U **Epu o Gilgamešu** tako se naziva boginja Siduri, vinotoča sumerskih bogova o kojoj je bilo riječi u Uvodu.

[10] Usp. **Ham. Zak.** 159—164.

[11] Istu interesnu stopu propisuje i **Ham. Zak.** 88. i 90. propis.

[12] Suprotno ovome, **Ham. Zak.** 113, zabranjuje naplatu sa gumna bez odobrenja vlasnika; **Biblija, Izlazak** 22. 24—26; **Leges XII tab. V** 1—3, passim.

22. Ako čovjek nema pravnog potraživanja prema (nekom) čovjeku, pa mu (kao jamca) uzme robinju, vlasnik da pod zakletvom izjavи: »Ti nemaš (pravnog) potraživanja prema meni«, da mu plati u srebru na ime pune naknade za robinju[13].

23. Ako čovjek nema pravnog potraživanja prema (nekom) čovjeku, pa mu (kao jamca) uzme robinju, drži je u svojoj kući i bude uzrokom njene smrti, vlasniku robinje da na ime naknade dâ dvije robinje[14].

24. Ako čovjek nema pravnog potraživanja, pa uzme ženu *muškēnuma* ili dijete *muškēnuma* i bude uzrokom (njihove) smrti, počinio je smrću kažnjiv prestup. Hapsitelj (žene ili djeteta) da se ubije.

25. Ako čovjek uđe u kuću (svoga) tasta i njegov ga tast primi u službu, pa svoju kćerku dâ [drugom čovjeku], djevojčin otac da primljeni vjeridbeni dar vrati u dvostrukom iznosu[15].

26. Ako čovjek dâ vjeridbeni dar za kćerku drugog čovjeka, pa je neki čovjek, ne pitajući za dopuštenje oca i majku, nasilno otme i oduzme joj djevičanstvo, počinio je smrću kažnjiv prestup i da se ubije.

27. Ako čovjek uzme kćerku drugog čovjeka, ne pitajući za dopuštenje oca i majku i s njezinim ocem i majkom ne zaključi nikakav valjan vjeridbeni ugovor, sve da u njegovoj kući živi i godinu, ne smatra se gospodaricom[16].

28. Nasuprot tome, ako s njezinim ocem i majkom zaključi valjan ugovor i s njom živi, ona je gospodarica. Ako je uhvate s drugim čovjekom, da se ubije; ona da ne umakne živa[17].

29. Ako čovjek zahvaćen nekim pljačkaškim pohodom ili najezdom dospije u ropstvo (ili) bude nasilno odveden i duže zadržan u tuđoj [zem]ljji (i ako) drugi čovjek uzme njegovu ženu i ona mu rodi dijete — kad se vrati, da mu se žena vrati[18].

30. Ako čovjek zamrzi svoje mjesto i svoga gospodara, pa pobegne (a) drugi čovjek uzme njegovu ženu — ukoliko se vrati nema pravo tražiti da mu se žena vrati[19].

31. Ako čovjek oduzme djevičanstvo robinji drugoga čovjeka, da plati trećinu mine srebra; robinja ostaje u svojini svoga vlasnika[20].

[13] Usp. **Ham. Zak.** 114.

[14] Usp. **Ham. Zak.** 115.

[15] Istovjetnu odredbu donosi i **Ham. Zak.** 160.

[16] Što će reći nije postala Gaia, po onoj rimskoj običajnoj maksimi: *Ubi tu Gaius, ego Gaia*.

[17] Usp. **Ham. Zak.** 129; **Biblijia, Pon. zakon** 22. 22.

[18] Gotovo identičnu odredbu susrećemo i u **Ham. Zak.** 135.

[19] Usp. **Ham. Zak.** 136.

[20] Usp. **Ham. Zak.** 130; **Biblijia, Pon. zakon** 22. 25.

32. Ako čovjek svoje dijete dâ nekome da ga (taj) othrani i odgoji, pa odgojitelju za tri godine ne dâ određenu količinu žita, ulja (i) vune, da mu plati deset mina (srebra) na ime odgoja i uzme svoje dijete.

33. Ako robinja svoje dijete dâ krišom kćerki drugoga čovjeka, pa to uoči gospodar djeteta kad bude starije, može ga uzeti i vratiti natrag[21].

34. Ako dvorska robinja svoga sina ili kćerku dâ *muškênumu* da ga odgoji, dvor ih može uzeti od onoga kome ih je dala.

35. Posvojitelj djeteta dvorske robinje neka dvoru dâ odgovarajuću naknadu.

36. Ako čovjek od svoje imovine dâ (nešto) na pohranu... i ako data imovina nestane, pohranitelj će, bez obzira što je rušenjem *sippu*[22] ili provalom kroz prozor izvršen upad u kuću, ostavitelju naknaditi njegovu imovinu[23].

37. Ako se čovjekova (pohraniteljeva) kuća sruši ili bude opljačkana, pa šteta zajedno sa pohraniteljevom imovinom zahvati i vlasniku kuću, vlasnik kuće da mu se pred Tišpakom[24] pod prisegom zakune riječima: »S tvojom imovinom propala je i moja imovina; ne učinih ništa nedolično ili prevarno«. Ako mu se zakune, ostavitelj prema njemu nema pravnog potraživanja.

38. Ako jedan od braće želi da proda svoj dio (kao dio zajedničke imovine), a njegov brat želi da kupi, platit će...

39. Ako je čovjek u nevolji i prodaje svoju kuću, vlasnik kuće da se (ovlasti) da je može otkupiti ako je kupac bude preprodavao.

40. Ako čovjek kupi roba, robinju, goveče ili neko druga procjenljivo dobro, pa pravno ne može ustanoviti prodavača, smatra se lopovom.

41. Ako *ubarum*, *naptarum* ili *mudum*[25] žele da prodaju svoje pivo, mogu ga prodati po tekućoj cijeni.

42. Ako čovjek ugrize za nos čovjeka i otkine ga, da plati minu srebra; (za) oko (da plati) minu srebra[26]; (za) Zub (da plati) polovicu mine; (za) uho (da plati) polovicu mine; (za) udarac po licu (da plati) deset šekela srebra[27].

43. Ako čovjek odsijeće prst (drugom) čovjeku, da plati dvije trećine mine srebra.

44. Ako čovjek u svadi ubori čovjeka i slomi mu ruku, da plati polovicu mine srebra.

45. Ako mu slomi nogu, da plati polovicu mine srebra.

[21] Usp. Ham. Zak. 194; Biblija, Postanak [25] Društvene klase koje su uživale pravo 48. 5. na određenu količinu piva.

[22] Dio kuće u blizini vrata.

[23] Usp. Ham. Zak. 125; Biblija, Izlazak [27] Usp. Ham. Zak. 204; Biblija, Izlazak 22. 6—8. 21. 23—27.

[24] Glavno božanstvo grada-države Ešnune.

46. Ako čovjek nasrne na (drugog) čovjeka i slomi mu... da plati dvije trećine mine srebra.

47. Ako čovjek slučajno udari (nekog) čovjeka, da plati deset šekela srebra[28].

48. Osim toga (u slučajevima gdje je predviđeno kažnjavanje, kazna se kreće) od dvije trećine mine do jedne mine; suci (optuženog) čovjeka da po propisima ispituju. O smrtnoj presudi odlučuje vladar.

49. Ako se kod čovjeka nađe oteti rob ili oteta robinja, da vradi roba za roba, robinju za robinju[29].

50. Ako upravitelj, nadzornik rijeka (ili) ne[ki] drugi službenik uhvati, iz dvora ili od *muškênuma* odbijeglog roba, odbijeglu robinju, odbijeglo goveče, odbijeglo magare i ne vrati ga (upravi) Ešnune, već ih zadrži u svojoj kući, dvor ga može tužiti za kradu i nakon sedam dana[30].

51. Rob ili robinja grada Ešnune obilježeni sa (kao) *kannum*, *maškanum* ili *abbutum*[31], ne mogu napustiti Ešnunu bez vlasnikova dopuštenja.

52. Rob ili robinja koja prođe kroz kapije Ešnune pod nazorom (stranog) poslanstva, da se obilježi sa *kannum*, *maškanum* ili *abbutum* i ostavi pod nazorom njihova vlasnika.

53. Ako vo ubode (nečijeg) vola i ubije ga, vlasnici ova vola međusobno će utvrditi vrijednost živoga vola i vrijednost uginulog vola[32].

54. Ako nečiji vo hoće da ubode i mjesne vlasti to stave do znanja njegovu vlasniku, pa mu vlasnik ne poreže rogove, vo ubode čovjeka i usmrti ga, vlasnik vola dat će dvije trećine mine srebra[33].

55. Ako ubode roba i usmrti ga dat će petnaest šekela srebra[34].

56. Ako je nečiji pas opasan i mjesne vlasti to stave do znanja njegovu vlasniku, pa ga on ne sveže i pas ugrize čovjeka i usmrti ga, vlasnik psa platit će dvije trećine mine srebra.

57. Ako nečiji zid hoće da padne (ako je trošan) i mjesne vlasti stave to do znanja njegovu vlasniku, pa ga on ne učvrsti, zid se potom sruši i usmrti ženu slobodna čovjeka, počinjen je smrću kažnjiv prestup, za spor je nadležan vladar.

[28] Usp. Ham. Zak. 206; Biblija, Izlazak 21. 18—21.

[29] Usp. Ham. Zak. 19; Biblija, Izlazak 21. 16; Leges XII tab. VIII 6.

[30] Usp. Ham. Zak. 16; Biblija, Izlazak 21. 37; 22. 3; Leges XII tab. VII 2—5.

[31] Vrste biljega koje su omogućavale kategorizaciju robova.

[32] Identičan propis susrećemo i u Bibliji, Izlazak 21. 35.

[33] Skoro istovjetan propis susrećemo i u Ham. Zak. 251; Biblija, Izlazak 21. 29.

[34] Usp. Ham. Zak. 252; Biblija, Izlazak 21. 32.

58. Ako čovjek otpusti ženu koja mu je izrodila djecu i uzme drugu ženu, čovjek da se otjera od svoje kuće i posjeda i neka ide kod onoga tko hoće da ga primi[35].

Hamuburabijev Zakonik

Zakoni

1. Ako (jedan) čovjek[1] optuži (drugog) čovjeka i okrivi ga za ubistvo, pa to ne dokaže, optužitelj da se ubije[2].

2. Ako (jedan) čovjek okrivi za vraćanje (drugog) čovjeka, pa to ne dokaže, okriviljeni za vraćanje ode na rijeku[3], baci se u rijeku, i ako ga rijeka svlada, njegov će optužitelj uzeti njegov imetak; ako rijeka pokaže da je nedužan i da će isplivati, onaj tko ga je okrivio za vraćanje da se ubije, a onaj tko je skočio u rijeku uzet će imetak svoga optužitelja.

3. Ako čovjek u parnici lažno svjedoči, pa rečeno ne dokaže, ako se u parnici radi o životu, čovjek (svjedok) da se ubije.

■ [1] U originalu стоји **awēlum**, припадник друштвене класе која се разликује од **muškēnum** и **ardu** односно **rēšu**.

Awēlum (=slobodan čovjek) у старобabilонском праву првенствено означава припадника више, повлаштене класе; потом, сlobodna čovjeka виše или ниže класе i, риједе, припадника било које класе — od roba до vladara.

Muškēnum (=oslobođenik) означава припадника средње класе који је уžивao povlastice u pogledu imovine, ali не i u pogledu поштovanja vlastite ličnosti, jer је i dalje припадао »dvoru« (državi) ili hramu који га је oslobođio. Друштвени статус **muškēnuma** donekle одговара статусу libertina u rimskom društву.

Ardu (=oboren) односно **rēšu** (=glava) означава припадника најниže друштвене класе, роба који је могао припадати dvoru, hramu ili privatnom licu. На njega се, premda je уživao kakvu-takvu правну заштиту, гледало као на одређену vrstu dobra, као што је stoka, ili neka vrsta robe, što nam најbolje потврђује akadski назив **rēšu**, »glava«, ili sumerski termin **sag**, »komad«, mada sumerski назив znači i »čovjek sa planine«, što ukazuje на порекло

većine sumerskih robova.
Vladar se u Sumeru називао **lugal**, то јест, »veliki čovjek«, појам којему u Akadu i starom Babilonu одговара термин **šarru**. Prevodilac se u prevodu користи термином »čovjek« тамо где **Zakonik** aludira na **awēlum** u smislu »slobodan čovjek«; социјални термин »rob« upotrebljava за горе наведене термине **ardu** i **rēšu**, dok термин **muškēnum** ne prevodi iako га на Zapadу преводе као »privatni грађанин«, чиме се жељи истаћи да не припада »dvoru« односно hramu.

O друштвеним klasama u drevnoj Mesopotamiji usp. L. Wolley, **Historija čovječanstva II** 168—198; G. Pettinato, op. cit. Teil »**Sumerisch-akkadisches Glossar**«, S. 108 sq. passim.

[2] Sličnu pravnu misao susrećemo i u **Biblij**, Izlazak 23. 1—3 i **Ponovljeni zakon** 5. 20; 19. 16, 21.

[3] U gornjem se slučaju rijeka (Eufrat), која u konkretnom slučaju има улогу suca, smatra bogom, што u starim bliskoistočним civilizacijama, u којима су se rijeke штовале као bogovi или као njihova staništa, nije ništa neobično.

[35] Ovako visok ugled i zakonsku zaštitu majka neće uživati ni u Hamurabijevu Zakoniku, niti u hebrejskoj **Tori**, iako su kasnijeg datuma!

4. Ako tako svjedoči u parnici za žito ili novac, snosit će kaznu za tu parnicu.

5. Ako sudac donese odluku, objavi presudu, potpiše i zapečati je, pa se kasnije njegova presuda preinači, i dokaže se da je donijeta presuda preinačena, platit će dvanaestostruku kaznu[4] koja je u toj parnici određena, a u skupštini[5] će biti udaljen sa sučeve stolice i nikada više sa sucima neće sjediti u parnici.

6. Ako čovjek ukrade hramovnu ili dvorsku imovinu, da se ubije; i onaj tko je od njega primio ukradenu imovinu da se ubije.

7. Ako čovjek od sina nekoga čovjeka, ili od njegova roba, bez svjedoka i ugovora, kupi ili uzme na čuvanje srebro, ili zlato, ili roba, ili robinju, ili goveče, ili ovcu, ili magarca, ili nešto drugo, smatra se lopovom i da se ubije.

8. Ako čovjek ukrade goveče, ili ovcu, ili magarca, ili svinju, ili barku, ako ukradeno pripada hramu ili dvoru, nadoknadit će tridesetostruko; ako pripada muškēnumu, nadoknadit će desetostruko. Ako lopov nije u mogućnosti da ukradeno nadoknadi, da se ubije[6].

9. Ako čovjek kome je bilo što od dobara nestalo, nestalo dobro nađe kod drugog čovjeka, pa ako čovjek kod koga je nađeno nestalo (dobro) izjavi: »Prodavač mi (ga) je prodao, pred svjedocima sam ga kupio«, a vlasnik nestalog (dobra) na to izjavi: »Dovest ču svjedoke koji će posvjedočiti da je nestalo (dobro) moje«, tada kupac mora dovesti prodavača koji mu je prodao, i svjedoke pred kojima je kupio, i vlasnik nestalog (dobra) treba dovesti svjedoke koji će posvjedočiti da je (nestalo) dobro njegovo; suci treba da ispitaju njihove dokaze, a svjedoci pred kojima je izvršena kupnja sa svjedocima koji poznaju nestalo (dobro) treba da pred Bogom kažu što znaju; tada se prodavač smatra lopovom i da se ubije, a vlasnik nestalog (dobra)

[4] Po Hugo Winkleru, **Die Gesetze Hammurabis Königs von Babilon** 4, Leipzig 1906, riječ je o kazni za slučaj pobijanja sudski presuđene stvari. O ovome usp. Dr Čed. Marković, **Zakonik Hamurabija, vavilonskog kralja**, Beograd 1925, str. 31.

[5] Kod starih naroda značajnija sudjenja su održavana na javnim mjestima i u prisustvu velikog skupa ljudi. Odabrani suci, čija je uloga bila kombinacija modernog suca i porotnika, donosili su odluke u saglasnosti sa voljom skupa.

Kod bliskoistočnih naroda, kao, recimo, kod drevnih Sumerana, Akađana, Babilonjana, posebno kod lucidnih Helena i ratnički

raspoloženih Rimljana, suđenja su održavana na gradskom trgu, agori, forumu. Nasuprot njima, Stari su Slaveni, kako nas izvještava hroničar Helmold, pisac djela **Cronicon Slavorum**, iz dvanaestog stoljeća, javna

suđenja održavali u hrastovim šumama, odnosno gajevima, pod sjenovitim stablima, kakav je običaj vladao i kod starih Germana.

[6] Slične odredbe susrećemo i u **Bibliju**, Izlazak 20. 15; **Levitski Zakonik** 19. 11, 13; **Pon. zakon** 5. 19; 22. 1—4.

[7] U Hamurabijevo vrijeme kovani novac bio je nepoznat, pa se metal, uglavnom srebro, mjerio u šipkama, polugama.

dobija svoje nestalo (dobro) dok kupac novac što ga je platio dobija od imanja prodavača[7].

10. Ako kupac ne dovede prodavača koji mu je prodao i svjedoke pred kojima je kupio, a vlasnik nestalog dobra dovede svjedoke koji će posvjedočiti da je nestalo dobro njegovo, kupac se smatra lopovom i da se ubije, a vlasnik nestalog dobra dobija nestalo dobro.

11. Ako vlasnik nestalog dobra ne dovede svjedoke koji će posvjedočiti da je nestalo dobro njegovo, smatra se varalicom i klevetnikom i da se ubije.

12. Ako je prodavač umro, kupac će od prodavčeva imanja uzeti petostruki iznos koji je u toj parnici određen.

13. Ako čovjek nema svjedoka u blizini (pri ruci) suci će mu dati rok od šest mjeseci, i ako u roku od šest mjeseci ne dovede svjedoke, smatra se varalicom i snosi kaznu te parnice.

14. Ako čovjek otme maloljetnog sina (drugom) čovjeku da se ubije [8].

15. Ako čovjek pomogne da dvorski rob ili robinja, ili rob muškēnuma pobegne na gradsku kapiju, da se ubije.

16. Ako čovjek u svojoj kući pruži utočište odbjeglog dvorskog robu ili robinji, ili robu muškēnuma ili robinji muškēnuma, pa ih na poziv vlasti ne izvede, domaćin da se ubije.

17. Ako čovjek odbjeglog roba ili robinju uhvati na otvorenom i vrati ga njegovu gospodaru, gospodar roba da mu plati dva šekela srebra[9].

18. Ako takav rob ne imenuje svoga gospodara, mora ga odvesti u dvor da se ispita njegova prošlost i zatim da se vrati svome gospodaru.

19. Ako toga roba zadrži u svojoj kući (pa) se kasnije rob nađe u njegovu posjedu, taj čovjek da se ubije.

20. Ako rob pobegne onomu tko ga je uhvatio, taj čovjek da se gospodaru roba zakune Bogom i potom je slobodan (od krivice).

21. Ako čovjek iskopa jamu i kroz nju provali u kuću, da se pred njom ubije i u nju se zatrpa[10].

22. Ako čovjek počini razbojstvo i bude uhvaćen, da se ubije.

23. Ako razbojnik ne bude uhvaćen, opljačkani (čovjek) mora pred Bogom potanko nabrojiti ukradene stvari, pa će mu naselje i starješina na čijem je području i okrugu pljačka izvršena, nadoknadići nestala dobra.

[8] Usp. **Bibliju**, Izlazak 21. 16; **Pon. zakon** 24. 7.

[9] Šekel, novčana jedinica u drevnoj Mesopotamiji, težio je 8,416 gr.

[10] Ovo je za provalnika i njegov rod bio čin poniženja kod svih bliskoistočnih

naroda, te kod Helena i Rimljana. Kao što se lopovi, izdajice i drugi zlotvori nisu smjeli sahranjivati na javnim grobljima, tako se tu nisu smjele sahranjivati ni bludnice. Sličnu odredbu o provalnicima donosi i **Bibliju**, Izlazak 22. 1—3.

24. Ako je (nestalo) lice, naselje i starješina platit će minu[11] srebra njegovim srodnicima.

25. Ako se u kući (nekog) čovjeka pojavi vatra, i čovjek, koji je došao da je ugasi, baci oko na dobra gospodareve kuće, i uzme od dobara gospodareve kuće, taj čovjek da se baci u (tu) vatu.

26. Ako teški oružanik ili laki oružanik[12] koji je dobio poziv da stupi u kraljevu vojsku, ne ode ili unajmi zamjenika (plaćenika) i pošalje ga umjesto sebe, teški oružanik ili laki oružanik da se ubije, a njegov će zamjenik uzeti njegov imetak.

27. U slučaju da teški oružanik ili laki oružanik u vrijeme služenja u kraljevoj vojsci bude zarobljen, a njegovo polje i voćnjak potom budu dati drugome i ovaj to preuzme po pravu lena—ako se ovaj vrati i dođe u svoje mjesto, da mu se vrate polje i voćnjak, i da ih on preuzme po svom pravu o lenu.

28. U slučaju da teški oružanik ili laki oružanik u vrijeme služenja u kraljevoj vojsci bude zarobljen, ako njegov sin, po pravu lena može preuzeti brigu o polju i voćnjaku, da mu se daju i da se na njega prenese očevo pravo o lenu.

29. Ako je njegov sin maloljetan, pa ne može preuzeti očevo pravo o lenu, trećina polja i voćnjaka da se dâ njegovoj majci, da ga ona podigne.

30. Ako teški oružanik ili laki oružanik svoje polje, voćnjak i kuću po pravu o lenu napusti, pa poslije njegova (napuštanja) netko drugi uzme u posjed njegovo polje, voćnjak i kuću i tri ih godine uživa —ako se onaj vrati i traži svoje polje, voćnjak i kuću, da mu se ne daju; onaj tko je uzeo u posjed i o njemu se brinuo u skladu s pravom o lenu, da sâm postane posjednik lena.

31. Ako je bio otsutan samo godinu i vratio se, njegova polje, voćnjak i kuća da mu se vrate i da ih preuzme po svojem pravu o lenu.

[11] Mina je težila 505 grama. Mina na akadskom glasi manu, šekel šiklu, a talent bilu. Manu ima 60 šiklu, a bilu 60 manu = 30, 500 kg.

[12] U originalu stoji redum i ba 'irum, što su vojni termini čije je izvorno značenje teško odrediti. Redum, književno znači »pratilac«, dok kao vojni termin označava »pješaka«, »pješadincu«. Drugi termin ba 'irum, književno znači »ribar«, »lovac«, a kao vojni termin blizak je starohelenskom pojmu hoplit koji je označavao teškog

oružanika, opremljenog kacigom, štitom, dugim kopljem, nazuvkama i kratkim mačem. Hoplit, kao teški oružanik, stajao je nasuprot »lakom naoružaniku« opremljenom strijelom i praćkom.

Kad je pak riječ o ovim vojnim obveznicama u pogledu imovine, obje kategorije su imale pravo na zemljšnji posjed. Teški oružanik je, osim toga, imao pravo na držanje stoke, dok je laki oružanik imao pravo na lov i ribolov, što se vidi iz daljnje teksta **Zakonika**.

32. Ako neki trgovac, bilo teškog oružanika bilo lakog oružanika zarobljenog u vrijeme (neuspjele) kraljeve vojne, otkupi i pomogne mu da se vrati u svoje mjesto, ako u svojoj kući ima dovoljno (sredstava) za otkup, da se sam otkupi; ako u svojoj kući nema dovoljno da se otkupi, neka se otkupi imanjem (hrama) mjesnoga Boga[13]; ako hram mjesnoga boga nema dovoljno imovine za njegov otkup, da ga dvor otkupi, jer se njegovo polje, voćnjak i kuća ne mogu ustupiti za njegov otkup.

33. Ako starješina i zapovjednik[14] poluči vojnika novačenjem, ili u kraljevu vojsku primi i pošalje najamnika kao zamjenika, taj starješina ili zapovjednik da se ubije.

34. Ako starješina ili zapovjednik prisvoji imovinu vojnika, nanese štetu vojniku, dâ u najam vojnika, u sudskom postupku vojnika prepusti moćnjem, prisvoji dar koji je kralj dao vojniku, taj starješina ili zapovjednik da se ubije.

35. Ako čovjek od vojnika kupi stoku ili ovce koje je vojniku dao kralj, gubi svoj novac.

36. Polje, voćnjak ili kuća vojnika, lakog naoružanika, ili danku podložnog vojnog činovnika ni pod kojom se izlikom ne može prodati.

37. Ako čovjek kupi polje, voćnjak ili kuću vojnika, lakog oružanika, ili danku podložnog vojnog činovnika, njegova tablica o ugovoru [15] da se razbije, gubi svoj novac, a polje, voćnjak ili kuća vraća se vlasniku.

■
[13] Imanje mjesnoga, odnosno gradskoga boga, čiji je hram imao odsudan značaj u mesopotamskom gradu-državi, zauzimajući veći dio te političke jedinice, bijaše njezin temelj. Može se, štoviše, slobodno ustvrditi da je taj grad-država bio u biti jedno dobro, odnosno imanje kojemu je na čelu stojao hram, respective gradski bog, upravljujući njime uz pomoć božanskih i ljudskih slugu, među kojima je najznačajniju ulogu imao ensi, to jest, ovozemaljski namjesnik i zastupnik gradskoga boga, koji u mesopotamskom panteonu zastupa interese toga grada-države. Grad-država, zauzvrat, osigurava sve što je potrebno njegovu hramu.

Temeljna ensijeva dužnost bila je održavanje toga imanja, osiguravanje reda u hramu, izvršavanje božjih naredbi, briga o obrani grada, kao i briga o vršenju pravde u cijelom gradu-državi.

[14] Na ovome se mjestu prevodioci razilaze. Neki, kao V. Scheil i A. Cook, umjesto »starješina« i »zapovjednik«, prevode »upravitelj« i »predstojnik«, a T. J. Meek, donosi »major« i »kapetan«. Bilo kako mu drago, riječ je o dvorskim činovnicima zaduženim za novačenje vojnika.

[15] Glinene pločice koje su služile za pisanje ugovora, oblikom su četvrtaste, nešto šire no duže. **Dubšar**, pisar, koji pišući postaje **šangu**, svećenik — integritet, odnosno nepovredivost ugovora osiguravaše žigom svjedoka, adresom primača i pečatom pošiljaoca. Tako opremljen ugovor omotavao bi se tankim slojem gline čime se osiguravala tajnost ugovora.

O babilonskom pismu i pisanju ugovora usp. Georges Contenau, **Babilon i Asirija**, »Naprijed«, Zagreb 1978, str. 157, i d.

38. Vojnik, laki oružanik, ili danku podložni vojni činovnik, od polja, voćnjaka ili kuće svoga lena ni pod kojom izlikom ne može dati na ime svoga duga.

39. Svojoj ženi ili kćeri može dati od polja, voćnjaka ili kuće koju je kupio i uživa je, a može (ih) dati na ime svoga duga.

40. Posvećenik[16], kraljev povjerenik[17] i danku podložni vojni činovnik mogu iznimno prodati svoje polje, voćnjak i kuću kupcu koji ima pravo o lenu na polje, voćnjak i kuću koju kupuje.

41. Ako čovjek polje, voćnjak ili kuću vojnika, lakinog oružanika, ili danku podložnog vojnog činovnika, dobije razmjenom i dâ protuvrijednost, vojnik, laki oružanik, ili danku podložni vojni činovnik ponovo će dobiti svoje polje, voćnjak ili kuću i zadržat će datu mu protivuvrijednost.

42. Ako čovjek zakupi polje za obrađivanje i ne pobrine se da mu polje donese žita, mora se dokazati da na polju nije radio, pa će vlasniku polja dati žita prema prinosu kod susjeda.

43. Ako polje nije obradio, već ga zapustio, dat će vlasniku polja žita prema prinosu kod susjeda, zapuštena polje prekopat će motikom, pobranati ga i vratiti vlasniku.

44. Ako čovjek zakupi neobrađeno polje (uz obavezu) da ga za tri godine pripremi za sjetvu, ali bude toliko lijep da polje ne pripremi, četvrte godine mora ga prekopati motikom, pobranati i vratiti vlasniku, i odmjeriti mu deset kura[18] za osamnaest iku[19].

45. Ako čovjek svoje polje dâ zakupniku i primi zakupninu, (i) poslije Hadad[20] poplavi polje ili ga bujica opustoši, šteta pada na zakupnika.

46. Ako ne primi zakupninu, bilo da polje dâ pod napolicu, bilo pod trećinu (ljetine), zakupnik i vlasnik polja podijelit će, srazmjerno (učešću), žito koje se nađe na polju.

[16] U originalu стоји **naditum**, чије нам извorno značenje nije pobliže poznato. T. J. Meek ovu svećeničku titulu prevodi kao hijerodul, to jest, srednjovjekovnom crkvenom titulom uobičajenom u Istočnoj crkvi, a značenje joj je »sveti sluga«. **Naditum** po rangu nedvojbeno стојиiza ašipu, što znači »izgonitelj zlih duhova«, bârû, »tumač znamenja i šangu«, »obredni svećenik«. Najvjeroatnije odgovara svećeničkoj tituli ērib biti, »onaj kojemu je dozvoljen pristup hramu«. **Naditum** se kao posvećeno lice nije mogao ženiti.

[17] U originalu стоји **damkar** od sumerskog tamkarrum, a on je, zapravo božanski, odnosno kraljev poslenik u oblasti kulture i diplomacije.

[18] **Kur** ili **qurru**, ranije pisan gur, babilonska mjera za zapreminu od 74, po nekim 244 litre.

[19] **Iku**, mjera za površinu, iznosi 7/8 jutra ili 3528,5m².

[20] Prednjoazijski bog oluje, kiše i groma, poštivan i u cijeloj Mesopotamiji. On je oličenje muškog počela pa je, dosljedno tome, Vrhovni bog plodnosti.

47. Ako zakupnik dâ (drugome) polje na obrađivanje, jer mu se nisu isplatila sredstva uložena (u obrađivanje) prve godine, vlasnik polja da mu ne prebacuje; njegov (novi) zakupnik obradit će njegovo polje i u vrijeme žetve dobit će žito po svojim ugovorima.

48. Ako čovjek nije izmirio dug i Hadad poplavi polje ili ga bujica opustoši, ili zbog nedostatka vode polje ne donese žita, te godine svome povjeriocu neće dati žita; svoju tablicu o ugovoru će prekrižiti[21] i za tu godinu neće platiti interes.

49. Ako čovjek od trgovca pozajmi novac i trgovcu dâ u zalog polje pripremljeno za žita ili sezam, i ako mu kaže: »Obraduj polje, žanji (i) uzmi žito ili sezam koje polje donese«; ako zakupnik na polju proizvede žito ili sezam, vlasnik polja u vrijeme žetve uzet će žito ili sezam koji se nađe na polju, i dat će trgovcu žito za novac koji je pozajmio od trgovca sa interesom i troškove obrađivanja.

50. Ako založi polje zasijano žitom, ili polje zasijano sezamom, vlasnik polja uzet će žitu ili sezam koji se nađe na polju, a trgovcu će vratiti novac sa interesom.

51. Ako nema novca da vrati, trgovcu će, u visini pozajmljenog novca s interesom, dati (žita ili) sezama u skladu s kraljevom odredbom[22].

52. Ako zakupnik na polju ne proizvede žito ili sezam, ne može mijenjati ugovor.

53. Ako je čovjek odveć lijep da oko svoga polja podigne čvrstu branu (nasip) svoju branu ne održava, pa se u njegovoj brani pojavi otvor i voda opustoši polje, čovjek na čijoj se brani pojavit će otvor da nadoknadi žito što je njegovom krivnjom uništeno.

54. Ako nije u mogućnosti da nadoknadi žito, da se proda zajedno sa njegovim imetkom, pa će zemljoradnici čije je žito uništila voda podijeliti (utržak).

55. Ako čovjek otvoriti svoj jarak za navodnjavanje, pa uslijed njegove lijenosti voda opustoši polje njegova susjeda, njemu će odmjeriti žita prema prinosu njegova susjeda.

56. Ako čovjek pusti vodu i voda uništi obrađeno polje njegova susjeda, odmjerit će deset kur-a žita za osamnaest iku.

[21] Izvorno prevedeno glasilo bi »utopiti u vodu«, što je jedno isto.

[22] U drevnoj je Mesopotamiji dvor, odnosno država određivala omjer između srebra (uobičajenog sredstva plaćanja) i raznih roba.

57. Ako pastir[23] od vlasnika polja ne dobije odobrenje za napasanje ovaca (sitne stoke), napasa ovce po polju bez pristanka vlasnika polja, kad vlasnik polja požene svoje polje, pastir koji je napasao ovce po polju bez pristanka vlasnika, da vlasniku polja dâ dvadeset *kura* žita za osamnaest *iku*.

58. Ako pastir, kad ovce napuste ispašu i kad cijelo stado prođe kroz vratnice naselja[24], i dalje pušta stoku u polje i napasa ovce po polju, pastir da preuzme polje na kojem je napasao (ovce) i u vrijeme žetve vlasniku polja da odmjeri šezdeset *kura* žita za osamnaest *iku*.

59. Ako čovjek odsječe stablo u voćnjaku (drugog) čovjeka, bez znanja vlasnika voćnjaka, platit će pola mine srebra.

60. Ako vrtlar, pošto mu je čovjek dao polje da ga zasadi voćem, zasadi voće i podiže voćnjak četri godine, pete godine vlasnik voćnjaka i vrtlar podijelit će (ga) na jednake dijelove, a vlasnik voćnjaka uzima dio koji odabere.

61. Ako vrtlar ne zasadi cijelo polje, pa ostavi jednu česticu nezasaćenu, nezasaćena čestica uračunat će se u njegov dio.

62. Ako nije zasadio polje koje mu je dato da ga zasadi voćem, ako je to obradivo (žitno) polje, vrtlar će vlasniku nadoknaditi prinos za polje prema prinosu kod susjeda (i to) za onoliko godina koliko je bilo neobrađeno; potom će izvesti neophodne radeve i vratiti ga vlasniku.

63. Ako se (polje) zaledinilo, pripremit će polje za sjetuvi i vratiti ga vlasniku, i za svaku godinu odmjerit će deset *kura* žita za osamnaest *iku*.

64. Ako čovjek svoj voćnjak dâ vrtlaru da ga oplodi polenom[25], vrtlar će dokle bude držao voćnjak, vlasniku voćnjaka na ime zakupnine za voćnjak davati dvije trećine ploda, a sebi zadržavati jednu trećinu.

65. Ako vrtlar ne opravi voćnjak pa se plod umanji, vrtlar (će odmjeriti) zakupnину za voćnjak prema prinosu kod susjeda.

66. Ako čovjek pozajmi novac od trgovca, trgovac potom traži novac i on nema odakle da plati, pa ako poslije oplodnje polenom voćnjak ustupi trgovcu i kaže mu: »Za svoj novac, kao novac, uzmi sve datulje što se nađu u voćnjaku«, trgovac ne pristane, tada vlasnik voćnjaka mora uzeti datulje koje su se našle u voćnjaku, trgovcu vratiti novac i interes u skladu sa svojom

[23] Ovdje se misli na pastire, odnosno čobane koji čuvaju tuđe ovce za određenu protuvrijednost, kakav običaj još uvijek vlada i u dalmatinskoj Zagori.

[24] Kod bliskoistočnih naroda od najstarijih vremena postoji običaj da se naselje od atara, odnosno pašnjaka koje

sačinjavaju livade i polja, nakon sakupljene ljetine, odvoji vratnicama kroz koje se stado pušta na ispašu.

[25] U mesopotamskom su se voćnjaku uglavnom gajile datulje, te se morao vještački oplodivati pomoću cvjetnog praška, polena.

pločicom (ugovorom) o zaduženju, preostali dio datulja u voćnjaku uzet će vlasnik voćnjaka.

67. Ako čovjek gradi kuću, njegov bližnji ...

68. (Nije očuvan).

70... treba da mu dâ.

71. Ako daje žito, novac ili dobra za lensko dobro koje pripada njegovu susjedu koje on želi kupiti, uzalud plaća, jer imetak (vlasnik) dobija natrag. Ako dobro ne podleže pravu o lenu, može ga kupiti, i za takvo imanje može dati žito, novac ili drugo dobro.

72—77. (Očuvan) nekoliko riječi koje se odnose na gradnju kuće.

78. [Ako čovjek izda kuću (drugom) čovjeku i]* čovjek zakupnik (stanar) vlasniku plati godišnji iznos zakupnine i vlasnik kuće potom [zakupniku] prije isteka zakupnine kaže: 'Iseli se', vlasnik kuće [gubi] novac koji mu je zakupnik dao [jer] je zakupnika [iselio] iz svoje kuće prije isteka zakupnine (roka).

79—87. (Nisu očuvani).

88. Ako trgovac daje žito pod interes, na ime interesa (kamate) dobija šezdeset *qu* žita za *kur*[26]. Ako pod interes daje novac, na ime interesa dobija šestinu (šekela) za šekel srebra.

89. Ako čovjek [upadne] u dugove, nema novca da ga vrati, ali ima žita [trgovac] će za svoj novac [s interesom] uzeti žito u skladu s kraljevom odredbom (tarifom).

90. Ako trgovac povisi interes [šezdeset *qu*] za *kur* [žita] ili jednu šestinu (šekela) za [šekel] i to ubere, gubi sve što je dao pod interes.

91. Ako trgovac dâ žito pod interes i ubere novac [u visini cijelog interesa] za žito, žito i novac ne može [opteretiti konta].

92. (Nije očuvan).

93. [Ako trgovac] ... ili cijeli iznos žita [koji je primio] ne oduzme i ne napiše novi ugovor, ili doda interes glavnici, trgovac će vratiti dvostruku količinu žita koju je primio.

94. Ako trgovac dâ pod interes žito ili novac, i kad daje pod interes novac i žito odmjerava manjom mjerom, kad prima natrag odmjerava većom mjerom [taj trgovac gubi] što je dao pod interes.

* Četverouglaste zgrade se koriste tamo gdje je tekst originala restauriran, dok se obile zgrade koriste za pobliže objašnjenje prijevoda.

[26] Budući da je jedan *kur* sadržavao 300 *qu*, slijedi da je interesna stopa bila 20%.

95. Ako [trgovac žito ili novac dâ] pod interes i dâ... gubi što je dao pod interes.

96. Ako čovjek pozajmi novac ili žito od trgovca i nema da vrati žito ili novac, ali ima (druga) dobra, neka dâ trgovcu što mu stoji na raspolažanju i pred svjedocima potvrdi da će ih dati, trgovac treba da ih primi bez zamjerki.

97.... da se ubije.

98. Ako čovjek dâ novac (drugom) čovjeku na ime zajedničkog ulaganja, obojica će pred Bogom nastalu dobit ili gubitak razdijeliti na jednake dijelove.

99. Ako trgovac pomoćniku[27] dâ pod interes novac za put (i kupovinu robe) i otpremi ga na put, pomoćnik će... na putu [novac posuđen] njemu.

100. Ako tamo gdje ode ostvari dobit, zapisat će interes na sav pozajmljeni novac, i dana kada vrše obračun isplatit će trgovcu.

101. Ako tamo gdje ode ne ostvari dobit, pomoćnik trgovcu da vrati dvostruki iznos pozajmljenog novca.

102. Ako trgovac pomoćniku dâ novac kao pomoć[28] i tamo gdje ode doživi neuspjeh, trgovcu da vrati glavnici.

103. Ako mu kad krene na put, neprijatelj uzme što je ponio, pomoćnik će se (tako) pred Bogom zakleti i potom je sloboden.

104. Ako trgovac pomoćniku ustupi na prodaju žito, vunu, ulje ili neko drugo dobro (robu), pomoćnik će zapisati vrijednost i isplatiti trgovcu (s tim što će) pomoćnik uzeti (pečatom ovjerenu) priznanicu za novac koji je trgovcu isplatio.

105. Ako pomoćnik bude nemaran i ne uzme (pečatom ovjerenu) priznanicu za novac koji je trgovcu isplatio, novac za koji nije izdata (pečatom ovjerena) priznanica ne može se upisati na konto (= pribrojiti preostaloj robi).

106. Ako pomoćnik pozajmi novac od trgovca i potom (to) trgovcu osporava, trgovac pred Bogom i svjedocima mora dokazati da je pomoćnik pozajmio novac, i pomoćnik će mu trostruko vratiti pozajmljeni novac.

107. Ako trgovac (nešto) pozajmi pomoćniku i pomoćnik vrati svojemu trgovcu što mu je trgovac dao, ako trgovac (potom) osporava da mu je vratio, pomoćnik pred Bogom i svejdocima mora dokazati, i trgovac će mu vratiti šestostruko za ono što je primio, jer se sporio sa svojim pomoćnikom.

■
[27] Misli se na trgovca na malo koji putujući prodaje za račun trgovca na veliko u čijoj je službi.
[28] Hoće reći bez interesa, odnosno kamate.

108. Ako krčmarica za cijenu pića, umjesto žita primi novac po većoj mjeri, i time vrijednost (cijenu) pića učini nižom od cijene žita, to protiv krčmarice treba dokazati i baciti je u vodu.

109. Ako se u kući krčmarice okupe razbojnici i ona razbojnice ne zatoči i ne preda ih dvoru, krčmarica da se ubije.

110. Ako posvećenica[29] koja ne živi u hramu, otvori (vrata) krčme, ili uđe u krčmu da pije, ta žena da se spali.

111. Ako krčmarica dâ na vjeresiju bocu pihum pića, u vrijeme žetve dobit će 50 qu žita.

112. Ako se čovjek nalazi na putu, pa je drugomu čovjeku dao srebro, zlato, drago kamenje, ili (druga) dobra i preda mu za prevoz, ako čovjek ne preda sve što se moralo prevesti gdje se moralo prevesti, već ga prisvoji, vlasnik dobara koja je trebalo prevesti treba da dokaže krivicu čovjeka koji je trebao prevesti što je trebalo predati, pa će taj čovjek vlasniku dobara koja je trebalo prevesti petastruko dati sve što mu je povjerenio.

113. Ako čovjek potražuje (dug) u žitu ili novcu (srebru) od drugog čovjeka i bez odobrenja (znanja) vlasnika iz žitnice ili sa gumna uzme žito, mora se sudski dokazati da je bez odobrenja vlasnika uzeo žito iz žitnice ili sa gumna, pa će taj čovjek vratiti žito koje je uzeo i izgubiti sve što je pozajmio.

114. Ako čovjek nije potraživao (dug) u žitu ili novcu od (nekog) čovjeka, već (nekoga) uhapsi kao jamca, za svakog jamca platit će trećinu mine srebra.

115. Ako čovjek potražuje (dug) u žitu ili novcu od (drugog) čovjeka i (nekoga) uhapsi kao jamca, pa jamac u njegovoj kući umre naravnom smrću, taj slučaj ne podleže pravnom potraživanju.

116. Ako jamac (uhapšenik) u kući hapsitelja umre od batina ili zlostavljanja, neka vlasnik uhapšenika isto dokaže protiv trgovca, i ako je (pokojnik) bio sin (slobodna) čovjeka, da se ubije hapsiteljev sin; ako je bio rob (slobodna) čovjeka, da plati trećinu mine srebra i gubi sve što je pozajmio.

117. Ako čovjeku prispije dug, ili je vezan jamstvom, pa u ropsku službu dâ svoju ženu, svoga sina ili kćer, tri će godine raditi u kući njihova kupca, ili njihova vjerovnika (zadužnika), a četvrte steći slobodu.

■
[29] Doslovan prevod termina **nin-an** glasio bi »božja žena«, to jest, posvećenica bogu koja se nije smjela udati. Ova vrsta svećenice, kao što se i iz **Zakonika** vidi, nije živjela u hramu. Ne treba je brkati sa takođovanom »svjetovnom svećenicom«, »šu-ge-tum«, termin koji se javlja od 137,

članaka, a čije nam izvorno značenje nije pobliže poznato. Ranije su prevodioci ovaj termin prevodili kao konkubina. Istini za volju, oba pojma označavaju nevjenčanu ženu koja je stajala u određenom odnosu sa hramom.

118. Ako rob ili rabinja na osnovu jamstva budu dani u ropsku službu, pa trgovac zatraži, može ih prodati bez mogućnosti potraživanja da ih vrati (vlasniku)[30].

119. Ako čovjeku prispije dug, pa on u ropsku službu dâ robinju koja mu je rodila djecu, vlasnik robinje može vratiti novac koji je trgovac pozajmio i (tako) otkupiti robinju.

120. Ako čovjek ostavi žito na čuvanje u kuću (drugog) čovjeka, i u žitnici dođe do štete, ili vlasnik kuće otvorí žitnicu i uzme žito, ili u potpunosti poriče da je žito bilo smješteno u njegovoj kući, vlasnik žita će pred Bogom iznijeti pojedinosti u vezi svoga žita i vlasnik kuće vratit će vlasniku žita dvostruko više no što je uzeo.

121. Ako čovjek ostavi žito na čuvanje u kuću (drugog) čovjeka, za godinu dana će mu na ime zakupnine platiti pet qu žita za jedan kur.

122. Ako čovjek želi (drugom) čovjeku dati na pohranu srebro, zlato, ili nešto drugo, svjedocima će pokazati sve što želi dati, sačiniti ugovor i potom predati na pohranu.

123. Ako dâ na pohranu (srebro, zlato, ili nešto drugo) bez svjedoka i ugovora, pa mu se (primitak) poriče tamo gdje je pohranio, slučaj ne podleže pravnom potraživanju.

124. Ako čovjek drugom čovjeku pred svjedocima dâ na čuvanje srebro, zlato, ili nešto drugo, pa mu ovaj (to) poriče, sud treba da dokaže i on će sve što je porekao platiti u dvostrukom iznosu.

125. Ako je čovjek nešto od svoje imovine dao na pohranu, i tamo gdje je pohranio njegova imovina, provalom ili obijanjem, nestane skupa s imovinom vlasnika kuće, vlasnik kuće koji je bio toliko nemaran da je izgubio sve što mu je dato na pohranu, dužan je da procijeni to dobro i nadoknadi ga vlasniku, vlasnik kuće naložit će potpunu istragu u vezi svoje nestale imovine i uzeti je od lopova.

126. Ako čovjekova imovina nije nestala, a on izjaví: »Moja imovina je nestala«, tako obmanjujući mjesno vijeće starješina, mjesno vijeće starješina iznijet će svoje mišljenje o njemu (i izjaviti) da njegova imovina nije nestala, i on će dati mjesnom vijeću starješina dvostruko što je tražio za svoju navodnu štetu[31].

127. Ako čovjek pokaže prstom na posvećenicu, ili na ženu (drugoga) čovjeka, pa ništa ne dokaže, taj će se čovjek izvesti pred suce i odrezat će mu se polovica kose.

■
[30] Usp. **Biblijia, Izlazak** 21. 2—11; **Pon. zakon** 15. 12—18.
[31] Usp. **Biblijia, Ruta** 3. 11; 4. 10.

128. Ako čovjek uzme ženu, ali s njom ne sklopi (vjericbeni) ugovor, ta žena nije mu supruga.

129. Ako žena (nekog) čovjeka bude uhvaćena u ložnici sa drugim čovjekom, vezat će ih i baciti u vodu. Ako muž te žene želi poštjeti svoju ženu, i kralj svoju svojinu (roba), mogu se poštjeti[32].

130. Ako čovjek oblubi (zaručenu) ženu (drugog) čovjeka, koja nije spoznala muškarca i još živi u kući svoga oca[33], i s njom spava, pa ga uhvate, taj čovjek da se kazni smrću, žena je nedužna.

131. Ako čovjek optuži svoju ženu, ali je ne uhvati u ložnici sa drugim čovjekom, ona da se zakune Bogom i vrati svojoj kući.

132. Ako se pokaže prstom na ženu (nekog) čovjeka, zbog drugog čovjeka, ali ne bude uhvaćena u ložnici sa drugim čovjekom, ona radi muža da skoči u rijeku[34].

133. Ako je čovjek odveden kao (ratni) zarobljenik, a u njegovoj kući ima dovoljno za život, njegova žena [ne smije napustiti svoju kuću, i mora voditi računa o svojoj ličnosti (tijelu) ne] ulaženjem u [kuću drugog čovjeka][35].

133a. Ako žena ne vodi računa o svojoj ličnosti (tijelu), pa ode u kuću drugog, to da se dokaže i žena da se baci u vodu.

134. Ako je čovjek odveden kao (ratni) zarobljenik, a u njegovoj kući nema dovoljno za život, njegova žena može otići u kuću drugoga, na tu ženu ne pada nikakva krivnja.

135. Ako je čovjek odveden kao (ratni) zarobljenik, i u njegovoj kući nema dovoljno za život, pa njegova žena prije njegova povratka ode u kuću drugog i izrodi mu djecu, (i) kasnije se njezin muž vrati u svoje rodno mjesto, žena da se vrati prvom mužu, a djeca ostaju ocu.

136. Ako čovjek napusti rodno mjesto i pobegne, njegova žena potom ode u kuću drugoga, ako se taj čovjek vrati i hoće da mu se žena vrati, žena bjegunca da se ne vrati svojemu mužu, jer je izvrgao ruglu svoje rodno mjesto i pobjegao.

137. Ako čovjek odluči da otjera svjetovnu svećenicu (konkubinu) koja mu je izrodila djecu, ili posvećenicu koja mu je rodila djecu, da toj ženi vrati njezin miraz (šeriktu) i da joj se dâ polovica polja, voćnjaka i (ostalih) dobara da bi mogla podići svoju djecu; kad podigne svoju djecu, od svega što dobiju

■
[32] Usp. **Biblijia, Pon. zakon** 22. 22.

[33] Ovdje se misli na običaj sklapanja braka s maloljetnim đevojčicama koje do punoljetnosti ostaju u očinskoj kući. Ovaj običaj postoji i danas u nekim zemljama Azije.

[34] O ovome usp. napomenu 3, i **Bibliju, Brojevi** 5. 11—31.

[35] To jest ne smije se preudati.

njezina djeca da joj se dâ dio jednak dijelu pojedinačnog naslijednika, i da se može udati za čovjeka kojega odabere.

138. Ako čovjek želi da otpusti svoju ženu koja mu je izrodila djecu, dat će joj uzdarje dobijeno kod sklapanja braka[36] i vratiti miraz (šeriktu) koji je donijela od oca i potom je može otpustiti.

139. Ako nema uzdarja, da joj da minu srebra na ime otpremnine za razvod.

140. Ako je ratar da joj dâ trećinu mine srebra.

141. Ako žena (slobodna) čovjeka koja živi u njegovoju kući odluči da ga napusti da bi se posvetila »poslovima«, tako zapusti svoju kuću (i) ponizi svoga muža, da se to dokaže; ako njezin muž odluči da je otjera, otjerat će je i ništa joj nije dužan dati na ime otpremnine za razvod. Ako njezin muž nije odlučio da je otjera i oženi se drugom ženom, prva žena može ostati u kući svoga muža kao robinja.

142. Ako žena toliko qmrzne svoga muža da izjavi: »Nećeš me više imati«, njen moral da ispita mjesno vijeće starješina, pa ako je ona bez zamjerke i ljage, a njen muž izlazi, i ako je ponižava, ta žena ne snosi krivicu, uzet će svoj miraz i vratiti se u kuću svoga oca.

143. Ako ona nije bez ljage, ako se skita, tako zapusti svoju kuću (i) ponizi svoga muža, ta žena da se baci u vodu.

144. Ako čovjek posvećenicu i ta posvećenica svojemu mužu dâ robinju pa ona izrodi djecu, ako taj čovjek odluči uzeti svjetavnu svećenicu (konkubinu), da se tome čovjeku to ne dopusti, jer ne smije uzeti svjetovnu svećenicu (konkubinu).

145. Ako čovjek uzme posvećenicu i ona mu ne izrodi djecu, i on odluči da uzme svjetavnu svećenicu (konkubinu), taj čovjek može uzeti svjetovnu svećenicu (konkubinu) i dovesti je u svoju kuću, ali je ne može izjednačiti sa posvećenicom.

146. Ako čovjek uzme posvećenicu i ona svojemu mužu dovede robinju, i ova mu izrodi djecu pa robinja potom traži ravnopravan položaj sa gospodaricom, jer je izrodila djecu, gospodarica je ne može prodati; obilježit će je robovskim žigom i pribrojiti je medu robinje.

[36] Original donosi termin **tirhatu** koji je teško precizno prevesti, s razlogom što taj termin ne izražava kupovnu cijenu žene, već nekakvo uzdarje, poklon mladoženja nevestinom ocu, kao znak pažnje, a nipošto kao akt kupovine. Mladoženja je, naime, taj poklon mogao, ali nije morao dati nevestinom ocu.

147. Ako ne izrodi djecu, njena je gospodarica može prodati.

148. Kad čovjek uzme ženu i ona oboli, ako odluči da uzme drugu, može je uzeti, bez otpuštanja žene koja je obolila, već da ona živi u njegovoju kući, i dok bude živa da je uzdržava.

149. Ako ta žena odbije da živi u kući svoga muža, vratit će joj uzdarje koje je donijela od kuće svoga oca, i tada može otići.

150. Ako čovjek svojoj ženi dâ na poklon polje, voćnjak ili druga dobra, dâ joj i ispravu sa žigom, njezina djeca poslije (smrti) njezina muža ne mogu joj ništa osporavati, jer majka svoju baštinu može dati bilo kojemu sinu, (ali) ne može dati nekome sa strane.

151. Ako je žena koja živi u kući (slobodna) čovjeka sa svojim mužem sklopila ugovor da je povjerilac njezina muža ne može odvesti kao jamca, i ako joj je o tome izdata napisana isprava (tablica), pa ako je taj čovjek bio dužan prije nego što je uzeo tu ženu, njegov povjerilac ne može je odvesti kao jamca; ako je ta žena bila dužna prije nego što je ušla u kuću čovjeka, njezini povjerioci ne mogu njezina muža odvesti kao jamca.

152. Ako je dug nastao nakon što je žena došla u kuću čovjeka, oboje snose odgovornost pred trgovcem (pozajmljivačem).

153. Ako žena (slobodna) čovjeka prouzrokuje smrt svoga muža radi drugoga čovjeka, ta žena da se nabije na kolac.

154. Ako čovjek spozna[37] svoju kćer, taj čovjek da se protjera iz rodnog mjestu.

155. Ako čovjek svojemu sinu odabere zaručnicu, njegov je sin spozna, pa kasnije sâm u njezinom krilu spava i uhvate ga, taj čovjek da se sveže i baci u vodu.

156. Ako čovjek svojemu sinu odabere zaručnicu, pa je njegov sin ne spozna, a on sâm spava u njezinom krilu, da joj plati polovicu mine srebra i da joj vrati sve što je donijela iz očeve kuće, i udat će se za čovjeka kojega odabere.

157. Ako čovjek po smrti svojega oca spava u krilu svoje majke, da se oboje spale.

158. Ako čovjek poslije (smrti) svojega oca bude uhvaćen u krilu njegove glavne žene koja je izrodila djecu, taj čovjek da se istjera iz očeve kuće.

159. Ako čovjek u kuću (budućeg) tasta donese **bi-ib-lam**[38], dâ tirhatu, zatim baci pogled na drugu ženu i (budućem) tastu izjaviti: »Neću da uzmem tvoju kćer«, djevojčin otac zadržava sve što mu je donijeto.

[37] Na ovu i slične vrste prestupa obara se i **Biblija**, **Lev. Zakonik** 18. 6–18; 20. 10–21; **Pon. zakon** 27. 20, 22–23.

[38] **Bi-ib-lam** je poklon, odnosno pokloni što ih vjerenik daje ukućanima buduće žene. Ovaj pojam treba lučiti od pojma **tirhatu**, opisanog u 36, napomeni.

160. Ako čovjek u kuću (budućeg) tasta donese *bi-ib-lam*, dâ tirhatu, pa djevojčin otac potom izjavi: »Ne dam ti moju kćer«, da vrati dvostruko sve što mu je donijeto.

161. Ako čovjek u kuću (budućeg) tasta donese *bi-ib-lam*, dâ tirhatu, i potom ga njegov prijatelj toliko okleveta da njegov tast na to izjavi: »Nećeš se oženiti mojom kćerkom«, da vrati dvostruko sve što mu je donijeto, njegov prijatelj ne može uzeti njegovu (nesuđenu) ženu.

162. Ako čovjek uzme ženu, ova mu izrodi djecu, i potom umre, njezin otac ne može potraživati njezin miraz (šeriktu); njezin miraz pripada njezinoj djeci.

163. Ako čovjek uzme ženu, ona umre, i ne donese mu djecu, ako njegov tast potom vrati tirhatu koju je ovaj čovjek donio u kuću svojega tasta, njezin muž ne može posezati za mirazom te žene; njezin miraz pripada kući njezina oca.

164. Ako mu njegov tast ne vrati tirhatu, on će od njezinog miraza odbiti cijelu tirhatu i ostatak miraza vratiti u kuću njezina oca.

165. Ako čovjek sinu, prvijencu svojih očiju, pokloni polje, voćnjak ili kuću, o tome mu izda ispravu sa žigom, i kad se nakon očeve smrti braća stanu dijeliti, zadržat će poklon koji mu je dao otac, ostatak očeve imovine razdijelit će se na jednakе dijelove.

166. Ako čovjek uzme žene sinovima koje ima, za najmlađeg sina ne uzme ženu, kad se sinovi poslige očeve smrti stanu dijeliti, svojemu najmlađem bratu koji nije uzeo ženu, poviše njegova dijela dat će novca za tirhatu i time mu omogućiti da uzme ženu.

167. Ako čovjek uzme ženu i ona mu izrodi djecu, ta žena umre, on nakon njezine smrti uzme drugu ženu i ona mu izrodi djecu, i potom otac umre, djeca se neće dijeliti po majkama; uzet će miraz svojih majki i potom ostatak očeve imovine razdijelit će na jednakе dijelove.

168. Ako čovjek odluci da se odrekne svačega sina i sucu izjavi: »Hoću da se odrekнем svoga sina«, sudac će ispitati njegov navod, pa ako nije tako teško zgriješio da bi ga mogao otjerati, otac ga se ne riježe odreći.

169. Ako je ocu toliko teško zgriješio da bi ga se mogao odreći, da mu se prvi put oprosti; ako po drugi put teško zgriješi, njegov ga se otac može odreći (razbaštiniti ga).

170. Ako čovjeku žena izrodi djecu, i njegova mu robinja (također) izrodi djecu, pa otac za života djeci što mu ih je robinja izrodila kaže: »Moja djeco«, i pribroji ih djeci svoje žene, i potom otac umre, djeca njegove žene i djeca robinje razdijelit će očevinu na jednakе dijelove.

171. Ako, međutim, otac za života djeci što mu ih je robinja izrodila ne kaže: »Moja djeco«, i potom otac umre, djeca robinje ne mogu sa djecom žene dijeliti očevu imovinu; sloboda robinje i njezine djece mora se isposlovati;

djeca žene ne mogu tražiti da im djeca robinje budu robovi; žena dobija svoj miraz i *nudunu*[39] koju joj je dao njezin muž i njoj je na tablici zavještao; ostaje u kući svoga muža, uživat će (*nudunu*) dok bude živa, bez mogućnosti prodaje, jer (poslije njezine smrti) njezina zaostavština pripada njezinoj djeci.

172. Ako joj njezin muž nije dao nudunu, vratit će joj se njezin miraz, a od imovine njezina muža dobit će dia jednak dijelu pojedinačnog nasljednika (djetceta); ako je njezina djeca prisiljavaju da napusti kuću, suci će ispitati navode i ako je krivica do djece, žena ne mora napustiti kuću; ako žena odluči da ode, nudunu koju joj je dao njezin muž ostavit će svojoj djeci, (a) sebi uzeti miraz iz kuće svoga oca i udati se za čovjeka koga odabere.

173. Ako ta žena, tamo gdje se odseli, izrodi djecu sa drugim mužem, i potom umre, njezin će miraz podijeliti ranija s kasnijom djecom.

174. Ako drugomu mužu ne izrodi djecu, djeca njezina prvoga muža dobit će njezin miraz.

175. Ako dvorski rob ili rob *muškēnuma* uzme kćer (slobodna) čovjeka i ona izrodi djecu, vlasnik roba ne može tražiti da mu djeca kćeri (slobodna) čovjeka budu robovi.

176. Ako, međutim, dvorski rob ili rob *muškēnuma* uzme kćer (slobodna) čovjeka i kad je oženi i ona s mirazom iz kuće svoga oca uđe u kuću dvorskog roba ili *muškēnuma*, u zajednici podignu kuću i steknu imanje, pa kasnije dvorski rob ili *muškēnum* umre, kći (slobodna) čovjeka uzet će svoj miraz; sve što su njezin muž i ona stekli u zajednici razdijelit će na dva dijela, pa jednu polovicu dobija vlasnik roba, drugu polovicu kći (slobodna) čovjeka za svoju djecu.

176a. Ako kći (slobodna) čovjeka nema miraza, sve što su njezin muž i ona stekli u zajednici razdijelit će se na dva dijela, pa jednu polovicu dobija vlasnik roba, drugu polovicu kći (slobodna) čovjeka za svoju djecu.

177. Ako udovica čija su djeca još nejaka odluči da uđe u kuću drugog (čovjeka), ne može ući bez sučeva dopuštenja (znanja). Kad hoće da uđe u kuću drugoga, suci će ispitati imovno stanje njezina prvoga muža i potom će imovinu njezina prvoga muža povjeriti njezinom drugom mužu i toj ženi uručiti ispravu da se brinu o imanju i odgajaju nejaku djecu bez (mogućnosti) prodaje kućne imovine. Kupac koji kupi kućnu imovinu udovičine djece, gubi novac, a imovina se vraća svome vlasniku.

[39] Originalni izraz *nu-du-na-am* označava poklon koji je muž dao ženi za vrijeme braka, a sastojao se od oranice, voćnjaka, kuće ili novca.

178. Ako posvećenici ili zavjetnici^[40] njezin otac dâ miraz i uruči joj ispravu (tablicu) pa joj u izdatoj ispravi ne omogući da svoje naslijedstvo dâ kome hoće, i ograniči joj pravo raspolažanja, po očevoj smrti njezino polje i voćnjak uzet će njezina braća, i prema razmjeru njezina dijela dat će joj žita, ulja i vune i time zadovoljiti njezino srce. Ako joj njezina braća, prema visini ulja i vune i time zadovoljiti njezino srce, svoje njezina dijela, ne daju žita, ulja i vune i time ne zadovolje njezino srce, svoje polje ili voćnjak može dati zakupniku koji joj se svidi, i taj će je zakupnik polje ili voćnjak i sve što joj je otac dao uživat će dok bude živa, bez izdržavati; polje, voćnjak i sve što joj je otac dao uživat će dok bude živa, bez mogućnosti prodaje ili otuđenja, jer njezina očevina pripada njezinoj braći.

179. Ako posvećenici, ili zavjetnici (hrama) njezin otac dâ miraz i uruči joj ispravu (tablicu) sa žigom pa joj u izdatoj ispravi omogući da svoje naslijedstvo da komu hoće i ne ograniči joj pravo raspolažanja, i potom otac umre, naslijedstvo može dati komu joj se dopadne, njezina braća nemaju pravo prigovora.

180. Ako otac svojoj kćeri posvećenici u hramu, ili zavjetnici ne dâ miraz, i potom otac umre, od očeve će imovine dobiti dio jednak dijelu pojedinačnog nasljednika (djeteta) i uživati ga dok bude živa, njezino naslijedstvo pripada njezinoj braći.

181. Ako otac (svoju kćer) posveti boginji kao posvećeniku, ili hramovnu djevojku, i ne dâ joj miraz, i potom otac umre, od očeve će imovine dobiti trećinu očevine pojedinačnog nasljednika (djeteta) i uživati ga dok bude živa, njezino naslijedstvo pripada njezinoj braći.

182. Ako otac svojoj kćeri, posvećenici Marduka u Babilonu, ne dâ miraz i ne izda joj ispravu sa žigom, i potom otac umre, u diobi očeve imovine sa braćom pripast će joj trećina očevine, ali nema pravo posjeda; posvećenica Marduku svoje naslijedstvo može dati kome hoće.

183. Ako otac svojoj kćeri, svjetovnoj posvećenici, dâ miraz, uda je za čovjeku, izda joj ispravu sa žigom, i potom otac umre, ona ne može učestvovati u diobi očeve zaostavštine.

■ [40] Ni zavjetnica **zi-ik-ru-um** se, slično posvećenici, nije smijela udavati, Raniji prevodioци **Hamurabijeva Zakonika** ovaj su termin prevodili kao »javna žena«, kurtizana, pa i kao »bludnica«, kao, na primjer, Dr David Heinrich Müller, **Die Gesetze Hammurabis**, Wien 1903, S. 50, »Buhdirne«, što je čini se neprecizan prijevod. Poziv zavjetnica je sličan pozivu posvećenica. Što se tiče samih posvećenica, valja istaći da je u drevnom Babilonu bilo posvećenica koje nisu živjele u hramu i

nisu se smjele udavati; zatim, posvećenica bogu koje nisu živjele u hramu, a mogle su se udavati i posvećenica u hramu koje se nisu smjele udavati, jer su bile »božje žene«, odnosno »božje sestre« čiji se »posao« obavlja regularno i pod nazorom velike svećenice hrama. Posvećenicama hrama odgovaraju zavjetnice hrama. O hramovnoj prodaji ljubavi usp. Morus, **Historija seksualnosti**, »Naprijed«, Zagreb 1967, str. 30, i.d.

184. Ako čovjek svojoj kćeri, svjetovnoj posvećenici, ne dâ miraz, ne uda je za čovjeka, i potom otac umre, njena braća dat će joj miraz razmjeran očevoj imovini i udat će je za čovjeka (naći joj muža).

185. Ako čovjek posvoji dijete na svoje ime i podigne ga, posvojeno dijete ne može se tražiti natrag.

186. Ako čovjek posvoji dijete i čim je posvojeno, njegov otac i majka ga traže natrag, posvojeno dijete da se vrati u očinsku kuću.

187. (Posvojeni) sin upravitelja dvora, ili (posvojeni) sin zavjetnice, ne može se tražiti natrag.

188. Ako član obrtničke klase (obrtnik) uzme sina (dijete) kao posvojče i nauči ga svojemu obrtu, ne može se tražiti natrag.

189. Ako ga nije naučio svojemu obrtu, to se posvojče može vratiti u očevu kuću.

190. Ako čovjek dijete koje je posvojio i odgojio nije uvrstio među svoje sinove (djecu), to se posvojče može vratiti u očevu kuću.

191. Ako čovjek koji je posvojio i odgojio dijete zasnuje vlastitu obitelj, potom dobije djecu i odluči da otjera posvojeno dijete, taj sin (dijete) da ne ode praznih ruku; njegov posvojitelj dat će mu od svoje imovine trećinu očevine i onda da ide; od polja, voćnjaka ili kuće ne dobija ništa.

192. Ako (posvojeni) sin upravitelja dvora ili (posvojeni) sin zavjetnice svojemu posvojitelju ili posvojiteljici kaže: »Ti mi nisi otac«, »Ti mi nisi majka«, da mu se odsiječe jezik.

193. Ako (posvojeni) sin upravitelja dvora ili (posvojeni) sin zavjetnice (hramu) dozna za svoje poruklo i počne mrziti svoga posvojitelja i svoju posvojiteljicu i ode u očinski dom, da mu se izvadi oko.

194. Ako čovjek svoje dijete dâ dojilji i dijete umre u naručju dojilje, ako potom dojilja, bez znanja oca i majke, odgoji drugo dijete, da se to dokaze i da joj se odsijeku grudi, jer je bez znanja oca i majke odgojila drugo dijete.

195. Ako sin udari oca, da mu se odsiječe ruka^[41].

196. Ako čovjek izbije oko pripadniku imućnije klase, da se izbije njegova oko.

197. Ako je slomio kost (drugom) čovjeku, da se slomi njegova kost^[42].

198. Ako izbije oko muškênumu ili slomi kost muškênumu, platit će minu srebra.

199. Ako izbije oko robu (slobodna) čovjeka ili slomi kost robu (slobodna) čovjeka, platit će pola njegove vrijednosti.

200. Ako čovjek izbije zube čovjeku svojega položaja, da se izbiju njegovi zubi.

■ [41] Usp. **Biblij**, Izlazak 21. 15.

[42] Usp. **Biblij**, Izlazak 21. 23–25; **Lev. Zakonik** 24. 19–20; **Pon. zakon** 19. 21.

201. Ako je izbio zube *muškēnumu*, plati će trećinu mine srebra.
202. Ako čovjek udari po licu čovjeka močnjeg od sebe, da mu se na zboru bičem od govede žile udari šezdeset udaraca.
203. Ako slobodan čovjek udari po licu slobodnog čovjeka koji mu je položajem ravan, platit će jednu minu srebra.
204. Ako *muškēnum* udari po licu (drugog) *muškēnuma*, platić će deset šekela srebra.
205. Ako rob (slobodna) čovjeka udari po licu (slobodnog) čovjeka, da mu se odsječe uho.
206. Ako (slobodan) čovjek u svadi udari po licu (drugog) čovjeka i povredi ga, taj čovjek da se zakune: »Nisam ga namjerno udario«, i da mu plati liječnika.
207. Ako od njegova udarca umre, da se zakune na isti način, i ako je sin slobodna čovjeka, platić će polovicu mine srebra.
208. Ako je bia jedan od *muškēnuma*, platić će trećinu mine srebra.
209. Ako čovjek udari po licu kćer (drugog) čovjeka i ona uslijed toga izbací plod, za njezin će plod platiti deset šekela srebra[43].
210. Ako ta žena umre, da se ubije njegova kći.
211. Ako uslijed udarca kćerka *muškēnuma* izbací plod, platić će pet šekela srebra.
212. Ako ta žena umre, platić će polovicu mine srebra.
213. Ako udari robinju slobodna čovjeka i ona uslijed udarca izbací plod, platić će dva šekela srebra.
214. Ako ta robinja umre, platić će trećinu mine srebra.
215. Ako liječnik kirurškim nožem od bronze na čovjeku izvrši težu operaciju (doslovno: nanese tešku ranu) i spasi čovjeku život, ili čovjeku hirurškim nožem od bronze otvori očnu duplju i spasi čovjeku oko, dobit će deset šekela srebra.
216. Ako je bio *muškēnum*, dobit će pet šekela srebra.
217. Ako je bio rob (slobodna) čovjeka (*šum-ma ardu a-we-lim*) vlasnik roba dat će liječniku dva šekela srebra.
218. Ako čovjek hirurškim nožem od bronze čovjeku nanese tešku ranu i izazove čovjekovu smrt, ili čovjeku hirurškim nožem od bronze otvori očnu duplju i upropasti čovjeku oko, da mu se odsijeku ruke.
219. Ako liječnik hirurškim nožem od bronze robu *muškēnuma* nanese tešku povredu i izazove (njegovu) smrt, nadoknadit će roba za roba.
220. Ako hirurškim nožem od bronze otvori očnu duplju i upropasti čovjeku oko, platić će polovicu njegove vrijednosti u srebru.

221. Ako liječnik (slobodnu) čovjeku namjesti prelomljenu kost ili izlječi oboljele tetive, nosilac povrede (bolesnik) dat će liječniku pet šekela srebra.
222. Ako je bio *muškēnum*, dat će tri šekela srebra.
223. Ako je bio rob (slobodna) čovjeka, vlasnik roba dat će liječniku tri šekela srebra.
224. Ako veterinarski ranarnik goveda ili magaradi govečetu ili magarcu nanese tešku ranu i spasi životinji život, vlasnik govečeta ili magarca dat će ranarniku na ime nagrade šestinu šekela.
225. Ako govečetu ili magarcu nanese tešku ranu i životinja ugine, vlasniku govečeta ili magarca platić će četvrtinu vrijednosti (životinje).
226. Ako utiskivač žiga, bez pristanka (znanja) vlasnika roba, sa roba odstrani znak neotudivosti roba, tom utiskivaču žiga da se odsječe ruka.
227. Ako čovjek prevari utiskivača žiga i on sa roba odstrani znak neotudivosti roba, taj čovjek da se kazni smrću i zatrlja u svojem dvorištu; utiskivač žiga da se zakune: »Nisam odstranio znak sa znanjem«, i potom je slobodan.
228. Ako graditelj čovjeku sagradi kuću i dovrši je, dat će mu na ime nagrade dva šekela za sar kuće.[44].
229. Ako graditelj čovjeku sagradi kuću, ne uradi je čvrsto i kuća se koju je sagradio sruši, pa usmrti vlasnika kuće, taj graditelj da se ubije.
230. Ako je izazvao smrt sina vlasnika kuće, da se ubije sin toga graditelja.
231. Ako je izazvao smrt roba vlasnika kuće, vlasniku kuće dat će roba za roba.
232. Ako uništi pokretnu imovinu, nadoknadit će sve što je uništeno, a kuću koju je gradio, pa je nije čvrsta sagradio, zbog čega se srušila, popraviti će o svom trošku.
233. Ako graditelj čovjeku gradi kuću pa je dobro ne sagradi, i zid popusti, taj će graditelj zid popraviti o svom trošku.
234. Ako brodar (graditelj broda) čovjeku sagradi brod od 60 kura, dat će mu na ime nagrade dva šekela srebra.
235. Ako brodar (graditelj broda) čovjeku sagradi brod, radove ne izvede dobro, pa brod iste godine stane propuštati vodu, i nastane šteta, brodar će taj brod raspremiti i ojačati o vlastitom trošku, i ojačan brod vratiti vlasniku broda.
236. Ako čovjek svoj brod dâ pod zakup brodaru, brodar bude nepažljiv pa brod potopi ili razbij, brodar će vlasniku broda nadoknaditi brod.

[44] Mjera za dužinu, naziva se i gar. Iznosi 12 ammatu, lakata. Kako ammatu iznosi 0,396 m, to sar, odnosno gar iznosi 4,752 m.

237. Ako čovjek unajmi brodara i brod i nakrca ga žitom, vunom, uljem, datuljama i drugim teretom, ako brodar bude nepažljiv pa potopi brod i upropasti sve što je na njemu, brodar će nadoknaditi brod koji je potopio i sve što je na njemu propalo.

238. Ako brodar potopi brod (slobodna) čovjeka, pa ga zatim osposobi za plovidbu, polovicu njegove vrijednosti dat će u srebru.

239. Ako čovjek unajmi brodara, dat će mu šest kura žita na godinu.

240. Ako brod na vesla udari pramcem brod na jedra i potopi ga, vlasnik potopljenog broda pred Bogom će iznijeti pojedinosti u vezi izgubljene imovine na brodu, a vlasnik broda na vesla koji je potopio brod na jedra nadoknadit će [vlasniku] broda njegovu izgubljenu imovinu.

241. Ako čovjek uzme goveče u zalog, platit će trećinu mine srebra.

242. 243. Ako čovjek uzme goveče u zakup na godinu dana, vlasniku govečeta dat će četiri kura žita na ime zakupnine za tegleće goveče, tri kura žita na ime zakupnine za goveče prispjelo za jaram.

244. Ako čovjek uzme u zakup goveče ili magare, pa ga lav u polju udavi, (šteta) pada na njegova vlasnika.

245. Ako čovjek vola u zakup, pa vol ugine uslijed njegove nepažnje ili zbog batina, vlasniku vola nadoknadit će vola za vola.

246. Ako čovjek vola u zakup i slomi mu nogu ili mu presječe vratnu žilu (šiju), vlasniku vola nadoknadit će vola za vola.

247. Ako čovjek uzme vola u zakup i izbjije mu oko, vlasniku vola dat će polovicu njegove vrijednosti u srebru.

248. Ako čovjek uzme vola u zakup i slomi mu rog, odreže mu rep, ili mu ozlijedi mesa na plećima, dat će četvrtinu njegove vrijednosti u srebru.

249. Ako čovjek uzme vola u zakup i Bog ga udari, pa on ugine, čovjek koji je zakupio vola zaklet će se Bogom i potom je slobodan.

250. Ako vo, idući ulicom rogovima usmrti čovjeka, slučaj ne podleže pravnom potraživanju[45].

251. Ako čovjekov vo hoće da ubode i mjesno vijeće stavi čovjeku do znanja da je njegov vo sklon tome, pa mu vlasnik ne poreže (poravna) robove (ili) ga ne sprijeći, i vo usmrti rogovima pripadnika povlaštene klase (= a-we-lim), dat će polovicu mine srebra.

252. Ako ubije roba slobodna čovjeka, dat će trećinu mine srebra.

253. Ako čovjek unajmi drugog čovjeka da mu nadgleda polje, i preda mu sjeme, pavjeri mu volove, sklopi s njim ugovor o obrađivanju polja, ako taj čovjek pokrade sjeme ili stočnu hranu i nađe se kod njega, da mu se odsječe ruka.

■
[45] Usp. **Biblija**, Izlazak 21. 28—36.

254. Ako je prisvojio sjeme i glađu iscrpio volove, primljenu količinu žita nadoknadit će dvostruko.

255. Ako je volove slobodna čovjeka dao drugome u zakup, ili pokrao sjeme pa time polje zapustio, to protiv toga čovjeka treba dokazati, i u vrijeme žetve da se odmjeri šezdeset *kura* žita za osamnaest *iku*.

256. Ako nije u mogućnosti da ispunji svoju obavezu, da ga volovi vuku poljem[46].

257. Ako čovjek unajmi zemljoradnika, platit će mu godišnje osam *kura* žita.

258. Ako čovjek unajmi čuvara stoke, platit će mu godišnje šest *kura* žita.

259. Ako čovjek sa njive ukrade ralo, vlasniku rala dat će pet šekela srebra.

260. Ako ukrade sijačicu ili branu, dat će tri šekela srebra.

261. Ako čovjek unajmi čobana da mu napasa goveda ili ovce, dat će mu godišnje osam *kura* žita.

262. Ako čovjek ... vola ili ovcu ...

263. Ako upropasti povjerenog mu [vola] ili ovcu, vlasniku će nadoknaditi vola za [vola], ovcu za [ovcu].

264. Ako čoban kome su povjerenata goveda ili ovce da ih napasa primi ugovorenu nagradu do potpunog namirenja, pa potom umanji broj stoke, umanji broj ovaca, time umanjujući i priplod, dat će priplod i dobit u skladu s odredbama svoga ugovora.

265. Ako čovjek kome su povjerenata goveda ili ovce da ih napasa bude vjeroloman pa promijeni žig na stoci ili je proda, to da se protiv njega dokaže, pa će vlasnik ukradena goveda i ovce nadoknaditi desetostruka.

266. Ako u tor nahrupi božja kazna, ili lav pokolje (stoku), čoban će pred Bogom dokazati da je nedužan, a vlasnik torna će od njega uzeti živinče nastradalo u oboru[47].

267. Ako čoban bude nemaran i uzrokuje gubitak u toru, čoban će nadoknaditi gubitak goveda i ovaca koji je prouzrokovao u toru i dat će ga vlasniku torna.

268. Ako čovjek za vršidbu uzme u zakup vola, njegova zakupnina staje dvadeset *qu* žita.

269. Ako za vršidbu uzme u zakup magarca, njegova zakupnina staje deset *qu* žita.

■
[46] Ovaj propis nije jasan. Možda je taj čovjek u zamjenu za dug morao sjediti na brani, odnosno držati kojom su volovi ravnali uzoranu polje?
[47] Usp. **Biblija**, Izlazak 22. 10 sq.

270. Ako za vršidbu uzme u zakup kozu, njena zakupnina staje jedan *qu žita*.

271. Ako čovjek uzme u zakup volove, kola i goniča, dat će na dan 180 *qu žita*.

272. Ako čovjek uzme u zakup samo kola, dat će na dan četrdeset *qu žita*.

273. Ako čovjek unajmi nadničara, od početka godine do petoga mjeseca dat će mu šest *še*[48] srebra na dan; od šestoga mjeseca do kraja godine dat će mu pet *še* srebra na dan[49].

274. Ako čovjek želi unajmiti obrtnika, platit će na dan kao nagradu za... pet *še* srebra; kao nagradu za *ciglara*[50] pet *še* srebra; [kao nagradu za] *tkača lanenog platna...* [*še*] srebra; [kao nagradu za] *pečatoresca...* [*še*] srebra; [kao nagradu za] draguljara... [*še*] srebra; [kao nagradu za] *kovača...* [*še*] srebra; [kao nagradu za] *tesara četri še srebra*; kao nagradu za *kožara...* *še* srebra; kao nagradu za *košarača...* *še* srebra; [kao nagradu za] *zidara...* *še* srebra.

275. Ako čovjek uzme u zakup jedrenjak, njegova zakupnina staje tri *še* na dan.

276. Ako čovjek uzme u zakup brod na vesla, dat će mu na ime njegove zakupnine dva i po *še* srebra na dan.

277. Ako čovjek uzme u zakup brod od šezdeset kura, dat će na ime njegove zakupnine šestinu (*šekela*) srebra na dan.

278. Ako čovjek kupi roba ili robinju, i ne prode ni pun mjesec a snađe ih padavica, vratit će ih prodavaču, a kupac će dobiti novac koji je dao.

279. Ako čovjek kupi roba ili robinju, pa mu potom stigne potraživanje (za njih), za potraživanje odgovara prodavač.

280. Ako čovjek u stranoj zemlji kupi roba (ili) robinju od nekog drugog čovjeka i, kad stigne kući, vlasnik roba ili robinje utvrdi da je to njegov rob ili robinja, ako su rob ili robinja domoroci, njihovo oslobođenje izvršit će se bez novca (plaćanja).

281. Ako su rođeni u drugoj zemlji, kupac će pred Bogom iznijeti količinu novca koju je platio, pa će vlasnik roba ili robinje dati trgovcu novac koji je platio i dobiti natrag svoga roba ili robinju.

282. Ako rob svojemu gospodaru kaže: »Ti nisi moj gospodar:«, njegov gospodar treba da dokaže da je to njegov rob i da mu odsiječe uho.

■ [48] Še, dio šekela, težak 0,0467 grama. [49] Razlog ovakvom plaćanju nadničara jest to što u prvih pet mjeseci u mesopotamskoj poljoprivredi traju intenzivni poljoprivredni radovi, nakon čega Jenjavaju.

Hamburabijev Zakonik, hebrejska Tora i rimski Zakonik dvanaest ploča

Budući da su sumerski *Zakonici* utjecali na *Hamurabijev Zakonik*, što smo vidjeli iz odgovarajućih propisa sumerskih *Zakonika* doslovno preuzetih u *Hamurabijevu Zakoniku*, izvršit ćemo upoređenje sličnih odredbi u *Hamurabijevu Zakoniku*, *Petoknjizižu* i *Zakoniku dvanaest ploča*, kako bi se uočio utjecaj što ga je ovaj imao na *Toru*, a preko ranih helenskih *Zakonika* i na rimske *Zakonik dvanaest ploča*.

U prvom stupcu stoe propisi iz *Hamurabijeva Zakonika*, skraćeni, opisani ili u cijelosti; u drugom stupcu su mjesta iz *Petoknjiziža*, doslovno ili u skraćenom obliku, pri čemu sam se koristio *Biblijom* u izdanju *Kršćanske Sadašnjosti*, Zagreb 1976, rijetko se pridržavajući samo toga prevoda. U trećem se stupcu nalaze fragmenti iz rimskog *Zakonika dvanaest ploča* prema rekonstrukciji Moritta Voigta, *Die XII Tafeln*, Leipzig 1883, 2 Bände, a po odabiru Dr-a Davida H. Müllera, op. cit. S. 175—188, odakle su poredbene tablice u cijelosti i preuzete.

Hamurabi*Parnični postupak (1—5)**Tužilac (1—2)**Lažna optužba za ubistvo ili za vraćanje što se kažnjavalо smrću.**Svjedočenje (3—4)*

3) Ako čovjek u parnici lažno svjedoči, pa rečeno ne dokaže, ako se u parnici radi o životu, čovjek (svjedok) da se ubije.

4) Ako tako svjedoči u parnici za žito ili novac, snosit će kaznu za tu parnicu.

Sudac (5)

Sudac koji je donio kasnije oboren presudu da plati dvanaestostruku kaznu koja je u toj parnici određena.

*Krađa i razbojstvo (6—25)**Privilegirana krađa (6—8)**Obična krađa (9—13)**Utaja i sumnjiva kupovina (6—7)*

(8) Ako lopov nije u mogućnosti da ukradeno nadoknadi, da se ubije.

Biblija*Izlazak, 23.1—3*

- 1) Ne daji lažne izjave!
- 2) Ne pomaži zlikovcu svjedočeći krivo.

- 3) Ne svjedoči u parnici, stajući na stranu većine, protiv pravde.
- 4) Ne smiješ biti pristrasan prema siromahu u njegovoј parnici.

Ponovljeni zakon, 19.10—19

16) Ako kakav krivi svjedok ustane protiv koga optužujući ga za lažno svjedočenje, (17) tada parničari neka stupe pred Jahvu, pred svećenika i suce . . . (18) suci da sprovedu temeljnju istragu i utvrde da je svjedok lažan, da je lažno svjedočio protiv svoga bližnjega (19), da mu učine ono što je on kanio učiniti svojemu bližnjem.

Izlazak 21.37

37) Ako netko ukrade goveče ili ovcu pa je zakolje ili proda, nadoknaditi će pet goveda za jednu goveče i četri ovce za jednu ovcu.

Izlazak 22.3

- 3) Ako se ukradeno, goveče, magare ili ovca kod njega nađu živi, da plati dvostruki iznos.
- 2) Ako nema ništa, neka se u ime onoga što je ukrao proda.

Leges XXII tabularum

VIII 10: Ne quis alienos fructus excantassit neve alienam segetem pelleixerit. Qui malum carmen incantassit, verberatus igni necator[1].

[1] Da nitko nečiju ljetinu nije obajao, niti tudi usjev uništio. Tko sa zlom nakanom izrekne basmu (baci čini) da se na smrt premlaćen spali.

IX 3: De paricidio

IX 14: Qui falsum testimonium dixisse convictus est, a saxo Tarpeio deiceretur[2].

IX 5: Iudex arbiterve iure datus qui ob rem dicendam pecuniam accepisse convictus est, capite poenitur[3].

IX 6: De questoribus paricidii

VII 2: Si hominem liberum nanxitur, verbetatus addicitor, cui furtum factum est, si servum, verberatus e saxo praecipitator[4].

VII 3: Si adorat furto, quod nec manifestum erit, duplione damnum decidito[5].

VII 4: Si concapsit furtum, triplo damnum decidito[6].

VII 5: Tignum iunctum aedibus vineave, sei concapsit, ne solvito; de vinea, quandoque sarpta, donec dempta erunt tigna, ne abemito. Duplione damnum decidito[7].

[2] Ako se dokaže da je netko lažno svjedočio, da se baci sa tarpejske stijene.

[3] Ako se dokaže da je po zakonu određeni sudac ili arbitar (odabrani sudac) u vezi predmeta u sporu primio mito, da se ubije.

[4] Ako se slobodan čovjek zateče (u krađi) da se bičevan preda kome je pričinjena krađa, ako je rob da se bičevan baci sa stijene.

[5] Ako netko za javno nepočinjenu krađu podigne optužbu, lopov da plati dvostruki iznos.

[6] Ako pronađe ukradenu stvar, lopov da plati trostruki iznos.

[7] Ako pronađe ukradenu gredu ugrađenu u građevinu ili u vinograd, da je ne dira; grede da se iz vinograda ne uzimaju sve dok ne bude porezan. Lopov da plati dvostruki iznos.

Hamurabi*Otimanje ljudi (14)*

14) Ako čovjek otme maloljetnog sina (drugom) čovjeku, da se ubije.

*Otimanje i skrivanje robova (15—20)**Provala i razbojstvo (21—25)*

21) Ako čovjek iskopa jamu i kroz nju provali u kuću, da se pred njom ubije i u nju se zatrpa.

Krađa u vrijeme požara

25) Ako se u kući nekog čovjeka pojavi vatra, i čovjek, koji je došao da je ugasi, baci oko na dobra gospodareve kuće, i uzme od dobara gospodareve kuće, taj čovjek da se baci u (tu) vatru.

*Lenska dobra (27—41)**Zakupnik (42—47)**Davanje u zalog (48—52)**Šteta od plavljenja (52—56)*

Kod štete prouzrokovane plavljenjem uzima se u obzir stvarna šteta.

*Nanošenje štete ispašom (57—58)*57) Kad pastir napasa ovce po polju bez pristanka, da naknadi dvostruko.
58) Ako to čini i tada kad su ostali pastiri napustili polja, platit će petostruko.**Biblija***Izlazak 21.16*

16) Tko otme čovjeka, bilo da ga proda ili da ga za sebe zadrži, da se ubije.

*Izlazak 22.1*1) Ako se lopov noću zateče u provali, da mu se ne osveti krv.
2) Ako je, međutim, Sunce izišlo, da mu se osveti krv.*Izlazak 22.4—5*4) Ako netko zapali [kuću, žito itd, platit će onim što najbolje nađe na svojem polju i svojem vinogradu].
5) Ako se pak vatra rasplamsa, zahvati šipražje, potom žito na hrpi, u snopu ili na njivi, onaj tko je izazvao požar, požarom uništeno mora nadoknaditi.*[148]***Leges XXII tabularum**

VII 6: Qui prohibitus furtum quaerere velit, nudus querito, licio cinctus, lancem habens. Si concapsit, furtum manifestum esto[8].

VII 7: Si furtum conceptum obtulerit, triplo damnum decidito[9].

VII 1: Si nox furtum factum est, si im occisit, iure caesus esto; si luci, nisi se telo defendit, ne occidito[10].

VII 9: Qui aedes acervumve frumenti iuxta tugurium positum combusserit, vincitus, verberatus igni necator, si sciens dolo malo incensit; ast casu noxiā sarcito aut, si minus idoneus sit, verberator[11].

VII 10: Si impavit in laetam sagetem alterius, noxiā sarcito. Si nox impavit secuitve, sciens dolo malo, suspensus Cereri necator[12].

VII 11: Impubes, quem furti manifesti nanxitur quive nox impavit secuitve, praetoris arbitratu verberator noxiāque duplione sarciri decernitor[13].

[8] Tko (kod drugoga) želi tražiti ukradenu stvar, neka je traži opasan povezom i s pliticom u ruci. Ako je nađe, krađa da se smatra javnom.

[9] Tko drugome podmetne ukradenu stvar, da plati trostruki iznos. Ovdje dodajmo i VII 8: Culus ope, consilio furtum factum est, pro fure damnum decidito= Onome uz čiju je pomoć ili nagovor izvršena krađa neka se odredi kazna predviđena za lopova.

[10] Ako lopov krade noću, i bude ubijen, ubijen je u skladu sa zakonom; ako krade danju, ne smije se ubiti ukoliko se ne brani oružjem.

[11] Tko zapali kuću ili stog žita uz kolibu, da se vezan i bičevan spali, ako je to svjesno i podmuklo (s umišljajem) učinio; ako je slučajno (zapalio) da naknadi štetu, ili da se bičuje ako štetu ne može nadoknaditi.

[12] Ako netko napase stoku u tuđem usjevu, da nadoknadi štetu. Ako noću svjesno i podmuklo opase ili uništi usjev, da se vješanjem u čast Kereri ubije.

[13] Ako se maloljetno čeljade zatekne u javnoj kradi ili je noću opaslo i uništilo (usjev), da se po odluci pretora bičuje i da nadoknadi štetu u dvostrukom iznosu.

Hamurabi**Sjeća drveća**

59) Ako čovjek odsiječe stablo u voćnjaku (drugog) čovjeka, bez znanja vlasnika voćnjaka, platit će pola mine srebra.

Vrtlarstvo (59—65)**Najamnina (66—97)****Davanje pod interes (98—112)****Davanje osobe u zalog**

(lex et ius mancipii, 11—119).

Založeno žito.**Dobrovoljno davanje u zalog (120—121)****Nanošenje tjelesnih povreda.**

206) Ako (slobodan) čovjek u svađi udari po licu (drugog čovjeka i povredi ga, taj čovjek da se zakune: »Nisam ga namjerno udaraio«, i da mu plati lječnika.

207—208) Ako od njegova udaraca umre, da se zakune i plati za sina slobodna čovjeka pola mine srebra, a za muškenuma trećinu mine srebra.

Davanje u zalog (122—126)

124) Ako čovjek drugom čovjeku pred svjedocima dâ na čuvanje srebro, zlato, ili nešto drugo, pa mu ovaj poriče, sud treba da dokaže i on će dvostruko platiti.

Biblija

U Izlasku se ne spominje parnica u vezi uništavanja drveća (actio de arboribus succisis).
Izlazak 22.24

24) Ako uzajmiš novca kome od moga naroda, siromahu koji je kod tebe, ne postupaj prema njemu kao lihvar! Ne nameći mu kamata!

25) Uzmeš li svome susjedu ogrtač u zalog, moraš mu ga vratiti prije zalaza Sunca.

26) Tà to mu je jedini pokrivač kojim omata svoje tijelo i u kojem može leći. Ako k meni zavapi, uslišat će ga, jer sam ja milostiv.

Izlazak 21.18

18) Ako se ljudi posvade, pa jedan od njih udari drugoga kamenom ili šakom, ovaj ne pogine, ali bude vezan za postelju... da mu plati lječnika.
Izlazak 21.24

24) Život za život, oko za oko, Zub za Zub, ruku za ruku, nogu za nogu.

Izlazak 22.6

6) Kad tko položi kod znanca novac ili stvari na čuvanje, pa budu pokradene iz njegove kuće, ako se lopov pronađe, mora dvostruko platiti.

7) Ako se lopov ne pronađe, vlasnik kuće neka se primakne k Bogu da se dokaže kako on nije sputstio svoje ruke na dobro svoga bližnjega.

Leges XXII tabularum

VII 12: Si alienam arborem succidit, XXV poenas sunto[14].

VII 17: Ne quis unciario fenore amplius exerceat. Fenerator quadrupli condemnetur[15].

V 1: Cum nexum faciet mancipiumque uti lingua nuncupassit, ita ius esto[16].

V 11: De actione ex lege mancipii.

V 12: De actione fiduciae.

V 13: De actione nuncupatae pecuniae.

[14] Ako netko odsječe tuđe drvo, da se kazni sa 25 asa.

[15] Da nitko na ime interesa nije uzeo više od jedne dvanaestine. Kamatnik (zelenaš) da se osudi na četverostruki iznos.

[16] Kad se zaključuje ugovor o dužničkoj obavezi i pravu vlasništva (nexus et lex mancipii), neka se zakonom smatra ono što se o tome izričito izjasnilo.

[17] Ako netko nekome nanese tjelesnu povodu ili pričini štetu tudem robu ili četveronožnom živinčetu, da naknadi štetu.

[18] Ako netko nekome slomi jedan od udova, s njime se ne nagodi, neka mu uvrati istom mjerom (lex talionis).

[19] Ako netko udarcem ruke ili batinom prebije kost slobodnemu čovjeku, neka mu na ime kazne plati tri stotine asa, a robu sto pedeset.

[20] Ako netko nekome nanese lakšu tjelesnu povodu, neka mu na ime kazne plati dvadeset pet asa. Tko pjesmom nekoga izvrgava ruglu, da se izbičuje.

[Fragmente iz **Zakonika XII ploča** sa starolatinskog preveo Marko Višić]

Hamurabi

125) Ako od njegove imovine tamo gdje je pohranjena nestane provalom ili obijanjem, vlasnik kuće, jer je bio nemaran, nadoknadir će sve što mu je bilo dato na pohranu.

126) Ako čovjek kome nije ništa nestalo tvrdi da mu je nešto nestalo i to izjavi pred sudom, nadoknadir će u dvostrukom iznosu što je tražio za svoju oštetu.

Bračno pravo (127—132)

127) Ocrnjivanje posvećenice ili neke druge žene.

128) Bez vjeridbenog ugovora nema vjeridbe.

129) Ako žena nekog čovjeka bude uhvaćena u ložnici sa drugim čovjekom neka ih vezane bace u vodu.

130) Ako čovjek obljeni (zaručenu) ženu (drugog) čovjeka koja nije spoznala muškarca i još živi u kući svoga oca i s njom spava, pa ga uhvate, taj čovjek da se kazni smrću, žena je nedužna.

131) Ako čovjek optuži svoju ženu, ali je ne uhvati u ložnici sa drugim čovjekom, ona da se zakune Bogom i vrati svojoj kući.

132) Ako se pokaže prstom na ženu (nekog) čovjeka, ali ne bude uhvaćena u ložnici sa drugim čovjekom, ona radi muža da skoči u rijeku.

Biblija

8) Za svaki prekršaj pronevjere — radilo se o govečetu, magaretu, sitnoj stoci, odjeći ili bilo kojoj izgubljenoj stvari za koju se ustvrdi: to je ono! — treba spor iznijeti pred Boga. Onaj koga Bog proglaši krivim neka plati dvostruko drugome.

Izlazak 22.15—16

15) Ako tko zavede djevojku koja nije zaručena i s njom legne, neka za nju dadne ženidbenu procjenu i uzme je za ženu.

16) Ako njezin otac odbije da mu je dadne, zavodnik mora odmjeriti srebra u vrijednosti ženidbene procjene za djevojku.

Ponovljeni zakon 22.22

22) Ako se koji čovjek zateče gdje leži sa ženom udatom za drugoga, neka oboje — i čovjek koji je ležao sa ženom i sama žena — budu smaknuti.

Ponovljeni zakon 22.25

25) Ako čovjek u polju nađe na zaručenu djevojku i silom legne s njom, onda neka se pogubi samo taj što je s njom legao.

Brojevi 5.12 ff

12) Ako nekome žena pođe stranputicom (13) te mu se iznevjeri ... pa to ostane skriveno očima njena muža ... 14) ali ga obuzme duh ljubomore bez obzira da li se oskvrnula ili nije ... neka taj muž dovede svoju ženu svećeniku ... (17) neka svećenik uzme posvećene vode ...

Hamurabi

Preudaja žene (133—135)

Napuštanje žene sa zlom namjerom (163)

Razvod braka (137—143)

Rastava braka se može izvršiti samo na zahtjev muža, dok žena može predložiti rastavu.

Vjenčana žena i robinja (144—147)

Žena svojemu mužu daje sluškinju da mu izrodi djecu; robinja se ne smije izjednačiti sa gospodaricom. Ako to pokuša, gospodarica je može ponovo pretvoriti u robinju.

Oboljela žena (148—149)

Ženin poklon (150)

Raniji dugovi (151—152)

Moralni prekršaji (153—158)

153) Ako žena (slobodna) čovjeka prouzrokuje smrt svoga muža radi drugoga čovjeka, ta žena da se nabije na kolac.

154) Ako čovjek spozna svoju kćer, taj čovjek da se protjera iz rodнog mjeseta.

155) Ako čovjek svojemu sinu odabere zaručnicu, njegov je sin spozna, pa kasnije sâm u njezinu krilu spava i uhvate ga, da se sveže i baci u vodu.

157) Ako čovjek po smrti svoga oca spava u krilu svoje majke, da se oboje spale.

158) Ako čovjek poslije smrti svojega oca bude uhvaćen u krilu njegove glavne žene, taj čovjek da se istjera iz očeve kuće.

Vraćanje poklona (159—161)

Naslijedivanje poslije smrti supruge (162—164)

Biblija

(19) Potom neka svećenik ženu zakune.

Ponovljeni zakon 24.1—4

Ponstanak 16.1; 30.3

16.1) Sara daje Abrahamu sluškinju koja se htjela s njom izjednačiti, zbog čega ju je Sara otjerala.

30.3) Rahela i Lea daju Jakovu svoje sluškinje.

Ponovljeni zakon 21.22—23

23) Ako mladu djevicu zaručenu za nekoga u gradu sretne drugi čovjek i s njom legne ... da umru, djevojka što nije zvala u pomoć, čovjek što je oskvrnuo ženu bližnjega svoga.

Levitski Zakonik 18.10

10) Ne otkrivaj golotinju kćeri svoga sina niti golotinje kćeri svoje kćeri.

Levitski Zakonik 20.12

12) Legne li tko sa svojom snahom, neka se oboje kazne smrću. Učinili su rodoskvruće i neka krv njihova padne na njih.

14) Čovjek koji se oženi kćerju i njezinom majkom, neka se u vatri spali on i one.

Hamurabi**Nasljedivanje poslije očeve smrti**

165) Kad otac sinu prvjencu pokloni neko dobro, sin zadržava poklon, a ostatak dijeli sa braćom.

166) Najmlađi, neoženjeni sin po očevoj smrti zadržava pravo na tirthatu, kako bi se mogao oženiti, dok ostatak braća dijeli na jednake djelove.

167) Ako čovjek uzme ženu i ona mu izrodi djecu, ta žena umre, on nakon njezine smrti uzme drugu ženu i ona mu izrodi djecu, i potom otac umre, djeca se neće dijeliti po majkama; uzet će miraz svojih majki i potom ostatak očeve imovine razdijelit će na jednake dijelove.

Odricanje sina (168—169)

Ako otac hoće da otjera sina koji se ogriješio o njegovo pravo, mora se pridržavati odluke suda, te ako je teško zgrešio da mu se prvi put oprosti, dok mu se drugi put ne mora oprostiti.

Djeca vjenčane žene i robinje (170—171)

Djeca robinje, ako ih otac za života prizna za svoje, nasljeđuju s djecom vjenčane žene i očevinu dijeli na jednake dijelove.

Vjenčani dar (172—174)

Sklapanje braka između roba i kćerke slobodna čovjeka (175—176)

Biblija**Ponovljeni zakon 21.15—17**

15) Ako koji čovjek imadne dvije žene: jednu koja mu je draga, a drugu koja mu je mrska, te mu i draga i mrska rode sinove, ali prvorodenac bude od one koja mu je mrska (16), onda kad dođe dan da podijeli svoju imovinu među svoje sinove, ne smije postupiti prema prvorodenцу od drage na štetu sina mrske koji je prvenac (17), nego mora za prvorodenca priznati sina od mrske i njemu dati dvostruk dio od svega što ima. Jer on je prvina njegove snage — njemu pripada pravo prvorodstva.

Ponovljeni zakon 21.18—21

18) Ako tko imade opaka i nepokorna sina koji neće da sluša ni oca ni majke... neka ga otac i majka odvedu starješinama svoga grada... i neka kažu gradskim starješinama: 'Ovaj naš sin opak je i nepokoran'... Potom neka ga svi ljudi, njegovi sugrađani, kamenjem zasipaju dok ne pogine.

Postanak 16.15

Sara Abrahamu daje sluškinju Hagaru koja mu rodi sina Jišmaela kojega Abraham priznaje za svoga sina, ali Jišmael ipak ne dijeli očevo nasljedstvo s Izakom, Sarinim sinom.

Hamurabi**Usvajanje (185—193)**

Ako posvojeno dijete posvojitelju kaže da nije njegovo, odrezat će mu se jezik, ako stane mrziti posvojitelja, izvadit će mu se oko.

Lex talionis (194—214)

195—201

195) Ako sin udari oca, da mu se odsiječe ruka.

196) Ako čovjek izbije oka pripadniku imućnije klase, da se izbije njegovo oko.

197) Ako je slomio kost čovjeku, da se slomi njegova kost.

198) Ako izbije oko *muškēnumu*, ili slomi kost *muškēnumu*, platit će minu srebra.

199) Ako izbije oko robu slobodna čovjeka ili slomi kost robu slobodna čovjeka, platit će pola njegove vrijednosti.

200) Ako čovjek izbije zube čovjeku svoga položaja, da se izbiju njegovi zubi.

206) Ako čovjek u svadi udari po licu drugog čovjeka i povredi ga, taj čovjek da se zakune: »Nisam ga namjerno udario«, i da mu plati liječnika.

207) Ako od njegova udarca umre, da se zakune na isti način, i ako je sin slobodna sovjeka, platit će polovicu mine srebra.

208) Ako je bio jedan od *muškēnuma*, platit će trećinu mine srebra.

Biblija**Postanak 48.5**

Jakov usvaja Josipovu djecu.

Izlazak 21.15

15) Tko udari svoga oca ili svoju majku, neka se kazni smrću.

Izlazak 21.23—27

23) Bude li drugog zla, neka je kazna: život za život.

24) Oko za oko, Zub za Zub, ruka za ruku, noga za nogu.

25) Opeklina za opeklinu, rana za ranu, modrica za modricu.

26) Udari li tko svoga roba ili svoju ropkinju u oko i upropasti ga, neka ga osloboди zbog oka.

27) Ako izbije Zub svome robu, ili svojoj ropkinji, neka ga osloboди zbog zuba.

Izlazak 21.18—21

18) Ako se ljudi posvade, pa jedan od njih udari drugoga kamenom ili šakom, ovaj ne pogine, ali bude vezan za postelju ...

19) Ali poslije ustane i mogne izlaziti, makar i sa štapom, onda onome koji ga je udario neka je oprošteno, samo neka mu plati njegov gubitak vremena i liječnika.

20) Ako tko udari batinom svoga roba ili svoju ropkinju te umru pod njegovom šakom, mora snositi osvetu.

Hamurabi**Biblija**

209—214

109) Ako čovjek udari po licu kćer drugog čovjeka i ona uslijed toga izbac plod, za njezin će plod platiti deset šekela srebra.

210) Ako ta žena umre, da se ubije njegova kćer.

211) Ako uslijed udarca kćerka *muškēnuma* izbac plod, platit će pet šekela srebra.

212) Ako ta žena umre, platit će polovicu mine srebra.

213) Ako udari robinju slobodna čovjeka i ona uslijed udarca izbac plod, platit će dva šekela srebra.

214) Ako ta robinja umre, platit će trećinu mine srebra.

Ranarnik, veterinar i utiskivač žiga (215—227)

Graditelj (228—233)

228) Ako graditelj čovjeku sagradi kuću i dovrši je, dat će mu na ime nagrade dva šekela za sar kuće.

229) Ako graditelj čovjeku sagradi kuću, ne uradi je čvrsto i kuća se sruši, pa usmrti vlasnika kuće, taj graditelj da se ubije.

230) Ako je izazvao smrt sina vlasnika kuće, da se ubije sin toga graditelja kuće.

Gradnja brodova (234—240)

Uzimanje u zakup tegleće marve (241—249)

Vo sklon bodenju (250—251)

21) Ali ako rob prezivi dan-dva, neka se osveta ne provodi, jer je rob njegovo vlasništvo.

Izlazak 21.22—25

22) Ako se ljudi pobiju i udare trudnu ženu, te ona pometne, ali druge štete ne bude, onda onaj koji ju je udario neka plati odštetu koju zatraži njezin muž. On neka plati kako suci odrede.

23) Bude li drugog zla, neka je kazna: život za život.

24) Oko za oko, Zub za Zub, ruka za ruku, noga za nogu.

25) Opeklina za opeklinu, rana za ranu, modrica za modricu.

Ponovljeni zakon 24.14—16

14) Nemoj zakidati jadnoga i bijednoga najamnika . . . (15) Svaki dan daj mu zaradu prije nego Sunce zade . . .

16) Neka se očevi ne osuduju na smrt zbog sinova ni sinovi zbog očeva; neka svatko za svoj grijeh gine.

Izlazak 22.14

14) Ako je živina bila unajmljena na izor, neka dođe po svoju nadnicu.

Hamurabi

250) Ako vo idući ulicom rogovima usmrti čovjeka, slučaj ne podleže pravnom potraživanju.

251) Ako čovjekov vo hoće da ubode i mjesno vijeće stavi čovjeku do znanja . . . pa mu vlasnik ne poreže robove (ili) ga ne spriječi i vo usmrti rogovima pripadnika povlaštene klase, dat će polovicu mine srebra.

252) Ako ubije roba slabodna čovjeka, dat će trećinu mine srebra.

Unajmljivanje ljudi (253—260)

Unajmljivanje čobana (261—267)

263) Ako (čoban) upropasti povjerenog mu vola ili ovcu, vlasniku će nadoknaditi vola za vola, ovcu za ovcu.

266) Ako u tor nahrupi božja kazna, ili lav pokolje (stoku), čoban će pred Bogom dokazati da je nedužan, a vlasnik tora će od njega uzeti živinče nastradalo u oboru.

267) Ako čoban bude nemaran i uzrokuje gubitak u toru, čoban će nadoknaditi gubitak goveda i ovaca koji je prouzrokovao u toru i dat će ga vlasniku tora.

Zakupnina (268—277)

Biblija

Izlazak 21.28—32

28) Kad goveče ubode čovjeka ili ženu pa ih usmrti, neka se kamenjem kamenjuje. Njegovo se meso tada ne smije pojesti, a vlasniku njegovu neka je oprošteno.

29) Ali ako je to goveče i prije bolo, a njegov vlasnik, iako opominjan, nije ga čuvao, pa ono usmrti čovjeka ili ženu, neka se to goveče kamenjuje; a i njegov se vlasnik ima pogubiti.

30) Ako se vlasniku označi otkupna cijena da svoj život iskupi, neka plati koliko mu se odredi.

31) Ubode li goveče dječaka ili djevojčicu, neka se prema njemu postupi isto prema ovome pravilu.

32) Ako ubode roba ili ropkinju, neka vlasnik isplati njihovu gospodaru trideset srebrnih šekela, a goveče neka se kamenjuje.

Izlazak 22.9—11

9) Kad tko povjeri svome susjedu magare, goveče, glavu sitne stoke, ili bilo kakvo živinče, pa ono ugine, osakati se ili ga tko odvede, a da ne bude svjedoka (10), zakletva pred Jahvom neka odluči među obojicom je li čuvan posegao za dobrom svoga bližnjega ili nije. Neka je vlasniku to dovoljno, a čuvan nije dužan da nadoknađuje.

11) Nađe li se da je on ukrao, mora štetu nadoknaditi.

12) Ako ga zvijer razdere, neka ga donese za dokaz, tako da za razderano ne daje odštete.

Kupovina robova (278—282)

282) Ako rob svojemu gospodaru kaže: »Ti nisi moj gospodar«, njegov gospodar treba da dokaže da je to njegov rob i da mu se odsiječe uho.

Izlazak 21.5

5) Ako rob otvoreno izjavi: 'Volim svoga gospodara, svoju ženu i svoju djecu, neću da budem slobodan' (6) neka ga onda njegov gospodar dovede k Bogu. Kad ga dovede k vratima ili dovratku, neka mu gospodar šilom probuši uho i neka mu trajno ostane u službi.

Spisak skraćenica češće citiranih djela i izvora

T. Jakobsen, *Od mita* — H. i H. A. Frankfort. Dž. A. Vilson. T. Jakobsen, *Od mita do filozofije*, »Minerva«, Subotica — Beograd 1967 (prevod).

R. Kevendiš, *Istorijsa magije* — Ričard Kevendiš, *Istorijsa magije*, Beograd 1978 (prevod).

S. N. Kramer, *Historija počinje* — Samuel Noah Kramer, *Historija počinje u Sumeru*, Epoha, Zagreb 1966 (prevod).

Langdon, *Semitic Mythology* — Stephen Langdon, *Semitic Mythology* Boston 1931.

M. Višić, *Knjiga mrtvih* — Marko Višić, *Velika egipatska knjiga mrtvih*², Beograd 1983.

Wooley, *Historija čovječanstva* — Sir Leonard Woolley, *Historija čovječanstva II, Počeci civilizacije*, Naprijed, Zagreb 1966.

ANET — The Ancient Near Eastern Texts, Princeton 1955, 1969.

Djakonov, *Epos o Gil'gameše* — I. M. Djakonov, *Epos o Gil'gamaše*, Moskva — Lenjingrad 1961.

Histoire générale — *Histoire générale des religions*, Paris 1960.

Kramer, *Sum. Myth.* — S. N. Kramer, *Sumerian Mythology*³, Philadelphia 1972.

Langdon, *La religion* — Stephen Langdon, *La religion assyro-babylonienne*, obj. u *Histoire généralé*, vide supra.

Pettinato, *Das altorientalische Menschenbild* — Giovanni Pettinato, *Das alto-orientalische Menschenbild und die sumerischen und akkadischen Schöpfungsmythen*, Heidelberg 1971.

Pritchard, *Anthology* — James B. Pritchard, *Anthology of the Ancient Near Eastern Texts*, Princeton 1976.

Sanders, *The Epic of Gilgamesh* — N. K. Sanders, *The Epic of Gilgamesh*² London 1972.

Sethe, *Pyramidentexte* — K. Sethe, *Das altaegyptische Pyramidentexte I—IV*, Leipzig 1900—1922.

Index rerum et nominum

Ab-U, sumerski Veliki bog plodnosti, muško počelo 51; epitet boga Dumuzija i Ninurte 51, 52, 73

Adam, prvi čovjek po hebrejskoj kosmogoniji 23

Adapa, sin boga En-Kija 23

Adonis, zapadnosirijski bog, simbol generativnih sila Majke Zemlje (Aštarte) oličenje muškog počela 48

Adu, asirsko-subarejski i sumerski Veliki bog plodnosti, muško počelo 31, 33, 47, 77

Afaka, fenički grad 49

Afroditा, helenska boginja ljubavi, u genezi boginja života, žensko počelo 67

Agamemnon, vrhovni zapovjednik Helena pod Trojom 19

Aja, žena boga-sunca Šamaša 74

Ajshil, helenski tragički pjesnik iz petoga stoljeća, stare ere 55

Akad, ime grada i države u Srednjoj Mesopotamiji 121

Akađani, najstarije semitsko stanovništvo u Srednjoj Mesopotamiji 11, 14, 15, 18, 26, 27, 38, 39, 41, 57, 58, 59, 65, 66, 122

akadska recenzija mita o Tammuzu i boginji Ištar 52

Akitu, svetinja boga Marduka 13

Aleksandar Makedonski 104

Amma ili Amba, epitet boginje Kibele 48

Amatu, stvaralačka Riječ u sumerskoj filosofskoj misli 61

Ama-tu-an-ki, žena boga Ana 60

amatu, lakov, mjera za dužinu 141

Amon, večernji vid sunca u egipatskoj religijskoj misli 73

Amon-Ra 31

Amoričani, semitski narod u prednjoj Aziji 47, 71

Amurru, amoričanski Veliki bog plodnosti, muško počelo 47

Anadolija 48

Anaksimandar, jonski kosmolog 17

an, ideja božanstva i božanskog kod Sumerana 59

An, sumersko vrhovno božanstvo, u genezi metafizičko Počelo, pokretač vidljivog stvaranja 14, 21, 23, 27, 33, 37, 39, 41, 45, 59–60, 62, 63, 64, 71, 75, 107

analognija, osnovni princip rasuđivanja u spekulativnoj misli 12

Anat, kanaansko-ugaritska Velika majka bogova, žensko počelo, gospodarica života i smrti 48, 51, 52, 54, 57, 72

Anat-Jahu, Anat-Stvoriteljica 51, 58 vidi Anat

ankh, simbol života u egipatskoj vjerskoj simbolici 51

an-ki, nebo i zemlja, sumerski svemir 58

An-tu, žena, parnjak boga Ana 60

Anunnaki ili Anunna, epitet pedesetorice sumerskih božanstava gospodara kosmičkog života 20, 21, 27, 42, 45, 53, 75, 78, 85

Apeiron, bitna kategorija u ranoj helenskoj kosmoloskoj misli 17, 37

Apsolutno biće 20, 22, 27, 28, 30, 35, 37, 38, 40, 41, 45, 61, 78

apsolutno poimanje vremena 25, 26

Apsu, babilonski Veliki bog plodnosti, muško počelo, oličenje donjih slatkih voda 29, 58, 70, 75, 82

Araliu, semitski naziv za Donji svijet 15, 52

Ararat, planina u Armeniji 14

ardu, pripadnik najniže klase u Babiloniji 121

Ares, točnije Arej, helenski bog rata 66

Arinna, neubificirani hetitski grad, sjelo boginje Ištar 57

Aristotel, helenski filozof iz četvrtoga stoljeća st. ere 35

Artemida, efeška boginja plodnosti i rodnosti 48

Aruru, tvorni aspekt sumersko-babilonske Majke Boginje 22, 23, 57, 59, 103

Asag, čudovište iz sumerskog Donjeg svijeta 73

Asirani, semitski narod na sjeveru

Mesopotamije 11, 13, 14, 18, 26, 32, 33, 38, 47, 55, 58, 64, 68, 80, 81

Asirija, moćna semitska država na sjeveru Mesopotamije 15, 19, 30, 32, 34, 64, 71, 74

Asurbanipal, asirski vladar 19

Ašerat, kanaanska (feničko-ugaritska) Velika majka bogova, žensko počelo, simbol života i smrti 48, 54, 58

Ašnan, sumerska boginja, zaštitnica žita 15, 45, 51, 77

Aštarta, fenička Velika majka bogova žensko počelo, simbol života i smrti 48, 49

Aštoret, fenička boginja, žensko počelo, simbol života 48

Ašur, ime glavnoga grada i boga drevnih Asirana 52, 59, 64, 71, 74

Atena, helenska boginja rata, simbol mudrosti 72

Attis, anadoljsko božanstvo, simbol generativnih sila Majke Zemlje (Kibele) 48

Atrahasis, spasitelj čovječanstva u babilonskoj legendi o potopu 23

Atum, prvobitno biće izronilo iz primogenetskih voda u egipatskoj kosmogoniji 22, 27, 38; večernji vid Sunca 26, 73

Atum-Ra, iskonski tvorac, aspekt danjeg Sunca 51, 60, 73, 74

Azija 133
awēlum, pripadnik više klase u staroj Babiloniji 121

Babbar, Svetli, jutarnji vid boga-sunca u sumerskoj kosmologiji 59, 63, 73–75, 108

Babilon, glavni grad Babilonije 13, 46, 65, 121

Babilonjani 11, 13, 18, 26, 27, 32, 33, 36, 38, 39, 41, 55, 58, 60, 65, 66, 68, 70, 80, 81, 122, 138

Babilonija, naziv za starobabilonsko i novobabilonsko kraljevstvo (1894–539. prije n.e.) 13, 15, 30, 32, 34, 48, 70, 71, 116

babilonska Nova godina 13

babilonski toranj 14

Bab-Ilu, naziv kapije pred Mardukovim

hramom u Babilonu 13, 14

baal, ideja božanskog kod zapadnih Semita 58

Baal, Elov sin, Vrhovni bog plodnosti u Kanaanu, posebno u Ugaritu 52, 54

Baal-Hadad, kanaansko, tj. feničko božanstvo, Veliki bog plodnosti, simbol muškog počela, posebno štovan u Ugaritu 31, 47, 54, 55

Baal-Alijan, kanaansko božanstvo štovano u Ugaritu, simbol generativnih potencija Majke Zemlje, oličenje muškog počela 48, 52, 54

Bagdad 107

barka, simbol bogova-tvoraca na Bliskom istoku 53

Bau, hipostaza boginje Ninhursag, zaštitnica lječništva 73, 77; u feničkom panteonu žensko počelo 77

bel, ideja božanskog kod sjevernih Semita 58

Bel-Bel, odnosno Bel, akadski naziv za sumerskog boga En-lila 58, 108

Bel-Marduk, babilonsko-asirski bog ravan En-lilu 58

Bēlit-ili, Kraljica bogova, semitski naziv za Majku Zemlju 36, 58, 66

bik, simbol generativnih snaga, sveta životinja boga Hadada 13, 47, 74

bi·ib·lam, bibla, termin iz starobabilonskog prava 135, 136

Bilalama, vladar i zakonodavac iz Ešnune (oko 2000) 106, 107

biomorfna predstava o stvaranju svijeta 57

Borsippa, glavno središte štovanja boga Nabua 70

božanska biće, oličenje tvornih kosmičkih sila 11

božanski par, zaštitnik plodnosti 47

Brahman, Počelo-Počela u indijskoj kosmogoniji 37

broj

— sedam 20, 21, 33

— pedeset 21

— simbol zaokruženosti vremena i prostora 33

— simbol za sebe 32, 33

— zamjena apelativa 32

Brugi, starobalkanski narod 58

čovjek, individualizirani oblik kosmičkog života 12

damkar, vidjeti tamkarrum

Dan, oličenje kosmičkog Svetla, krajnje ovapločenja životnih počela 39, 40, 63

Dante 14

dao, odnosno tao, Počelo-Počela u

Lao-Tseovoj filosofskoj misli 37

Darabzu, Morska antilopa, simbol boga Ee 62

Dardanci, autohtono stanovništvo staroga Balkana 58

Demetra, zapravo Gē+Mêtēr, Majka Zemlja, Velika majka bogova u helenskom panteonu,

žensko počelo 69

Deukalión, spasitelj čovječanstva prema helenskoj legendi o potopu 14

Dilbat, naziv boginje Ištar kao Zvijezde

Danice, Venere, kao boginje ljubavi 71

dingir, ideja božanskog i božanstva kod

Sumerana 58

Dingir-mah, Veliki princip, sumerska Velika boginja plodnosti, oličenje kosmičkog života

30, 36, 37, 41, 50, 57, 58, 73

Diogen, helenski filosof, kiničar 104

Duat, Donji svijet kod starih Egipćana 84

Dumuzi, sumersko božanstvo, simbol generativnih sila Majke Zemlje, oličenje

muškog počela 23, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 72—73, 85

Dumuzi-abzu, sin sumerskog boga donjih, slatkih voda (En-Kija) 48, 61

Dunšag, htonsко božanstvo sumerskog panteona, zaštitnik polja i kuća 77

Džemdet-Nasr, lokalitet istočno od Sippara

i Babilona; istoimeni period od 3200—2800, prije n.e. 59

Džoser, faraon 14

Ea, sumersko-babilonsko božanstvo voda, oličenje mudrosti i kreativnog mišljenja

23, 33, 41, 61, 63, 69, 70, 73, 108

Eanatum, sumerski vladar 34

Egipat 17, 18, 19, 20, 21, 25, 27, 30, 31, 32, 34, 48

Egipćani 12, 13, 19, 22, 25, 26, 28, 57, 59, 68, 73, 79

el, ideja božanskog kod Ugarćana i Hetita 14, 59

Elam, država istočno od Sumera 108

El, vrhovni bog kanaansko-ugaritskog panteona, simbol muškog počela 29, 31, 54, 55, 59, 60

Elefantina, staroegipatski grad u Gornjem

Egiptu 51

Emeš, Ljeto 63

emocijalno doživljavanje, osnovno obilježje mitotvorne misli 17

Enem, stvaralačka Riječ u sumer. filosofskoj misli 37, 61

En-Ki, sumersko božanstvo slatkih voda, u genezi metafizičko Počelo, oličenje muškog principa, simbol života Majke Zemlje 14, 20, 23, 33, 37, 38, 40, 41, 45, 52, 59, 60—62, 63, 69, 71, 72

Enkidu ili Eabani, prvi čovjek 22, 23, 57, 82, 103

En-lil, sumersko božanstvo, simbol i oličenje generativnih snaga Majke Zemlje, muško počelo 14, 21, 27, 28, 29, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 61, 62—65, 67, 68, 70, 73, 74, 75, 107

ensi, sumerska, vladarska i svećenička titula 18, 111, 125

Entem, Zima 63

Epimetej, Prometejev brat, simbol nebudnosti 34

Epir 63

Ereb, prvi porod Haosa, brat boginje Nikte, simbol pospanosti životnih potencija u Majci Zemlji 77

Ereš-ki-gal, sumerska boginja, gospodarica podzemja, simbol zime, uništenja i sublimacije 15, 52, 54, 68, 69, 71, 73, 75, 85

Eridu, sumerski grad, sjedište boga Enkija; Ee 41, 52, 59, 61, 62

Eros, kosmički pokretač i obdržitelj života 37

Ersaghunga, psalam 91

Esagil, naziv En-lilova hrama u Babilonu 13, 70

Ešnuna 107

Eter, kosmičko svjetlo kao vidna manifestacija i obdržavatelj vidljivog života u helenskoj filosofskoj misli 20, 21, 39, 41, 77

Eufrat, rijeka u Mesopotamiji 13, 17, 78

Eurinoma, pelaška Majka Boginja 77

Europa, kćerka feničkog kralja Agenora,

Kadmova sestra, simbol generativnih sila

Majke Zemlje 64

Eva, kršćanska pramajka 23, 48

Feničani, prastari stanovnici zapadne Sirije i Libanona 12, 31, 48, 81

Fenikija 47

Filisteja 58

filosofska spoznaja duše 82

Germani, Stari 122

Geštinanu, htonsko božanstvo, zaštitnik vinove loze 15, 77

Gibeon, grad u hebrejskom kraljevstvu Benjamin 19

Gibil, sumerski bog, zaštitnik zemaljskog ognja 75

Gilgameš, sumersko-babilonski junak 21, 22, 23, 82

Girsu, središte sumerske državice Lagaša 18

Gizzida 23, vidjeti Ningizzida

glas, magijska moć glasa 31

golubica, atribut i simbol Majke Boginje kao stvoriteljice 72

— govor

— slike 33

— reljefa 33, 34

— stele 33, 34

— magijska moć govora 28—31

grudva pepela, simbol životnih snaga u Majci Zemlji 49

Gudeja, sumerski vladar 18, 25, 32, 73

Gula, sumerska boginja, zaštitnica lječništva 73, 77

Gutamdag, sumerska boginja dojenja 18

Guti 18

Had, naziv za Donji svijet i njegova gospodara u helenskoj mitologiji 69, 83, 84

Hadad, Veliki bog plodnosti, poznat u cijeloj prednjoj Aziji 13, 31, 47, 77, 126

Hamurabi, točnije Hammurapi (=Bog isčeljuje) najznačajniji vladar drevne Mesopotamije (1792—1750) 106, 108

Hanaanci 12

Haos, prva faza substancializacije vitalnih počela u helenskoj kosmogoniji 38, 39, 40

Harmonija, temelj kosmičkog života 17

Hathor, egipatska boginja života i smrti 48

Hattuša, hetitska prijestolnica 48

Havva, drugo ime kršćanske pramajke

Heba, boginja, peharnica na helenskom Olimpu 22

Hebat, hurijsko-hetitska boginja života i smrti, žensko počelo 48, 57, 58; epiteti 48

Hebreji 18, 25, 78, 79, 106

Helada 19, 22, 30, 37, 38, 104

Helel ben Šahar (Helel sin Zore) Zvijezda Danica (Venera) buntovni sin Zore, odnosno Phosphorus, Lucifer, Svjetionoša 55, 85

Heleni 25, 30, 63, 83, 103, 106, 112, 123

Helios, sin Titana Hiperiona i Titanke Teje, simbol života i smrti 67, 74

Heliopolj, grad u Egiptu, središte štovanja boga-sunca Ra 27, 59

Herakle, helenski junak 21, 22

Heraklit, helenski filosof 24

Her-i-f-h'a-f, egipatsko božanstvo s dva lica 61

Hermafrodit, helensko dvospolno božanstvo 46

Hermes, božanski glasnici u helenskom panteonu 62, 66

Herodot, helenski povjesničar iz V st. 14, 19

Hesiod, prvi evropski povijesno potvrđeni pjesnik 38

Hetiti, točnije Hatti, indoevropski narod u Maloj Aziji 11, 14, 47, 48

hijerarhija

— brojeva 33

— kosmičkih sila 17

Hipnos, helenski bog sna 19

hipostaza ili preobraženje 35

hipostazirani predmeti i bića, izvori magijske moći 30, 35
Homer 30, 85, 103
Horus Behdetski, bog-tvorac u egipatskoj teogoniji 51
htonска božanstva 76—77
Hu, tvorca Rijč u egipatskoj filosofskoj misli 70
Hurijci ili Huriti 11, 47

Iggigi, gornji bogovi 32
iku, mjera za površinu 114, 126
il, ideja božanskog kod južnih Semita 14
ili, ideja božanskog kod Akađana i Babilonjana 14, 58, 59
Ilabrat, glasnik boga Ana u akadsko-babilonskom panteonu 60
Imdugud, Dobri orao 13, 16, 23, 73
ime
— načelo individuacije i tvorni princip 28—31
— institucija 30
— motivirano 30
— teoforsko 30, 31
Imhotep, egipatski mudrac, arhitekt faraona Džosera 14
Inanna, sumerska boginja ljubavi, života i smrti, žensko počelo 31, 41, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 67, 69, 70, 71, 85
Indici 30
inicijacija, uvođenje u višu, duhovnu razinu 35, 90
Istanbul 107
istok, simbol svjetla, života 26
Isumud, Isimu, glasnik boga En-Kija 61
Isus Krist, sin vrhovnog kršćanskog boga 29
Ištar, babilonska boginja ljubavi, života i smrti, žensko počelo 13, 46, 48, 50, 52, 54, 55, 57, 58, 64, 66, 67, 71—72, 82, 85
Iškur, sumerski bog oluje i kiše 31, 33, 47
Izajia 84
Izida, egipatska boginja ljubavi, života i smrti, žensko počelo 48, 72

Jahu, Otmjena golubica, epitet boginja-stvoriteljica na Bliskom istoku 50, 51

Jahve, vrhovni bog drevnih Hebreja 19, 23, 29, 31, 85, 103
Jan, rimsko božanstvo s dva lica 61
Jazilikaja 48
Job, sumersko-akadski 79, 86, 96
Jupiter, vrhovni bog starih Rimljana 19, 66

Ka, tjelesna duša, životna energija u egipatskoj vjerskoj misli 81
Kalah, grad u Asiriji 71
Kalu, svećenički red u Sumeru 91
Kanaan, oblast stare Fenikije i Palestine 48
Kanaanci, narodi nastanjeni u Kanaanu 12, 48, 59
Kant, njemački filozof (1724—1804) 24
Karaduga, nebeski glasnik boga Šamaša 74
Khemunnu, životorna voda kao medijator u egipatskoj kosmološkoj misli 37, 41
Khepri, jutarnji vid boga-Sunca u egipatskoj teogoniji 26, 73
Ki, Majka Zemlja, odnosno sumerska Majka, Boginja, u genezi metafizičko Počelo 28, 38, 39, 40, 41, 63
Kibela, anadolijsko-frigijska Velika boginja, žensko počelo, gospodarica života i smrti 48, 49
Kina 37
Kingu, sin boginje Tiamat 70, 78
Ki-šaru, niže sumersko-babilonsko božanstvo, simbol pravde 74, 79
Kiš, grad u Srednjoj Mesopotamiji 73
Kolpija, bog vjetra u feničkom panteonu, parnji pelaškog Ofiona 77
konkretizacija
— apstraktnih pojmoveva 19, 21
— pojma života i smrti 21—23
Kora, simbol generativnih sila Majke Zemlje (Demetre) u hel. teogoniji 69
Kosmos, košnica života 12
kosmička planina, izvor sveopćeg života, prototip zigurata 27, 66
kosmička Počela 65
kosmička os 79
krilati bikovi-čuvari, simboli omudrenih i sveprisutnih generativnih sila Majke Zemlje 72

kripatogramsko pismo 32
Kron, Titan, sin Urana i Geje u hel. teogoniji, tj. kosmogoniji, simbol oblagonođenih kosmičkih sila 67
kruh života 23
Kserkse, persijski vladar (486—465) 19
Kubile, Kumbaba, Kuvava, nazivi boginje Kibele 48
kult plodnosti 46
kultna statua 31, 34, 35
Kumarbi, otac diva Ullikumija u hetitskoj mitologiji 55
Kur, sumerski naziv za Donji svijet i njegova gospodara 69, 82, 84, 85
Kuru, životodavne, slatke vode u Zemlji prema sum. kosmogoniji 37, 38, 40
kur, qurru, mjera za zapreminu 114, 126 129
Kutha, glavno mjesto štovanja Nergala i Ereš-ki-gale 68, 69

Lagaš, sumerski grad-država 18, 23, 25, 34, 73
Lahar, htonsko božanstvo sumerskog panteona, zaštitnik ovaca 45, 77
Lahmu i Lahamu, prvi par božanskih bića rođenih iz veze Apsua i Tiamat 30
Larsa, sumerski grad 74
Latona, boginja, kćerka Titana Koeja i Titane Foibe, ravnna boginjama Izidi, Aštarti i Anat 64, 72
lav, simbol generativnih sila, pratilac boginje Ištar 13, 48, 72, 74
Letha, helenska boginja zaborava 34
Lično božanstvo (andeo čuvar u kršćanskoj mitologiji) 16, 81, 86, 89, 103
Likurg, spartanski legendarni zakonodavac s kraja devetoga vijeka 106
lil, simbol i oličenje svjetla, tj. života u sumerskoj kosmogoniji 39
Lipit-Ištar, sumerski vladar i zakonodavac iz Isina (vladao oko 1934—1924, prije n.e.) 106
logičko razmatranje pojavnog svijeta 11, 16
Logos, tvorna Misao, princip stvaranja, razdvajanja i sjednjenja 37, 57
logomorfna predstava o stvaranju svijeta 57
Lucifer 15, 55, 85, vidjeti Phosphorus

Lulubi 34
Luna, rimska boginja Mjeseca, sestra boga Sol-a (Sunca) u rimskoj mitologiji 66
Luvr 32, 108

Ma'at, oličenje kosmičkog reda u vjerskoj i filosofskoj misli drevnih Egipćana 19, 20, 21, 37
magija, značenje i primjena 28
magijsko mišljenje, oličenje Babilonjana i Asirana 15
Majka bogova i njene hipostaze 49
Mametum, tvorni aspekt boginje Ištar kao oličenje Majke Boginje 20, 71
Mamu, kćerka boga-sunca Utua, božanstvo sna, pospanosti, mamu-rluka 74
Marduk, Vrhovni bog-tvorac drevne Babilonije, muško počelo 13, 14, 19, 29, 60, 61, 66, 69, 70—71, 73, 74, 78, 104, 108
Mars, točnije Mart, rimski bog rata 66
Mašu, mitska planina, noćna putanja boga-Sunca 18, 74
Mē, tvorna Misao, Logos, kosmotvorna harmonija u sumerskoj filosofskoj misli 20, 21, 37, 38, 61, 69
Merkur, bož, glasnik u rim. panteonu 66
Mesket, noćna lada boga-sunca Ra 84
Meslam, sumerski naziv za Donji svijet 68
Mesopotamija (Međuriječje) teritorij sumerske, akadske, asirske i babilonske države 11, 13, 15, 17, 18, 20, 21, 34, 36, 38, 59, 61, 64, 71, 74, 77, 78, 79, 80, 106, 108, 111, 123, 126, 127
Mesopotamijanin, i, kolektivni naziv za Sumerane, Akađane, Asirane i Babilonjane 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 37, 68, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 89, 103, 105, 106
metafizička Počela 59—65
Metsamor, proročište u Armeniji 14
Me-šaru, niže božanstvo u sumersko-babilonskom panteonu, oličenje pravde 74, 79
mina, novčana jedinica u drevnoj Mesopotamiji 124
mit

— osmišljen nazor o postanju i uređenju universuma 11, 12
— koljevka ranog mišljenja 16
— otslik kosmičkog života 16
— filosofski pogled na svijet 16
Mitani 46, 47
mitsko i simboličko, slikovito mišljenje naroda Bliskog istoka 11–16
Mitra, baktrijsko božanstvo 73
Mojsije, hebrejski legendarni zakonodavac (oko 1250–1230) 106
Mojsije iz Horene, aramejski povjesničar 14
Mot, kanaansko-ugaritsko božanstvo, princip sazrijevanja, simbol života i smrti 52, 54
Mumu, Logos, tvorna Misao u semitskoj filosofskoj misli 37, 57, 61
muškénüm, pripadnik srednje klase u staroj Mesopotamiji 116, 121
Muš 77
muško počelo 46–50
Mušušu, zmaj 69
Mut, egipatsko božanstvo, Majka bogova, stvoriteljica života 51

Nabu, sumersko planetarno božanstvo, simbol omudrenosti kosmičkih sila 21, 66, 69–70
Nabukadnezar, novobabilonski vladar 13, 19
naditum, posvećenik, svećenička titula u Babiloniji 126
Namu, prvo biće izronilo iz pramora, majka boga En-Kija, simbol sveopćeg života 38, 39, 42, 61
Nanna ili Nannar, sumersko-babilonsko planetarno božanstvo, Gospodar magije 21, 41, 53, 63, 67–68, 71, 107, 111
Nan-še, sumerska boginja pravde i sna 18, 20, 21
Naram-Sin, akadski vladar 34
Nebeski bik, simbol uništavajućih sunčanih zraka 13, 16, 24, 73
nefeš, životna energija 81, 82
Neftida, egipatska boginja, u genezi simbol sublimacija 54
Nergal, sumersko planetarno božanstvo, simbol životvornog ognja u Zemlji 20, 42,

54, 66, 68–69, 71, 73, 75, 82, 85
neter, ideja božanskog kod starih Egipćana 58
Nidaba ili Nisaba, htonske božanstvo, oličenje žita i trske zaštitnica pismenosti 51, 76, 77
Nikta, helenska boginja tame i noći, u genezi stanje pospanosti vitalnih počela 77
Nil 78, 84
Ningirsu, sumersko planetarno božanstvo plodnosti, zaštitnik grada-države Lagaša 18, 24, 73
Ningizzida, htonske božanstvo sumersko-babilonskog panteona, zaštitnik drveta 77
Ninhursag, epitet sumerske Majke Boginje 28, 50, 73, 77
Ninib, planetarno božanstvo, simbol oblagorodenosti kosmičkih sila 21, 66
Ninissinu, boginja lječništva, hipostaza sumerske Majke Boginje 77
Niniva, asirski grad, mjesto štovanja boginje Ištar kao ratnog božanstva 19, 26, 52, 57, 59, 71
Ninkarrak, žena boga Ninurte 73
Nin-Ki, žena boga En-Kija, metafizičko, tvorno Počelo, oličenje Majke Zemlje 40, 61
Nin-lil, sumerska Velika boginja plodnosti, gospodarica života i smrti 21, 22, 38, 39, 40, 41, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 62, 63, 71
Nin-mah, Uzvišena gospodarica, epitet sumerske Majke bogova zvane Dingir-mah 50
Nin-Nippur, žena boga proljetnog sunca (Ninurte) 73
Ninšebarunu, majka boginje Nin-lil 53
Ninšubur, glasnik boga Ana 60
Ninurta, sumersko planetarno božanstvo, simbol života i smrti, štovan u Kišu 42, 66, 67, 73
Nin-tu, Gospodarica rađanja, epitet sumerske Majke bogova Dingir-mah 50
Nippur, grad, glavno vjersko središte drevnih Sumerana 32, 41, 59, 61, 64, 66, 67, 74
Noa, spasitelj ljudskog roda prema hebrejskoj legendi o potopu očuvanoj u **Bibliji** 14, 23
Noć, kosmička 39

Noina barka, simbol opstanka 14
Nova godina, simbol života 13, 24, 68
novogodišnje svečanosti 13, 24
Nu, primogenetske vode u egipatskoj kosmogoniji 27, 38
nu-du-na-am, nuduna, termin iz starobabilonskog porodičnog prava 137
Nusku, babilonski bog ovozemaljskog ognja 75–76

Odem, životvorni dah u egipatskoj kosmologiji 63
Odisej, glavni junak Homerove »Odiseje« 30
Ofion, Sjeverni vjetar, Zmija, simbol plodnosti 77
Okeanos, primordijalne vode u helenskoj kosmogoniji 38
ómfalos, mundus, simbol života 49
On, prvobitno ime vrhovnog boga Ra i njegova kulturnog središta (Heliopolja) 59
Oront, rijeka na sjeverozapadu Sirije 54
Oziris, egipatsko božanstvo, simbol generativnih sila Majke Zemlje, oličenje muškog počela 48, 54

Palestina 58
pavijani, simbol svjetlosti i Sunca u egipatskoj religiji 26
Pelazgi, točnije Pelasti, starosjedilačko stanovništvo drevne Helade 58
Pepi II, egipatski faraon iz šeste dinastije 22
Persefona, helenska boginja podzemlja, simbol uništenja i sublimacije 69, vidi Kora
Phósphoros, vidjeti Helel
pisana magija 31, 32
pismo, magijska moć pisma 31
pjesma, magijsko sredstvo 31
planetarna božanstva 20, 21, 65–75
Platon, helenski filosof (5. i 4. st.) 24, 30
Plaut, rimski komediograf (rođen oko 254/251, umro 184) 30
ples, magijsko sredstvo 31
Pišt, asirski naziv za Pelaste 58
Pištr, vidjeti Pišt
poimanje prostora u drevnom Egiptu 27
pozitivno priznanje 35

Prijap, sin Dionisa i Afrodite, simbol plodnosti 64
princip
— plodnosti 24
— uzročnosti 17
— uzročnosti i smrti 19
Prometej, tvorac i dobročinitelj ljudskoga roda 34, 63
proricanje, svrha i metode 28
prostor, sastavni dio kosmičkog života 17, 24, 26, 27, 66
Prst, jedan od staroegipatskih naziva za Pelaste 58
prvobitna humka, sveti prostor, izvor života, prototip piramide 27
prvobitno božanstvo plodnosti 46
Ptah, bog-tvorac u memfijskoj teologiji 70
Pulasati, vidjeti Prst
Pudu-kepaš, hetitska kraljica 56

qua, qa, vidjeti qu
qu, mjera za tekućinu 112

Ra, vrhovni bog egipatskog panteona, metafizički Neter 26, 27, 29, 59, 70, 84
Rahmann, mitanski Veliki bog plodnosti, muško počelo 47
Rau, egipatsko htonske božanstvo, zaštitnik vrtova 59, 77
relativno poimanje vremena 25, 26
rēšu, pripadnik najniže klase u drevnoj Mesopotamiji 121
Rim 19
Rimljani 63, 122, 123
rogovi, simbol generativnih sila tvornih božanstava 74

sabitum, trgovac pićem 116
Sabitum Siduri, peharnica u sumersko-babilonskom panteonu 21
Sadarnunna, žena Nuskua, boga zemaljskog ognja 75
Safon, bliskoistočni Olimp 54
Saggadulla, ovozemaljski glasnik boga Šamaša 74
sag, vidjeti rēšu

Sakaraduga, nebeski glasnik boga Šamaša 74
Sakundanku, niže božanstvo u službi boga Šamaša 74
Salomon, hebrejski vladar (oko 970—931, prije nove ere) 19
Salustije, rimske historičar (86—34) 34
Samuha, hetitski grad, središte štovanja boginje Ištar 57
san, čovjekov medijator s božanstvom 18
Sanherib, ime asirskog vladara (704—681) 31
Sargon Veliki, ime osnivača Akadskog kraljevstva (2371—2316) 31
Saturn, rimski bog, simbol mira, imenom i funkcijom sličan sumerskom bogu Sataranu 67
Selena, helenska boginja Mjeseca, kćerka Titana Hiperiona i Titanke Theje, Helijeva sestra 66
Sekst Empirik, lječnik i filozof, živio oko 200. god. nove ere 24
Semiti 36, 58, 59, 61, 67, 73, 78
Seth, egipatsko božanstvo simbol rastakanja starog života 54
Sia, tvorna Misao u eg. filozofskoj misli 70
sila, seah, mesopotamska mjera 112
simbolika

- ruho mitopojetične misli Bliskog istoka 11, 12, 16
- broja i slike 33
- glasa 28
- zigurata 66
- kultne statue i reljefa 33

Sin, Gospodar znanja, drugo sumersko ime boga Mjeseca Nanne 41, 63, 66, 67—68
Sippar, glavno središte štovanja boga Šamaša 74, 108
Sirija 47, 48
Siruš, zmaj, sveta životinja boga Marduka 13, 68, 70
Skipion Afrikanac, rimski vojskovođa (kraj 3, i početak 2. st.) 19
slane vode, simbol ženskog počela 29
Slaveni, Stari 122
slika kao dvojnik 34
slikovitost, bitno svojstvo bliskoistočne

mitotvorne misli 11, 16
smrt, vrsta inicijacije 35
snovi, kao nešto konkretno 18
so, simbol očišćenja i mudrosti 15
Solon, atinski državnik, zakonodavac i pjesnik (oko 640—550) 106
spekulativna misao

- ishodišna točka spoznajnog procesa 12
- najranije ruho prirodne filozofije 12

Stablo spoznaja dobra i zla 23, 73
Stela jastrebova 34
Stela Naram-Sina 34
stepenasta piramida u Sakkari 14
sveto drvo, simbol života 73
Subarejci 46, 47
Sumer, najstarija država na jugu Mesopotamije 14, 18, 30, 31, 38, 48, 50, 51, 59, 67, 73, 79, 116
Sumerani, najstariji povijesno zajamčeni narod Južne i Srednje Mesopotamije 11, 14, 15, 20, 27, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 47, 51, 57, 58, 59, 65, 66, 68, 71, 73, 78, 80, 122
sumerski panteon, oličenje rodnosti i plodnosti 46
Sumugan, htonska božanstvo sumerskog panteona, zaštitnik stada 77
Suza 34, 82, 108

Šahan, babilonski bog vatre 75, 77
Šala, htonska božanstvo babilonskog panteona, zaštitnica žita 15, 77
Šara, htonska božanstvo babilonskog panteona, zaštitnik polja i vrtova 77
šarru, vladarska titula u starom Babilonu 121
Šamaš, semitski bog-Sunce 26, 67, 71, 73—75, 79, 80, 108
še, dio šekela 144
šekel, novčana jedinica u Mesopotamiji 123
Šeol, Donji svijet kod drevnih Hebreja 83, 84, 85
Šerah, htonska božanstvo, zaštitnik žita 77
šeriktu, miraz, termin iz starobabilonskog prava 133, 134, 136
Šeš-Ki, naziv boga-mjeseca Nanne u Uru 67
Šu, bog-zrak, simbol kosmičke Svetlosti, Etera u egipatskoj kosmogoniji 41

Štruk Nahunt, elamski vladar 108

tamkarrum, državni službenik, poslenik u oblasti kulture u drevnoj Mesopotamiji 116
Tammuz, babilonsko božanstvo, simbol generativnih sila Majke Zemlje, oličenje muškog počela 48, 50, 52, 54, 55, 72—73, 77, 85
Tašmetum, žena boga Nabua 70
Tašmišu, hetitsko božanstvo 55
Tefnut, boginja životворne vode u egipatskoj kosmogoniji 41
Tell-Asmar 51
Telepin, hetitsko božanstvo, simbol generativnih potencija Majke Zemlje (Kibele), oličenje muškog počela 48, 49
tekst, zamjenitelj ličnosti 31, 32
Teognid, helenski elegičar 79, 80
Tešub, hetitsko-hurijski Vrhovni bog plodnosti, muško počelo 47, 55
Thoth, egipatski bog, zaštitnik magije, mudrosti i pisma 61
Tiamat, aspekt Majke Zemlje, žensko počelo, simbol donjih slanih voda kao sjela elementarnih prirodnih sila 14, 29, 39, 58, 70
Tigris, rijeka u Mesopotamiji 17, 18, 78
tirhatu, uzdarje, termin iz starobabilonskog prava 134, 136
Titani, planetarna božanstva u helenskoj kosmološkoj misli 77
Toma Akvinski 35
trava života 23
Trojanci 19
trstika, simbol pisma i boginje Nidabe 76

uas, štap, simbol sreće u egipatskoj vjerskoj simbolici 51
Ugaričani, stanovnici grada-države Ugarita, danas Ras Šamraha, feničkog grada u sjeverozapadnoj Siriji iz drugog milenija prije n.e. 12, 14, 48, 59
Ullikumi, Luciferov parnjak u hetitskoj mitologiji 55

žensko počelo 46—50
žezlo i prsten, simbol vlasti i pravde 74

Uma, sumerski grad, glavno središte kulta bog. Nidabe, Geštinanu i boga Šare 34, 76, 77
Ur, prastari sum. grad 67, 82, 107, 111
Ur-Nammu, sumerski vladar i zakonodavac iz Ura (2111—2094) 106, 107, 111
Uruk, prastari sum. grad, glavno mjesto štovanja vrhovnog boga Ana, boginje Inanne i Dumuzija 51, 59, 60, 61, 71, 73
Utnapištīm, spasitelj čovječanstva po akadskom predanju o potopu 14, 23
Utu, sumerski bog-sunc, gospodar kosmičke životvorne Svetlosti, Etera 20, 26, 41, 63, 71, 73—75, 111
Uzročnost, kategorija 17

Velika boginja plodnosti i njeni epiteti 46—52
Veliki bog plodnosti 46—52
Venera, Zvijezda Danica, rimska boginja ljubavi 67, 71
vrijeme

- tvorac kosmičke harmonije 17
- dio kosmičkog života 24—25

Zababa, drugo ime boga Ninurte 73
zapad, simbol tame i smrti 26
Zarpanit, žena boga Marduka 70
zemlja, oličenje duha rodnosti i plodnosti 46

Zeus, sin Titana Krons i Reje, vrhovni bog drevnog Helenu 19, 31, 64, 66, 79, 85, 103
zigurat 14, 66
zi-ik-ru-um, termin iz starobabilonskog prava 138
Ziusudra, spasitelj ljudskog roda prema sumerskoj legendi o potopu 14, 23
zmija, simbol vegetacije i životvornog ognja, atribut podzemnih bogova 23, 24, 77

žensko počelo 46—50
žezlo i prsten, simbol vlasti i pravde 74